

Dette værk er downloadet fra **Danskernes Historie Online**

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Mod nye historier

Rapporter til
Det 24. Nordiske
Historikermøde 3

e 1989
de ...wohin?
ommen aus Ost- und West-Europa

kratie
gung
ber ab 15h
emane-
Prenzelberg

REIHE
November
Prenzelberg

organisiert vom Ost-West-Arbeitskreis Bildungswerk Berlin der

Murens fald, Sovjetunionens sammenbrud, Den kolde Krigs ophør. Hvis vi troede, det kun var noget, der ville forandre deres liv og hverdag, tog vi grueligt fejl. Verden skred også under vore fødder. De befriede ikke bare sig selv, men også os fra efterkrigstidens fastlåste ideologiske, moralske og politiske koordinater og positioner. Vi måtte altså til at definere os selv og de andre på ny. Derfor har historie fået en overordentlig stor betydning i vore postnationale og postmoderne samfund. Man ser det ikke kun i samfundsdebatten, også inden for historiefaget bliver der tænkt nyt og anderledes. Vi leder og søger efter nye identiteter og tidssvarende historier og dermed også efter nye teorier og metoder til at skabe disse med. –s Fotografiet på forsiden viser en plakat på Prenzlauer Berg i Berlin, november 1999. (Foto: Carsten Tage Nielsen).

Mod nye historier

Rapporter til Det 24. Nordiske Historikermøde,
Århus 9.-13. august 2001

Bind 3

Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie nr. 47-48-49
Rapporter til Det 24. Nordiske Historikermøde, Århus 9.-13. august 2001
Hovedredaktion: Per Ingesman

Bind 1: Norden og Europa i middelalderen
Redaktion: Per Ingesman og Thomas Lindkvist

Bind 2: Frihed, lighed og tryghed. Velfærdsopolitik i Norden
Redaktion: Hilda Rømer Christensen, Urban Lundberg og Klaus Petersen

Bind 3: Mod nye historier
Redaktion: Carsten Tage Nielsen, Dorthe Gert Simonsen og Lene Wul

Mod nye historier

Redigeret af

Carsten Tage Nielsen,
Dorthe Gert Simonsen og Lene Wul

Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie nr. 49
Århus 2001

Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie nr. 47-48-49
Rapporter til Det 24. Nordiske Historikermøde, Århus 9.-13. august 2001
Hovedredaktion: Per Ingesman

Bind 3: Mod nye historier

Redaktion: Carsten Tage Nielsen, Dorthe Gert Simonsen og Lene Wul

ISBN 87-988491-2-3 (bd. 3)

ISBN 87-988491-3-1 (bd. 1-3)

Det 24. Nordiske Historikermøde har modtaget støtte fra følgende fonde:

A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal
Dronning Margrethe og Prins Henriks Fond
Familien Hede Nielsens Fond
Johanne og Ejnar Flach-Bundegaards Fond
Konsul George Jorck & Hustru Emma Jorck's Fond
Letterstedtska föreningen
Statens Humanistiske Forskningsråd
Aarhus Universitets Forskningsfond

Omslag: Esben Kølkjær, Signal 1
Omslagsfoto: Carsten Tage Nielsen

Trykt hos Special-Trykkeriet Viborg a-s
Copyright © 2001 by Jysk Selskab for Historie
Historisk Institut, Aarhus Universitet, 8000 Århus C, tlf. 89 42 11 11

Indhold

Indledning	7
<i>Carsten Tage Nielsen, Dorthe Gert Simonsen og Lene Wul</i>	
<i>Kildebegreb og kildepraksis i historiefaget efter »den sproglige vending«</i>	
Av jord er du kommet – Av ord er du kommet	
Et utvidet levningsperspektiv	11
<i>May-Brith Ohman Nielsen</i>	
Overvejelser over ceremonien som kilde og praksis	36
<i>Ulrik Langen</i>	
Men kildene lever	
Noen betraktninger omkring den nye kulturhistoriens kildebruk ..	68
<i>Erling Sandmo</i>	
<i>Mikro- og makrohistoriske tilgange</i>	
The Contours of Social History	
Microhistory, Postmodernism and Historical Sources	83
<i>Sigurður Gylfi Magnússon</i>	
Historisk sociologi	
Den tredje vej mellem historie og samfundsvidenskab	108
<i>Flemming Mikkelsen</i>	

Historikerne, faget og det omgivende samfund

- »Levande historia« – inte bara levande historia 144
David Ludvigsson

History and Bildung

- The political and pedagogical relevance of history within
a changing scientific discourse 178
Guri Jørstad Wingård

Opbrud

- Historie og historikere i en postnational og postmoderne tid 199
Carsten Tage Nielsen

- Forfatterne 214

Indledning

Carsten Tage Nielsen, Dorthe Gert Simonsen og Lene Wul

Mod nye historier er valgt som en samlende titel for bidragene til sessio nen *Fortidens Spor, Nutidens Øjne* ved Det 24. Nordiske Historikermøde i Århus 2001. Med titlen vil vi gerne signalere såvel som promovere en åbenhed blandt historikere for andre og anderledes historier, end dem vi hidtil har fortalt og fået fortalt. Man kan selvfølgelig mene, at vi allerede befinder os i de nye historiers tid. Gennem vores arbejde i *Netværk for Historieteorologi & Historiografi* har vi under alle omstændigheder fået bekræftet, at historieteoriske og historiografiske problemstillinger ikke blot er noget, som sysselsætter en lille skare af særligt interesserede, men er problemstillinger, der er påtrængende og relevante at tage op i historiefaget på tværs af den faglige mangfoldighed og specialisering. Heri ligger en af udfordringerne, som bliver taget op med denne session.

Den faglige diskurs har unægteligt forandret sig siden 1960'erne og 1970'erne, hvor teoretiske og historiografiske problemstillinger prægede den faglige debat, ikke mindst på de »Nordiske fagkonferencer for historisk metodelære«. Der blev diskuteret på tværs af faglige områder og perioder og på tværs af landegrænserne i Norden. Denne faglige udveksling og dialog blev mindre offensiv i løbet af 1980'erne. Den blev ført i mere snævre og isolerede cirkler, og den mistede et væsentligt forum ved op høret af de fællesnordiske metodelærekonferencer i 1991. Den faglige mangfoldighed og fragmentering førte altså også til en kompartementalisa ring af den teoretiske og historiografiske diskussion. Det finder vi uheldigt.

Netværk for Historieteorologi & Historiografi blev dannet i Danmark i februar 1998 med det formål at igangsætte en debat og støtte meningsudveksling på tværs i faget og på tværs af generationer og faglige specialiseringer, ligesom vi har holdt døren åben for en dialog med beslægtede fag og med kolleger i Norden. Grundlaget for debatten har ændret sig siden 1970'erne. Bladrer man fx i de nordiske historiske tidsskrifter, var nøgleordene dengang struktur, samfund, klasse og rekonstruktion. I dag bliver der talt om identiteter, forskelle, erindring og sproglig konstruktion. Efter at den såkaldte »sproglige vending« for alvor slog igennem i historiefaget på internationalt plan i 1990'erne, synes historie igen at være blevet et humanistisk fag, medens det frem til engang i 1980'erne i overvejende

grad blev opfattet som en samfundsvidenskab. Det er også fra de humanistiske fag, ikke mindst litteraturvidenskaben, at den historieteoretiske debat henter inspiration og udfordringer i dag.

Med sådanne udfordringer finder vi det vigtigt at rejse spørgsmålet om, hvordan de teoretiske problematiseringer af sproglige repræsentationer relaterer sig til specifikke historiefaglige kontekster. Med historiefagets empiriske fundering har den sproglige vending ikke blot relevans for historieskrivningen og analysen af dens formmæssige gener. Teorier om forholdet mellem sprog og virkelighed har også betydning for de historiske kilders status og for måden, historikere kan analysere dem på. Diskussionerne om, hvilke forskydninger der sker i forhold til kildebegrebet og kildeanvendelsen i historien efter den sproglige vending, har ikke blot forsvarrets karakter, men søger positivt at integrere sprogteorier med de faglige problemstillinger, historikere arbejder med.

Mikro- og makrohistorie er blevet betragtet som post- eller paranationale former for historieskrivning. De har begge ud fra forskellige perspektiver været centrale begreber i socialhistoriens udvikling og har således både været medskabere og nedbrydere af en række store metafortællinger. En række af de problemstillinger, som er blevet aktualiseret i de seneste år – heriblandt hvordan det er muligt at studere dynamiske relationer i konstant forandring – har fundet sted inden for en mikro- eller makrohistorisk ramme.

I de bøger, der er udgivet om historie i Norden op gennem 1990'erne, er perspektivet på faget bredt gevældigt ud i forhold til en tidligere mere snæver fokusering på fagets videnskabelighed. Før var man ikke særlig optaget af fagets formidling, af historikerens samfundsmæssige rolle og af produktionen og cirkulationen af historie uden for faget. Det er derimod emner, som i dag forekommer relevante at behandle og diskutere. Faget har i dag langt sværere ved at legitimere sin eksistens og virksomhed ved blot at henvise til sin videnskabelighed. Presset kommer ikke bare udefra, fra andre historieskabende aktører, fra borgere og politikere, men også indefra i form af fagets forandrede epistemologiske forudsætninger.

Sessionen ved Det 24. Nordiske Historikermøde vil tematisk forsøge at sætte fokus på tre forhold: a) den sproglige vendings betydning for historikerens kildebegreb og analytiske praksis, b) mikro- og makrohistoriske tilgange og c) histories erindrings- og identitetspolitiske funktion og historikeres rolle i dannelsen af historiebevidsthed og forestillede fælles-skaber. Vi skal kort præsentere de enkelte dele af sessionen.

Den sproglige vending har medført en debat i historiefaget om sprogets

virkelighedskonstruerende effekter såvel i fortiden som i historie-skrivningen. Ikke mindst Michel Foucaults teorier om, hvordan diskurser udformer videnobjekter og videnssubjekter, har dannet grundlag for et ændret fortidsbegreb og for nye måder at legitimere historisk videnskab på. Den sproglige vending er imidlertid ikke kun et metateoretisk anlig-gende. Også i historikernes empiriske praksis kan der spores nye måder at arbejde med kilderne på. Årtiers teoretiske diskussioner har afstedkom-met en konkretiseringsfase, hvor de mere metodiske implikationer over-vejes og udvikles.

I den del af sessionen, der har fået overskriften »Kildebegreb og kilde-praksis i historiefaget efter 'den sproglige vending'«, har vi inviteret tre forskere, May-Brith Ohman Nielsen, Ulrik Langen og Erling Sandmo, til at diskutere den sproglige vendings betydning for kildebegreb og kildean-vendelse i historisk forskning. Også efter den sproglige vending er kilder-ne et selvfølgeligt grundlag for historiefaglig erkendelse, men hvordan markeres de ændrede teoretiske tilgangsvinkler i konkrete forskningsstra-tegier? Hvad er de historiske kilders erkendelsesteoretiske status, og ana-lyseres kilderne på en anden måde, når de relateres til teorier om diskur-ser, tegn, tekst eller narrativitet? Hvordan forholder den historiske forsk-ningspraksis, der har udviklet sig efter den sproglige vending, sig til den klassiske kildekritik? De tre oplægsholdere diskuterer sådanne spørgsmål med udgangspunkt i egne forskningsprojekter.

Anden del af sessionen vil diskutere mikro- og makroperspektivet in-den for en socialhistorisk kontekst. Socialhistoriens fokus har i de senere år forskubbet sig fra begreber som økonomi, struktur og klasse til i højere grad at interessere sig for begreber som kultur, betydning og identitet. Det har blandt andet haft konsekvenser for den måde, som struktur-individ-problematikken er blevet grebet an på ud fra henholdsvis et mikro- og et makroperspektiv. I dag står vi derfor over for ikke én, men mange former for socialhistorie. I sessionsdelen om »Mikro- og makrohistoriske tilgan-ge« diskuterer Sigurður Gylfi Magnússon og Flemming Mikkelsen disse problemstillinger med henholdsvis et socialhistorisk og et sociologisk ud-gangspunkt.

Den sidste del af sessionen har fået overskriften »Historikerne, faget og det omgivende samfund«. Histories nytte og historikernes samfundsma-s-sige rolle er blevet diskuteret med mellemrum siden professionaliseringen af faget i slutningen af det 19. århundrede. Når der er god grund til at gen-overveje disse to forhold i dag, skyldes det dels samfundsforandringerne siden slutningen af 1980’erne og dels ontologiske og epistemologiske for-skydninger internt i historiefaget bl.a. som følge af »den sproglige ven-

ding». I globaliseringens tidsalder efter murens fald er nationsbygning og klassekamp ikke længere historikernes projekt som i det 19. og 20. århundrede. Hvilke nye forestillede fælleskaber er historikerne med til at konstruere, og hvilken erindrings- og identitetspolitik virker fagligt forsvarlig i en postnational/moderne æra? Denne del af sessionen finder sted som en paneldiskussion mellem Guri Jørstad Wingård, David Ludvigsson og Carsten Tage Nielsen. I deres artikler i rapporten giver de tre paneldeltagere deres bud på histories mening og historikernes funktion i en postmoderne historiekultur. Artiklerne danner grundlag og udgangspunkt for paneldebatten, men denne søger også at række videre end og ud over de enkelte artikler.

Netværk for Historieteori & Historiografi, som har taget initiativ til sessionen ved Det 24. Nordiske Historikermøde, håber, at både denne rapport og oplæggene og diskussionerne ved selve historikermødet kan være med til at igangsætte en ny og støtte den eksisterende interesse for historieteoretiske og historiografiske problemstillinger.

Summary

In this paper the editors give a short introduction to the volume. The initiative was taken by a Danish research network on the theory of history and historiography, and the purpose is to discuss some of the current trends in the historical discipline. The book is divided into three sections. The first section is devoted to problems of historical sources and the use of sources by historians after the so-called ‘linguistic turn’. In the second section of the book, micro and macro history are discussed as possible ways of writing post-national history. Finally, the third section of the volume treats the relation between the historians, the historical discipline, and that society in which history is used in various ways.

Av jord er du kommet – Av ord er du kommet

Et utvidet levningsperspektiv

May-Brith Ohman Nielsen

I presentasjonen av sesjonens tema er vi innledere blitt utfordret til å svare på flere spørsmål som er sentrale i dagens historieteoretiske debatt, og som blir presentert under merkelappen »den språklige vending«:

- Hvilket forhold er det mellom språk og verden?
- Har nye forskningsmetoder rokket ved kildenes erkjennelsesmessige status?
- Blir kildene brukt på en annen måte? Og, kan vi føye til, hva slags innsikter har vi opparbeidet gjennom slik forskning?
- Skiller det funksjonelle kildebegrepet seg fra det nye kildebegrepet der kildene blir oppfattet som tegn eller diskurser?
- Betyr den språklige vending at alt er tillatt, eller setter kildene fremdeles grenser for tolkningsmulighetene?

Til sist følger logisk når vi skal sondere status på et historieteoretisk felt:

- Hvilke epistemologiske utfordringer for historieforskningen kan en se fra dette utgangspunktet?

Jeg vil i mitt innlegg svare nokså direkte på disse spørsmålene. Jeg tror det vesentligste av perspektivene kan sammenfattes i de tre ordene jeg har valgt som tittel på min doktoravhandling fra 1997: »Jord og Ord«.¹ Denne er en studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering i bondebevegelsen i Norge på første halvdel av 1900-tallet. Denne vil også være den vesentligste forskningsmessige referanse for mine svar. Avhandlingen undersøker blant annet forholdet mellom språk, språkbaserte forståelser, tenkemåter og tankefigurer på den ene siden, og materiell og sosial verden og politisk organisering og handling på den andre. Det er også fra denne avhandlingen jeg vil hente mine eksempler.

Men først en kort, sterkt stilisert, situasjonsbeskrivelse av spennet og

---

1. Ohman Nielsen 1997.

ytterpunktene i den faglige debatten omkring forholdet mellom språk, verden, det menneskelige subjekt og historisk rekonstruksjon, som utgangspunktet for at disse spørsmålene blir reist i den historieteoretiske debatten.

Om det tradisjonelle fagsynet kan en si, at det menneskelige subjekt her er regnet som en kjent og konstant størrelse og forholdet mellom språket og den utenomspråklige »virkeligheten« er et ukomplisert og udiskutabelt korrespondanseforhold, der forholdet mellom dem er homogent og konstant. I følge de »postmoderne« standpunktene i sin mest ekstreme, utflyttende og unyanserte form, finnes det derimot ikke kjerner av substans verken i subjektene våre eller i ord. Derfor er det heller ikke mulig å differensiere mellom større eller mindre grad av substans i språk. Kritikken mot den tradisjonelle posisjonen i historieskrivningen får slik preg av å være en generell og lite differensiert realisme-kritikk. Slik unnlater »postmodernistene« å gå inn i vurderingen av de svært ulike epistemologiske statusene til de innsiktene i fortida vi er i stand til å etablere, og å stille opp kriterier for vurderingen, og dermed avveiningen, av epistemologisk status.

Begge disse ytterpunktene er faglig defensive og vil neppe drive den historieteoretiske debatten og innsikten videre framover. Tradisjonalistene fordi de i det nye bare ser farene for intellektuell fragmentering og verdimessig forvitring hvis vi mennesker begynner persipere vår verden som »atomistisk«. Med dette mener en: som fragmentert og uten sammenheng eller struktur. Den ytterliggående »postmoderne« posisjonen er like defensiv: Den vil som sitt utgangspunkt undergrave autoritære intellektuelle konstruksjoner ved å dekonstruere dem. Deretter kapitulerer imidlertid mye av denne tenkningen for sin manglende evne til å stille opp kriterier for akseptabel representasjon og rekonstruksjon. Slik ender den opp i en ontologi som både gjør spørsmålet om sannhet irrelevant eller autoritært, og som gjør enhver historie av litt størrelse uredelig, uoverkommelig eller umulig.

Mellan disse stiliserte ytterpunktene ligger feltet for den historieteoretiske debatten som skal videreutvikle fagets vitenskapelighet. Jeg vil forsøke å gi et bidrag gjennom å svare på de oppsatte spørsmål. De er sterkt filtrert inn i hverandre, og uløselig betinget av hverandre. Svarene vil derfor befinne seg flere steder i teksten, ikke bare under den mest nærliggende overskrift.

Hvilket forhold er det mellom språk og verden?

Dette spørsmålet har to hoveddimensjoner som en må klarlegge for å gi et svar: Det ene gjelder språkets rolle i konstitueringen av verden og av vår virkelighetsforståelse, *konstruktivisme*-problematikken. Det andre gjelder forholdet mellom ordene og det de representerer, *representasjons*-problematikken.

Til begge problematikkene synes jeg det er viktig å understreke dette: Begge blir oftest diskutert som om problematikken kunne identifiseres som *ett* spørsmål. Som om det er *enhetlige* størrelser som her skal defineres, og som om dette kan avgjøres utelukkende på det teoretiske plan. Etter min mening, er dette en stor feil. Det er dessuten et lite hensiktsmessig perspektiv å innta i forhold til vår spesielle forskningstilnærming som historikere. Mitt første svar er derfor: Forholdet mellom språk og verden er ikke et homogent og konstant forhold som kan fastlegges generelt og en gang for alle. I tillegg til de teoretiske tilnærmingene, må vi hele tiden holde et skarpt blikk på det konkrete språkmaterialet. Vi må hver gang stille spørsmålene: Hvilket ord er det snakk om? Hva slags utsagn gjelder det? Hvilket element ved/i verden er det som skal representeres? Er det materielt og konkret, eller er det abstrakt og ideskapt? Og hvilke elementer og forestillinger inngår i det representerende tegnet?

Videre er det viktig å fastholde dette: Språket er *i* verden, det er en *del* av verden. Språket er ikke noe utenom verden som bare forholder seg til en »virkelig« eller »egentlig« verden *utenfor* språket, som om språket bare var et slags avtrykk eller kart over den utenomspråklige verden. For oss mennesker er det umulig å tenke seg en verden uten språk. Delvis fordi dette ikke ville være menneskets verden slik vi kjenner den, en verden med menneskeskapte objekter og fenomener, og delvis fordi det meste av vår bevisste og kommuniserte tenkning foregår i et språklig støtteapparat.

Vi skal videre belyse de to problematikkene hver for seg. Først *konstruktivisme*-problematikken; hvordan er språk og ideer konstituerende for vår persepsjon og tolkning av verden?

Konstruktivisme-problematikken

Mennesket er skapt av jord og ord. La oss se på forholdet mellom den jord-skapte og den ord-skapte del av verden.

Naturens skapelsjer er mange og store. Mennesket er ett av dem. Naturforholdene er mangfoldige. De nordiske landenes skiftende, og grunnleg-

gende ulike, geografiske og klimatiske trekk er ikke skapt i språket. Språket skaper ikke jorda, regnet, fjellene og havet, selv om vi i ulike språk kaller disse naturfenomenene ulike ting. Mat er materielt og nødvendig for oss. Vi kan ikke nøye oss med forestillingene om den, eller skape maten i språket, selv om vi i språket gir den mange navn. Det samme gjelder alt det kroppen vår trenger: mat, vann, varme, hvile, luft, omsorg. Mennesket tilhører med sin kropp og sine fysiske egenskaper den materielle verden.

Nettopp her har relativismen sin begrensning: I mennesket selv, i kroppens relasjoner til eksistensielle størrelser som ikke skapes i språket, som jord, mat og tid. Her finnes også absoluttene: Av jord er du kommet, til jord skal du bli. Uttrykt språklig, ulikt på ulike språk og i ulike kulturer, men likevel et absolutt som en ikke kan snakke seg bort fra eller tolke vakk. Innsiktene fra »den språklige vending« endrer ikke på dette. Dette gjelder uansett hvilket syn en har på forholdet mellom språk og verden.

Disse sidene ved verden skapes ikke av språket, men vi forsøker å forstå den gjennom språket. Jorden må kles i ord, betegnes, for at vi skal kunne tale og tenke om den. Slik gjør vi den materielle verden tilgjengelig for vår erkjennelse og som overførbar erfaring, tar den med til den språklige sfæren av vår virkelighet. I denne prosessen må objektene betegnes og tegnene tolkes. Til dette har mennesket forestillingsevne (mer om dette nedenfor).

Det finnes mange typer tegn i naturen. Mange av disse er ikke språklige eller meddelende, men tolkes likevel som tegn av oss. Værtegn er et typisk eksempel, liksom merket etter snøskred i fjellsiden, formasjoner i flyvesand eller fottrykket til dyret vi jakter på.² Jordbruk kan beskrives som kommunikasjon mellom mennesker og natur, der mennesker tolker naturens tegn: Når det kan såes, når dyra kan slippe ut, når høyet må slås, hvor stor avlingen *tegner* til å bli det året, når høsten må i hus. Mennesker må tolke og tilpasse seg. Det krever en lesekompentanse som utvikles av kulturell erfaring. Naturens tegn har, som andre tegn, bare mening for dem som kan lese dem. Slike typer tegn kan inngå i vårt kildemateriale, men det er ikke rimelig å se disse tegnene som produkt av diskurser.

Vår *tolkning* av disse tegnene kan derimot være preget av de diskurser vi bærer med oss i tankene våre. Naturens tegn, som en solformørkelse eller en stormflod, kan for eksempel tolkes religiøst. De kan være reelle nok som

2. Tegnteorien til Charles Sanders Peirce kan på en langt bedre måte, enn tegnteorier som forutsetter kommunikasjon mellom to parter, gjøre greie for hvordan vi tillegger ting, hender og tilstander rundt oss mening. Alt vi tolker mening inn i eller tillegger et innhold, er tegn for Peirce. Slik kan dette brukes på langt flere fenomener enn det språklige. Peirce 1990. Se også Barthes 1994.

naturfenomener, men *meningen* mennesker legger i dem kan være ulik. Tegnet vil da være tosiktig. Det vil bestå både av det konkrete naturfenomenet og av menneskets symbolske forståelse av hva fenomenet »betyr«.

Mennesker »skriver« også selv »tegn« på naturen. Noen av disse er ikke i utgangspunktet ment å være meddelende; som boplasser, kulturlandskap, stier og soppedynger. Andre er ment å kommunisere; som gjerder, seilingsmerker og gravkors. Begge typer tegn er skrevet inn i det fysiske landskapet, den fysiske verden. De vitner om fundamentale ting.

Likevel: selv om de er svært så håndfaste og effektive, er deres måte å representerere en mening på prinsipielt den samme som for skrevne språklige tegn. De bygger på en konvensjonelt akseptert mening som i hovedsak er delt av sender og mottaker. Dermed beveger vi oss over i den språkskapte delen av verden.

Mennesket er skapt av jord og ord. Blandingsforholdet er komplisert.³ Menneskets fortrinn er at vi har kapasitet til å utvikle symboler til å kommunisere, samarbeide, og til å akkumulere kunnskap, fordele erfaring. Det var gjennom denne symboliseringsprosessen at vi utviklet de vesentligste trekk som skiller oss fra andre arter,⁴ og ble mennesker. Det er umulig for oss å *erkjenne* en virkelighet eller en sosial realitet før vår symbolisering av den.⁵ Mennesket lever av ord og jord. Mennesket er ikke menneske i ensomhet.⁶ Enhver sosial relasjon inneholder nødvendigvis et element av tanke som ikke trenger å være verken »illusorisk« eller »legitimerende« og som former deler av denne relasjonen fra det øyeblikket den oppstår.⁷ Mennesker *trenger* språk for å dyrke jorda, skape et hushold eller for å bygge en gård, en båt eller en datamaskin.

3. For en innsiktsfull framstilling av det intrikate, integrerte og uløselige forholdet mellom idealisme og materialisme, natur/samfunn/kultur, innhold/form/funksjon, konkret og abstrakt – som effektivt undergraver forestillingen om at språket kan eksistere i en egen sfære, løst fra eller over det materielle – se Elias 1991.
4. Selv om vi slett ikke er eksklusivt på dette området.
5. Ricoeur 1991, s. 257; Geertz 1973/1993, særlig s. 212; Godelier 1982; Godelier 1988; Thompson 1984, særlig i drøftelsen av Castoriadis' og Leforts bidrag til forståelsen av dette for ideologianalysen s. 23–26.
6. Dette poenget til Hegel blir utdypet, drøftet og tøyd mot sin antitese, det materielle menneskesynet, i Liedman 1980 s. 198ff.
7. Godelier 1982 s. 16. Dette er et forhold som særlig blir framholdt av Castoriadis. Menneskets tanker er ikke bare passive avspeilinger av en »virkelig« verden som allerede er det utenfor oss. Det er forestillingsevnen vår som gjør det mulig for oss å etablere relasjoner mellom objekter rundt oss og vårt bilde av det. Det er en skapelse fra intet av figurer og former, og uten disse kan det ikke finnes tankemessige avspeilinger av noe som helst. På det sosio-historiske nivå er det forestillingsevnen som svarer for organiseringen av sosiale institusjoner for dannelsen av motiv og behov, for eksistensen av symboler, tradisjoner og myter. Cornelis Castoriadis etter Thompson 1984 s. 23.

Dette språket er skapt av den materielle verden, av menneskets hode og kropp. Derfor må dette språket regnes til produktivkretene.⁸ Mennesker skaper ingenting uten tanker, og tanker kan bare skapes i kroppen vår. For å påvirke naturen, for eksempel for å drive jordbruk, må mennesket utvikle og anvende en kompleks mengde av betydninger, ideer, symboler og idealiteter: Vi må ha forestillinger om målet vi forfølger, av stadier, av effekter og av de ulike aktivitetene vi kaller »arbeid«. Innenfor alle disse menneskets aktiviteter finner vi derfor en uendelig mengde av det Maurice Godelier kaller »ideelle realiteter« som er avgjørende for at det skal oppstå en produksjon i det hele tatt.⁹ Disse »ideelle realitetene« må kommuniseres i en konvensjon som andre forstår, de *må eksistere som språk* for å kunne formidle erfaring over generasjonene. Slik blir det meste av våre bevisste tanker formet i ord.

Ord og tanker, det idemessige, er derfor ikke *over* men i det materielle mennesker har skapt. Det idemessige og det materielle forenes nettopp i mennesket og i det mennesker skaper. Mennesker kan verken skape eller arbeide uten ord og tanker. En ide er en realitet, men en realitet vi ikke kan holde i hånden. Det idemessige er det tankene våre gjør. Mangfoldet og kompleksiteten til tankene våre og språket vårt samsvarer med mangfoldet og kompleksiteten til tankenes funksjon.¹⁰

Tanker og språk er altså ikke et »nivå« atskilt fra andre »nivå«. (»Nivå«-tenkningen om forholdet mellom ideer og materialitet leder oss virkelig på intellektuelle og erkjennelsesmessige villveier!). Tanker og språk er nærværende over alt i de sosiale realitetene. Vi kan si at mellom jord og tanker finnes alt det mennesker er, alt det vi skaper og alt det vi kan vite om. Men blandingsforholdet er komplisert i vår sosiale virkelighet. Jorden forstår vi med språk og tanker. Tanker og språk skapes i vår jordiske kropp. Vi kan heller si: For mennesket finnes det ingen ting mellom jord og tanker. Vi *er* selv jord og tanker – jord og ord.

At det er element av det idemessige over alt, i alle våre virksomheter og

-
8. Denne oppfatningen er klart inspirert av Godelier 1982, der han definerer »infrastruktur« som: kombinasjonen av de ulike materielle og sosiale forhold som tillater medlemmene av et samfunn å produsere og reproduksjonen de materielle midlene for deres eksistens.
  9. Godelier framholder at det å dokumentere disse »ideelle realitetene« som befinner seg inni alle de materielle aktivitetene og som skifter fra kultur til kultur og fra epoke til epoke er et særdeles forsømt område innenfor humanitenskapene. Godelier 1982 s. 19f.
  10. At det er et element av det ideelle over alt, betyr i følge Godelier ikke at alt i (den sosiale) virkeligheten er ideelt. Ideer er ikke et »nivå« isolert fra sosiale relasjoner. Godelier 1982 s. 33.

i alt mennesket foretar seg, betyr ikke at alt i samfunnet er ideelt. Godelier presiserer dette slik: »Mennesket er arvingen til naturens før-menneskelige evolusjon. Tankene utøver hjernens muligheter, men de skaper dem ikke.«

Det ideelle er det tankene våre *gjør*. Et blikk på *hva* tankene gjør illustrerer hvor sammenvevd de »jord-iske« og »ord-iske« sider ved verden er:

1. For det første: Tankene våre gjør »realiteter« som kan eksistere innenfor eller utenfor oss selv, inklusive tankene våre, *nærvarende* i våre tanker. Disse »realitetene« kan være materielle eller intellektuelle, synlige eller usynlige, konkrete og/eller forestilte.

2. Men å representere en slik »realitet« til hjernen involverer alltid hjernen i *tolkning* av denne realiteten. Tolkning betyr å forklare, å definere egenskapene, opprinnelsen og funksjonen til den »realiteten« som er representert i hjernen. Det finnes derfor ikke representasjoner som ikke samtidig er tolkninger. Og det finnes heller ikke representasjoner som ikke samtidig antar form av et *system* av representasjoner. Det vil si et organisert korpus av representasjoner styrt av en spesifikk logikk og koherens, uansett hvilke disse måtte være. Alle disse fortolkningene har ingen eksistens uten gjennom bevisstheten vår. I det øyeblikket disse representerer en usynlig verden eller lov, starter denne verden å eksistere sosialt, selv om den ikke korresponderer med noe som eksisterer i den represerte virkeligheten.

3. Med utgangspunkt i disse representasjons-fortolkningene, *organiserer* hjernen vår relasjoner mellom mennesker og mellom mennesker og naturen. Dermed eksisterer disse i form av regler for adferd, prinsipper for handling, tillatte ting og forbudte ting.

4. Representasjonene av »realitetene« er dermed fortolkninger som enten *legitimerer* eller *illegitimerer* ulike relasjoner mellom mennesker og mellom mennesker og naturen. De ideelle realitetene påfører individer, grupper og fenomenene i den materielle verden verdi og tildeler dem status i et system av verdier. Disse verdiene festes på arbeid, på sosiale funksjoner, de festes på menneskers kjønn, på deres alder og rase, på deres kroppslike og språklige framtoning. Disse verdiene festes også på menneskers konsum av materielle og kulturelle goder, og på måtene vi dekker våre primære behov på.

Tolkning, organisering og legitimering er alle ulike måter å produsere mening på. Alle tenkningens funksjoner flyter sammen i dette resultatet: å produsere mening og, på basis av de meninger som blir produsert, å organisere og reorganisere gjensidige relasjoner mellom mennesker og mel-

lom oss og naturen.¹¹ Språk og ord er støtteapparatet for det meste av denne tenkningen, og de er formene det meste av denne tenkningen blir formidlet gjennom. Slik tilhører språket de mest grunnleggende og konstituerende elementene i de sosiale relasjonene mellom mennesker og i menneskers forhold til den øvrige natur. Gjennom språket former vi altså vesentlige deler av menneskets verden. Språket er *i* det mennesker gjør, *i* verden, ikke ettertidige avspeilinger av verden. Det er mye som ikke kan gjøres i språket, men som krever språk for å bli gjort. Dette *mønsteret av mening*, som all vår bevisste og mye av vår ubeviste tenkning foregår innenfor utgjør de grunnleggende bestanddelene i våre *ideologier*, våre måter å oppfatte, forstå, håndtere og begrunne verden og våre handlinger på. Nettopp derfor har ideologistudier mye å gi som tilnærminger til disse spørsmålene.

Språket i *kildene* har prinsipielt sett den samme grunnleggende status som språket forøvrig. Heller ikke kildespråket må leses som ettertidige avspeilinger, som et kart over et utenomspråklig fysisk og sosialt landskap. (Det er flere problematikker involvert i synet på kildene. De kommer vi tilbake til nedenfor).

Representasjons-problematikken

Så til problematikken omkring forholdet mellom ordene og det de representerer, *representasjons*-problematikken. (Jeg tar her de grunnleggende kunnskapene om tegteoriene for gitt i og med sesjonens tema og organisatorenes spørsmål, så jeg går ikke inn på disse).

Selv regner jeg forholdet mellom språk, ideer, tenkemåter og sosial og materiell verden som mitt arbeidsfelt. I dette feltet skal en ikke ha arbeidet lenge før en ser at ulik språkføring og ulike *ord* har ulik funksjon mellom disse ytterpunktene: å representere trekk ved virkeligheten og å konstruere virkelighetsbilder. Dels er dette en forskjell som sammenfaller med forskjellen mellom konkrete og abstrakte begreper, der den direkte og udiskutabile korrespondansen mellom ordet/fenomenet/tingen det representerer gjerne er størst for konkreter og avtar med abstraksjonsgraden. Dels handler dette også om den *referensielle statusen* til det *enkelte ordet*.

11. Samtidig er mennesket og naturen realiteter som går forut for betydningen som tenkingen er i stand til å gi til dem som ikke er avhengig av denne meningen for sin eksistens. Godelier 1982 s. 34f.

Noen ord betegner det lett materielt, sosialt og kulturelt påvisbare. De viser til fenomener som kan registreres gjennom andre tilganger enn det aktuelle ordet, fenomener som finnes uavhengig av ordet som representerer det. Slik er det når vi, fra ulike kanter av kloden, peker på månen eller taler om den fysiske, materielle, jorden vi holder i hendene. Disse ordene kan, kanskje særlig når de representerer absolutte og essensielle ting i den materielle verden, som jord, formuleres i meningssekvenser der de får symbolisk funksjon med en vid assosiasjonskrets og et mangetydig konnotasjonsmønster. Ordet »*jord*« er et sentralt eksempel på ord som refererer til noe materielt og absolutt og som samtidig, eller nettopp derfor, også har stor symbolkapasitet og betydelig tilleggsmeaning.¹²

Andre ord betegner fenomener som begynner å eksistere sosialt og i våre tanker idet vi skaper en betegnelse på dem, som »den norske bonden«, »bondetanken«, »det ariske blodet«, »store mænd«, »postmodernisme« og »den språklige vending«. Slike ord refererer til lite entydige og avgrensbare størrelser, i former som fikserer et meningsinnhold gjennom en påstand om *hva* det er (identifisering), *at* det finnes (verifikasi) og *hvor* det *bør* være (normativering).

Selv om alle ord finnes og får sin mening i relasjon til andre ord, legger ulike ord ulike føringer, av kategoriseringer og verdier, i våre tankeganger og tenkemåter når vi gjør bruk av dem. *Graden* og *karakteren* av disse føringene er ulike fra ord til ord og fra begrep til begrep. Etter mitt skjønn, finnes det faktisk ord som er helt relasjonelle, som verken er betegnende, kategoriserende, hierarkiserende, vurderende eller angir prioritet, men som vi og språket vårt aldri kunne klare oss foruten. Ord som må være tilstede i enhver menneskelig bevissthet, og som derfor finnes i alle de språk jeg har klart å få informasjoner om. Det mest typiske, tror jeg, er det lille, midterste og sideordnende ordet i tittelen på min avhandling *Jord og ord*, ordet »*og*«. Uten ordet eller »tankeimpulsen« »*og*« kan vi ikke tenke, ikke sette noe sammen eller forholde oss til noe utenfor oss selv. Ordet »*og*« er den største utfordringen til dem som mener at språket ikke kan representere noe utenfor seg selv. Ordet »*og*« er den språklige eksistensen (eller framtoningen) av menneskets evne til å sammensette. Uten denne evnen, intet »*og*«. Uten denne evnen, ingen andre ord heller. Ordet »*og*« er også den sterkeste påminningen for oss om dette: Når vi vurderer korrespondanse-forholdene mellom tingene/fenomenene og ordene vi omtaler dem med, så må vi differensiere mellom ulike typer av ord og mellom de ulike måtene ordene blir brukt på.

12. Se utlegning av dette i Ohman Nielsen 1997.

Dette siste blir kanskje aller tydeligst når vi ser på det siste ordet i titten min, selve ordet »ord«. Gjennom ordet »ord« taler språket vårt direkte om seg selv, om sine grunnleggende bestanddeler og om sin tilstede-værelse i virkeligheten. Og det gjør det i et uendelig utall av former og betydninger. Mange av disse er strukturert som meningsbærende enheter gjennom faste uttrykk. Kanskje finnes det i språkene, i alle fall i nordiske språk, flere faste uttrykk rundt ordet »ord« enn rundt noe annet ord. Dette viser også polysemien, det mangefunksjonelle og kommunikativt allestedsnærværende ved dette ordet. Det er dette som gjør at utsagnet »et ord er et ord« både er elementært og selvmotsigende, og på samme tid både er en sirkelslutning og et holdbart argument for at ordene finnes.

Forholdet språk-verden har en parallell i forholdet virkelighetsbilde-virkeligheten, som kan være opplysende, og som i historieforskningen bør sees i sammenheng. Forming av virkelighetsbilder er en hovedfunksjon ved ideologier. Vi kan ikke forme virkelighetsbilder uten støtte i dette mønster av mening som våre tanker og språk utgjør (se foran), altså i vår ideologi. Vår grunnleggende tenkning, som er sterkt assistert, ja i visse henseende styrt, av språk og ord, utgjør det mentale fundamentet i formingen av våre virkelighetsbilder.

Vi må derfor ha som utgangspunkt at det ikke finnes noe ideologiløst samfunn eller menneske. Men også at det finnes ulike grader av avvik mellom ulike ideologiers oppfatninger av, og påstander om, sosiale fenomener, og de egenskaper ved disse fenomenene som kan påvises empirisk. Det vil si at ideologier kan være mer eller mindre »sanne« i sin samfunnsforståelse og i sine kausalpåstander:

Virkelighetsbilder har ualminnelig mange elementer. »Virkelighetsbilde« er et begrep vi ikke skal omgås med lettethet. Men det er et begrep vi må våge å forholde oss til i en vitenskap som vil kalte seg humanvitenskap, en vitenskap om menneskets relasjoner til andre mennesker og til naturen, og om det historiske menneskets refleksjon over disse. Altså: forholdet mellom menneskers virkelighetsbilder og det vi etter beste evne kan kalte »virkeligheten«. Nettopp derfor kan de fleste sikkert være enige om at forholdet mellom menneskers virkelighetsbilder og den best objektivt mulige sannheten ikke i alle deler må være konstant. Avstanden, og nærlheten, mellom våre subjektive bilder av virkeligheten og de best objektivt mulige gjengivelsene av den, varierer fra element til element og fra aspekt til aspekt. En ideologi kan på noen områder ligge nært, ja sammenfalle eller tangere, det best objektivt mulige eller empirisk påvisbare, men ligge lengre unna på andre.

Når vi studerer ideologier som former virkelighetsbilder gir det derfor

lite mening å koble dette til en påstand om at alle elementene i menneskers forståelse av sine omgivelser er feilformet fordi om vi kan påvise at noen eller mange av disse elementene inneholder små eller store avvik fra det vi kan oppfatte som sant eller objektivt påvisbart. Ikke minst vil graden av presisjon og nyansering variere med hvilket område av virkeligheten vi gjengir for oss selv. Slik er det også med forholdet mellom det beskrivende, deskriptive, språket og det, det viser til.

For å oppsummere: Språket står ikke i et »utvendig« forhold til verden. Språket er over alt *i* vår verden, og det er med og *konstituerer* denne verden. Det er et ikke-homogent forhold mellom ordene og det de representerer, slik det også er mellom våre virkelighetsbilder og den virkeligheten disse bildene er tolkninger av. Nettopp derfor er språk og ideologi uløselig sammenvevd og må studeres sammen.

Har nye forskningsmetoder rokket ved kildenes erkjennelsesmessige status?

Jeg vil svare kort på dette i tre punkter.

For det første: Den erkjennelsesmessige statusen til kildene blir selvfølgelig forrykket av det historieteoretiske framskrittet som innsiktene fra »den språklige vending« representerer. Men disse blir ikke mer forrykket enn den erkjennelsesmessige statusen til det språket vi som forskere *selv* praktiserer i faget. Og for dette siste faktum er det likegyldig om vi anerkjenner og er bevisste på denne problematikken eller ikke. Paradokset her er, at det er de forskerne som *ikke* er villige til å kalkulere inn relativiteten i forholdet mellom tegnet og det betegnede, som her ikke har en høy bevissthet omkring hvor relativ, usikker og konvensjonsbundet mye av våre virkelighetsbeskrivelser derfor må være, og som derfor *ikke* aktivt søker å korrigere for dette relativitetsproblemets; det er disse som i størst grad blir *praktiserende relativister*.

Jeg vil presisere at dette ikke skaper større problemer for historiefaget og historieforskningen enn for andre fag eller arenaer der en pretenderer å si noe sant om verden. Vurderingen er altså ikke *isolert* til de historiske kildene.

Men har den *betydning* for kildene? Og på hvilken måte? Ja, og mitt andre poeng er at det har betydning på den måten at det forrykker forholdet mellom kildenes status som beretninger og deres status som levninger. Innsiktene fra »den språklige vending« styrker skepsisen eller forbeholdet mot kildene som *beretninger*, mot kildeskaperne sin evne til presisjon i re-

presentasjonen av det de forteller om. Her bidrar dessuten den økte bevisstheten om avstanden i tid og mentalt univers mellom fortidens beretninger og nåtidens forståelseshorisont til å styrke *skepsisen* til at vi kan oppnå fullgode forståelser av hva kildene faktisk *beretter* om.

Når det gjelder kildenes beretningsside har »den språklige vendingen« båret med seg en tendens til å se fortellinger (plotformer, troper) og språk som hindringer i vår virkelighetssøkning og vår søking etter »sanne ut-sagn«: At språket og fortellingene skaper fiksionsforstyrrelser i vår tenkning om forløp og kausalitet, og lager vilkårlighet i alle våre forsøk på representasjon. Denne erkjennelsen vil humaniora og historiefaget heretter alltid måtte leve med.

Dermed blir alt relativt hevder de mest ytterliggående representasjons-pessimister. Men gjør det det? Og minsker dermed den totale kildeverdi-en? At forholdet mellom tegnet og det tegnet betegner er vilkårlig utelukker ikke at en gjennom åpen og kritisk språkpraksis kan komme fram til språklige konvensjoner som fungerer og som ikke tilslører sine funksjonsmåter og implikasjoner. Påvisningen av at historikerne på 1800-tallet skrev sine store framstillinger inn i plotformene til samtidens skjønnlitterære romaner,¹³ har spredd en forestilling om at den skjønnlitterære fiksjonen og dens fiksionsformer »overstyrer« våre historiske framstillinger. Men er disse formene virkelig *skapt* i fiksionslitteraturen? Og hvorfor føler så mange mennesker i såfall at disse plotene er gjenkjennelige i forhold til eget liv og gir god mening?

At et menneske kan nå sine mål eller få oppfylt sine ønsker, at det kan gå en ufortjent dårlig på tross av alles gode forsetter, at sorgen kan ramme og konflikter kan få et selvforsterkende tragisk utfall, eller at menneskers handlinger ofte kan ha et latterlighetens skjær og at vi har stor evne til ufrivillig selvparodiering; dette er relativt utbredte *menneskelige erfaringer*. Som menneskelige erfaringer har de eksistert i muntlig traderte fortellinger, lenge før 1800-talls romanenes tid. Disse er heller ikke de eneste litterært eksisterende plotformene som historie er skrevet inn i.¹⁴ De klassiske og utbredte litterære plottene fungerer i litteraturen fordi de samsvarer med figurer i den menneskelig erfaring. De er i sitt utgangspunkt *produkter* av menneskelig erfaring, akkurat som de fleste språklige former er det. De er produkter av menneskers kommunikative erfaring, vår erfaring med kommunikasjon som fungerer og med språk- og tankeformer som gir

---

13. White 1973.

14. Ohman Nielsen (red.) 2001. Jf. også Ohman Nielsen 1997 kap. »Muldens evangelium« og »Ideologi av fortid og fortelling«.

mening for mennesker i deres dagligliv og refleksjonsverden. – Velger vi å se det slik, da blir kildene først og fremst kilder til denne menneskelige erfaringsverden. Men den entydige og autoritative kildeberetningens status vil bli svekket fordi vi vil se med et mer kritisk blikk på det språk, de begreper og fortellingsformer den er ikledd.

Ved at språk og fortellingsformer blir sett som *levninger* fra menneskelig erfaring og menneskers tenkemåter, vil dette styrke levningssiden av kilden og dens verdi som faglig inntak til de fortidige menneskenes tenkemåter, tankefigurer og deres mønster av mening. Dette vil trolig medføre en dreining i kildemassens funksjon, slik at den gir større kildeverdi for studier av kultur, samfunn, materielle og mentale strukturer, på bekostning av kildeverdien for kilde-eksterne handlinger. Kildene selv vil i større grad bli sett som handlinger, som talehandlinger.

Mitt tredje poeng er at de muligheter som her åpner seg i kildeutnyttelsen er faglig krevende. De teoretiske innsiktene fra »den språklige vending« vil, når de blir brukt produktivt, styrke kildenes status og verdi som levninger (levninger fra tenkemåter og menneskelige praksiser) på bekostning av deres status som beretninger. Dette krever imidlertid økt fokus på levningssiden av kildetekstene og at vi intensiverer vår utnyttelse av denne.

En viktig grunn til at økt fokus på levningssiden kan berike vår innsikt i verden, er at kildene da også kan si oss noe vesentlig om selve synet på forholdet mellom språk og verden i det mentale universet kildeskaperen befant seg i. »Den språklige vending« har vist at nettopp dette er svært viktig og grunnleggende kunnskap. Den er også særlig viktig i studiet av ideologier og erkjennelsesformer, og blir dermed også sentralt i dypstudier av mentaliteter og kulturer.

Jeg vil illustrere dette med et par eksempler fra mine undersøkelser av grenselandet mellom fascistisk og ikke fascistisk logikk: Årene 1880 til 1930 har jeg valgt å kalle »talenes tid« i norsk politikk og samfunnsliv. »Den store talen«, med sterke emosjonelle og retoriske virkemidler, var den vesentligste sjangeren for formidling av viktige budskap på de fleste samfunnsarenaer (i motsetning til for eksempel den saklige utredning eller den likeverdige samtale/debatt). Denne sjangeren sto også sterkt i de større skrevne politiske tekstene i avisene, blader og andre medier. Fordi den var sterkt knyttet til taleformen var elementer som patos, stemning, emosjoner, rytme, fyndord og svevende begreper, som gjorde seg bedre muntlig enn skriftlig, viktige innslag.

Det spesielle med »talenes tid« forstår en imidlertid ikke uten å se at ordet her hadde en spesiell status; troen på *sammenfallet* mellom ordet og

det ordet betegnet var sterk. Ergo mente man at de personer som hadde »ordet« i sin makt dermed også hadde et spesielt godt grep på *virkeligheten*. Dette var et ideologisk og retorisk klima som var som skapt for rolle-ne førere og publikum. Taleren var den »ene« som skulle lede og bevege tilhørerne, gi dem tro, begeistring og overbevisning. Derfor var dyrkingen av »den store talen« og »de store talerne« et sentralt trekk. De politiske talerne ble målt mot hverandre etter hvem som var »best«, hvem som grep tilhørerne sterkest. Slik falt formen inn i vekkelses-tenkningen og i de klassiske historieformidlings-idealene.

Dette var en sterk idealisme. Den sterke statusen til »ordet« falt sammen med troen på at ideene skapte verden, og at et folk derfor ville bli det det tenkte. Skulle Norge bli en sterk nasjon måtte folket tenke »høye tanker« og ha »store idealer« og åndelige ledere som kunne føre dem. Og disse siste måtte være »ideenes herrer« slik Bondelagets leder Johan E. Mellbye uttrykte det. Han var trolig den som leverte det største bidraget til å spre fascistisk tankegods i Norge på 1920- og 1930-tallet, nettopp gjennom de *logikkene* han framsto som den sentrale talsmannen for.

Et annet påfallende trekk ved de personene som i størst grad figurerte seg selv innenfor dette mentale universet, med den store troen på »ordet«, »taleren« og verdiene av tankene til »den store mann«, var at disse svært hyppig siterte »ordene« til andre »store menn« som sannhetsbelegg for sine påstander. En slags »store menns store ord«-fetisjisme.

Typisk i så måte er Vidkun Quislings mangesiders manus til hans »store« avhandling om »Universismen«, hans verdensontologi og politiske filosofi: Nærlesninger viser at disse papirene stort sett inneholder sitater av andre, og er nærmest frie for produkter av selvstendig intellektuell virksomhet.¹⁵ Min egen nærlesning viser også, paradoksalt nok, at når Quisling og hans nærmeste skulle formulere nytt partiprogram våren 1934, var store deler her igjen ordrette kopier av Mellbyes taler på 1920-tallet.¹⁶

Har man en nesegrus tro på »ordene« til »store menn« er det vanskelig å komme forbi dem når en skal gjøre rede for verden og for sin politiske vilje. Ja, det er vanskelig å etablere noen selvstendig og analytisk tenkning om sosiale og kulturelle fenomener i det hele tatt. *Derfor* hadde analysen og analytisk tenkning dårlige kår i disse miljøene. Den syntetiserende tenkningen, og de dominante og mest høyrøstede syntesene, fikk gode

15. Se også Barth 1997.

16. Ohman Nielsen 1997.

vilkår i et intellektuelt klima der slike tenkemåter omkring forholdet mellom ord og virkelighet var dominerende.

Slike innsikter kommer fram gjennom iherdig nærlesning av kildene som *levninger* fra et mentalt univers. I mentale univers er forståelsen av forholdet mellom språk og verden en grunnleggende konstituerende størrelse. Studiet av fascisters logikk viser dette tydelig.

Økt utnyttelse av kildenes levningselementer krever imidlertid en større lesekompesanse og kritisk evne av forskeren. En åpenbar grunn er at det er langt mindre krevende å lese en kilde som beretning enn å lese den som levning. Men for levningssiden er distansen i tid og perspektiv, og distansen til kildenes tankefigurer og tenkemåter, oftest en analytisk styrke og en *fordel*, ikke en forståelsesmessig ulempe (slik det gjerne vil være i forhold til beretningssiden). Distansen til kilden som levning utvider den mentale avstanden mellom kildenes tanke-univers og forskerens tanke-univers. Det er i denne distansen analysen har sitt rom og sine intellektuelle utfoldelsesmuligheter. Innsiktene fra »den språklige vending« vil være viktige ressurser for oss i utviklingen av mer avanserte analyser, særlig når vi spør etter hvordan de ulike ordene ble brukt og forstått og hvordan de fungerte i det å skape intellektuelle og sosiale mønster i samtid.

Mine egne studier har i alle fall ført til at jeg selv har »nullet ut« en del ord og begreper fra mitt tankerepetoar og faglige vokabular, fordi jeg har observert deres tankehemmende tilbøyeligheter eller hvor misvisende de er som intellektuelle kompass.

Blir kildene brukt på en annen måte?

Også dette har jeg delvis svart på ovenfor. Men igjen vil jeg utdype. På 1980-tallet var antropologen Clifford Geertz blant dem som sterkest oppfordret forskerne til å utvikle kunnskap om, og vitenskapelige tilnæringer til, å studere symbolsk handling. Geertz framholdt at spørsmålet om *hvordan symboler symboliserer, hvordan de fungerer for å formidle mening* ganske enkelt var blitt omgått i det meste av samfunns- og kulturforskningen.¹⁷ Utfordringen var å gå inn i selve symboliseringss prosessene i samfunnet, for å se på nært hold hvordan mennesker skaper og bruker sine sentrale symboler, og hvilke litterære eller pre-litterære former og figurer disse symbolene oppstår gjennom.

17. Geertz 1973/1993 s. 207.

Geertz framhevet ofte innsikten om at mennesket er innnevdt i et *spinn av mening* det selv har spunnet, og oppfordret: Forskerne må studere dette spinnet! Men vi må også, ja særlig, *studere selve spinningen*. Dette gjelder spesielt for studier som vil være *historiske*. I forskning som vil gi bidrag til å avdekke dialektikken mellom strukturer, konstruksjoner, hending og handling for å forsøke å forstå hvor kompleks kausalitet faktisk er, må vi gjøre næurstudier av selve spinningen. Slike appeller var han ikke alene om. Sosiologen Pierre Bourdieu formante forskerne om å gå ut og studere selve prosessene for hvordan sosiokulturelle felt blir skapt gjennom språklig og sosial handling, *good-making* og *bad-making*, og hvilke maktformer som fungerer der kulturell kapital blir akkumulert eller tapt. Hvordan skapes, vedlikeholdes og endres de sosiale relasjonene mellom mennesker som utgjør kulturen i et samfunn?¹⁸ Liknende oppfordringer lå også i filosofen og historieteoretikeren Paul Ricoeurs videreutvikling av ideologi-begrepet¹⁹ og i teoriene til pedagogisk orienterte intelligenspsykologer som Kieran Egan.²⁰

Å følge slike anbefalinger vil, sammen med innsiktene fra »den språklige vending«, medfører et mye sterkere fokus på selve formingen av det tankemessige universet, de tankefigurene, tenkemåtene og de narrative formene som de forståelsene kildene framviser er kledd i. Dette betyr at de kildeutsagnene som skal belyse helt spesifikke forhold også må sees i sammenheng med kildeskapernes totale ideverdenen og som produktive elementer i formingen av denne ideverdenen. Slik blir kildene i større grad kilder til et *meningsunivers*, sosialt, geografisk og historisk situert, men også situert i en forståelse av forholdet mellom språk og verden.

Selv synes jeg særlig å se tre tendenser i kildebruken hos humanistiske forskere som er inspirert eller informert av »den språklige vending«.

Det ene er fokus på forholdet mellom kildenes form og innhold, og bruken av *form som kilde*. Et eksempel fra eget arbeidsfelt er erkjennelsen av hvordan noen typer politiske budskap bare kan formidles og fungere innenfor ikke-analytiske sjangere og ved hjelp av ikke-argumenterende utsagn. Slik måtte dette budskapet formidles i festtaler, sanger, prologer, dikt, historiske skuespill, musikk, prosesjoner og marsjer. De språklige framtoningene av dette har jeg kalt »*det intransitive språket*«, språket som ikke har argument, men som fungerer autoritært som påstand om rett og galt ut fra den sosiale makten til den som ytrer det, og de mentale dis-

---

18. Bourdieu 1977 og 1991.

19. Ricoeur 1991.

20. Se f. eks. utlegning i Egan 1997.

posisjoner til dem som lytter. (Typiske er: »Jeg har jo sagt at ... .«-argumenter).

Den andre tendensen er at forskerne som har erkjennelsesambisjoner på dette feltet viser langt større interesse for å gå inn i symboliseringsprosessene i de tekster, grupper, samfunn og fenomener de studerer. De søker å se hvordan symboler, tankefigurer og spesifikke språkformer blir skapt, utviklet og vedlikeholdt, og hvilke føringer disse legger på tenkning og handling. Eksempler som har vært problematisert innenfor norsk forskning er »den norske bonden«, »distrikturene«, »folket« og »krigen«.²¹

Den tredje tendensen er nok fremdeles vag, men ikke desto mindre viktig: Interessen for å gjøre *empiriske* undersøkelser av forholdet mellom språk og verden i og omkring det case vi studerer fra vårt teoretiske utgangspunkt. Dette var en av ambisjonene i *Jord og ord*: å utøve og utprøve den teoretiske posisjonen, ikke bare bekjenne den. Avhandlingen studerer ideologier som ideer som samvirker i mønster av mening. Den gjennomfører komplekse kildestudier og stiller spørsmål omkring ordenes varierende ontologiske status i forhold til sannhetsproblematikk. Dette omfatter både kildenes språk og forskernes eget. Bondebevegelsen i Norge i årene 1915-1940 fungerer i dette tilfellet som et case der en kan studere de politiske implikasjonene av ulik forståelse av forholdet mellom språk og virkelighet – jord og ord.²²

Avhandlingen synliggjør (på det første nivået, tegnnivået) hvordan *enketord* og begreper fungerer som meningsbærende enheter innenfor en ideologi. Og videre viser den (på det andre nivået, setnings-, tale- og tekstnivået) hvordan *bruken av ordene* og språket fungerer som sentrale trekk ved ideologiene: Noen argumenterte når de ville ha politisk gjennomslag, andre sang og leste prologer når mye sto på spill. Noen utredet »saklig«, »punkt for punkt«, andre sa de kunne tale »*smertens, harmens og vemogets ord*«, eller de gjorde språket sitt »sterkt, intenst, nderlig og åndfyllt«. Men forskningen min avdekket også (på det tredje, ontologiske nivået) hvordan *selve synet på ordenes status* i samfunnet, synet på deres funksjon i å skape samfunnet, og synet på hvor de »rette«, »vise«, »viktige« og »avgjørende« ordene hadde sitt »*oppdrag*«, var en sentral del av idesamvirket og tenkemåten innenfor en ideologi. En ideologi som brukte »*Ordet*«, i bestemt form entall, om sitt budskap. På samme måte som den brukte de autoritære entallsformene »*Ideen*« og »*Tanken*« om seg selv.

21. Se bl.a. Eriksen 1995 og Ohman Nielsen 1997.

22. I et seinere arbeid har jeg også gått noe inn på etterkrigstida, men ikke i like stor dybde. Ohman Nielsen 2001.

Analysen fikk fram hvordan denne idealismen slik ikke bare hadde et autoritært samfunnssyn, den hadde også et relativistisk menneskesyn. Slik var denne tenkemåten ideell for førerfigurer, for førerstyre, og for forestillingen om at verdifull og sann kunnskap ikke kommer fra menneskelig erfaring eller kan opparbeides gjennom forskning, men kommer fra en »visdom« som er »gitt« til enkelte »store menn«, at den bare gjennom deres »ord« var tilgjengelig for alle andre. Denne tenkemåten innebærer at vår eneste mulighet til politisk erkjennelse og -handling er gjennom å følge dem som framstiller seg som ideologiske førere for oss.

De som gikk lengst og fremst inn i dette tankeuniverset, som surret seg selv mest inn i sitt eget spinn av mening, var dem som ble fascister. De personene som var mest kritiske til deres syn på forholdet mellom språk, »personlighet« og sannhet, var dem som ble de sterkeste antifascistene innenfor bondebevegelsen, og som framviste størst intellektuell integritet.

Men det sterke kritiske fokuset på kildenes, og de undersøkte gruppenes, representasjonsformer, skaper ikke dette en svært kritisk situasjon også for vår egen språklige representasjonspraksis og begrepsbruk? Kan vi gjøre noe med det?

Representasjonsproblemet kan vi ikke minimere ved å unngå abstrakter generelt. For vi trenger samlebetegnelser og ord som sammenfatter og formidler fenomener i den sosiale og mentale verden. Selv har jeg i arbeidene mine etablert betegnelser på politiske grupperinger som »kornidealister«, »melkepragmatikere« og »kystreformister«, som »muldens evangelium«, »talenes tid« og »tabellenes tid«. Jeg har gjort det fordi jeg mener disse karakteriserende sammenfatningene øker innsikten i det fenomenet jeg har studert. Disse begrepene er skapt induktivt som deskriptive betegnelser på fenomener i kildematerialet. Derfra er de overført til min behandling, kategorisering og formidling av dette materialet. Men selv om begrepene vi anvender i hverdag og vitenskap er intellektuelle *hjelpe-midler* for oss, må vi hele tiden stille spørsmål ved *hva* slike begreper gjør med vår tenkning. Eller rettere: *Hva vi gjør* gjennom slike begreper. Skaper vi innsikt, eller stenger vi den ute? Og når går begreper som på ett tidspunkt har vært utviklende for vår tenkning og forskning, eller opplysende i vår formidling, over til å bli intellektuelt hemmende eller kanskje autoritære? Dette er et spørsmål som bare kan avklares ved at ordene blir sett i relasjon til sin kontekst, til den omkringliggende verden og den del av virkeligheten ordene pretenderer å si noe om. Ord må stadig etterprøves. Det bør være et ideal for oss i forskningen å gjøre våre ord mest mulig etterprøvbare.

*Skiller det funksjonelle kildebegrepet seg fra det nye
kildebegrepet der kildene blir oppfattet som tegn eller
diskurser?*

Om synet på kildene som »tegn« har jeg sagt en del ovenfor, som jeg ikke skal gjenta her, men igjen gi noen tilføyelser.

Når det gjelder begrepet »diskurs« er jeg lite glad i dette og mener det har lite å tilby i selve analysen av kilden og dens epistemologiske status. Jeg synes det finnes andre begreper som dekker dette semantiske feltet bedre og som legger bedre til rette for analyse og konkrete nærværsstudier av de involverte elementene i meningsuniverser. For min forskning har et mangefasettert ideologibegrep egnet seg langt bedre, ikke minst fordi det åpner for mer stringente og komplekse analyser.

Jeg vil mene at diskursbegrepet, på det nåværende stadiet i forskningen, oppviser mindre analytisk kapasitet og kompetanse enn det oppdaterte ideologibegrepet. Særlig gjelder dette kapasitet for komplekse dybdestudier av tenkning og språklig funderte logikker i et idé- og meningsunivers. Her er ideologibegrepet også sterkere på å gripe og håndtere *helhetlige* meningsunivers, blant annet fordi det er mer kompatibelt med de mest utviklede analytiske tilnærmingene til forståelsen av forholdet mellom språk og verden (jf. foran). Ideologibegrepet går også bedre i hop med en fenomenologisk tilnærming til forskningsfelten. Diskursbegrepet er derimot mer kommunikativt orientert, men også mer partikulariserende. Jeg synes derfor det er svakere på å håndtere både helheter, taus kunnskap og »det maktelesløse språket«, det vil si språket og tankene til de menneskene/gruppene som ikke er veldig formalkompetente språkbrukere. Slik kan diskursperspektivet lett gjøre menneskers tenkning mer konform, utenfrastyrt og fragmentert enn denne nødvendigvis er. Samtidig tror jeg diskursbegrepet har sin styrke i det å håndtere sider ved meningsdanningsprosesser i et massekommunikasjonsfunn, og fenomener som likner disse. Slik forskning trenger en jo også.

Uansett om en ser kilder som noe som kan »svare« på spørsmål, eller om en ser dem som elementer i diskurser, så kan en vel heller ikke logisk sette disse synene opp som motsetninger i synet på kildestatus. Disse to er ikke sammenfallende eller gjensidig ekskluderende størrelser, kanskje snarere kompletterende. Trolig vil det å se kildene som bærere av diskurser medføre en mindre reduksjonistisk, og mindre partikulær, lesning av kildene. Der en må se og ta i betraktning også elementer i kildene en ikke har »spurt« etter. Slik partikulær kildebruk forekommer i deler av fagfeltet, men den er neppe karakteristisk for historieforskningen som helhet. Å se kildene som diskurser og tegn bidrar trolig til å rette mer oppmerksom-

het mot den samtidige kulturelle konteksten og tidas oppmerksomhetshegemoni, og mer oppmerksamhet mot våre nåtidige tolkningsrom og mulige tolkningsforstyrrelser.

Samtidig blir det å gjøre ordentlige rede, ikke bare for selve kildegrunnlaget, men også for vår *lesning* av kildene og for *hvordan* de er blitt brukt, en stadig viktigere del av vitenskapeligheten i arbeidet vårt.

Finnes det noen grunnleggende, praktiske holdninger til språk som kan være til hjelp for oss i vår forskning innenfor denne nye vitenskapeligheten med skjerpet oppmerksamhet omkring språkets funksjon?

Ett råd er å lese kildene som om de var skrevet i blindeskrift! Sakte og ord for ord. Samtidig, som det er viktig å ikke gjøre våre empiriske studier for smale. Jo større og mer komplekse områder innenfor et forskningsfelt vi »finleser« av gangen, jo større er sjansen for at vi kan komme til å »se« noe annet enn vi har sett før, eller det vi trodde vi ville finne. Og jo videre problemstillinger og perspektiver vi går til kildene med, jo mindre er sjansen for at våre nylesninger skal bli opphengt i eldre, ikke-etter-prøvde forestillinger og del-resonementer. Dette betyr selvfølgelig ikke at vi ikke skal anerkjenne og gjøre nytte av tidligere forskning. Tvert om. Men det betyr at den »omtanke«, nytolkningen og videreføringen som det må være enhver forsknings ambisjon å forsøke å bidra med, den er ikke tjent med at problemstillingene eller undersøkelsesområdene våre blir for smale til at de kan generere nye perspektiver av et visst omfang og en viss rekkevidde for det fagfeltet vår forskning befinner seg i.

Videre tror jeg det er viktig hvis vi skal klare å generere ny og kvalitativt bedre innsikt, at vi må se på språket som et *søkeredskap* i forskningens forsøk både på å *lese av* den materielle verden og de språkskapte fenomenene som finnes i denne. Dette er, og det må være, en møysommelig og tidkrevende prosess, der vi *framfor å lese inn*, må *forsøke å lese av*, gjøre primærlesninger, nærlesninger, nylesninger. Derfor må vi stadig veksle mellom induktive og deduktive tilnærmingar, og sette disse opp mot hverandre til gjensidig etterprøving.

Betyr den språklige vending at alt er tillatt, eller setter kildene fremdeles grenser for tolkningsmulighetene?

Ja visst er det grenser. Selvfølgelig er de svarene vi finner i kildene fremdeles avhengige av de spørsmål vi stiller. Og det er ikke alle spørsmål vi kan få svar på. Enhver tekst, også kildetekstene, har en viss *appellstruktur*, som tillater visse typer spørsmål og som utelukker andre. Dermed er

det ikke helt vilkårlig hva vi kan få kildene til å »tale om«, og hvilke tolkninger vi kan gjøre av dem. Det er også mulig, gjennom kildestudiet og gjennom skikkelig kunnskap om objektet som studeres, å påvise at noe tolkninger må være positivt gale.

Likevel, vil det nå være et faglig ideal i vår forskning å være åpen for at kildene har mer å si enn det vi i utgangspunktet har fantasi eller kunnskap til å spørre om, eller det vi har håp om å få svar på. Bare slik kan vi få »svar« som er bedre og mer velfunderte enn det våre forsøksvise eller enviser utgangsspørsmål la opp til. Kompetanse i forskning er å vite når det er dette en står overfor, og å ta konsekvensen og lærdommen av det.

Dette er et vesentlig aspekt ved den relasjonen mellom historikeren og det historiske materialet som Paul Ricoeur formulerer slik: Historien skaper historikeren like mye som historikeren skaper historien. Det historiske materialet utdanner historikerens subjektivitet.²³ Denne subjektiviteten er langt på vei identisk med forskerkompetansen. Lesekompetansen vår er en meget vesentlig del av denne. »Den språklige vending« utfordrer vår lesekompetanse.

»Den språklige vending« handler altså ikke om å »åpne for« større grad av relativisme i tolkninger og historieskrivning. Den handler om å akseptere et vitenskapelig krav om større grad av kritikk og helhetslesning og om å gjøre bedre rede for våre lesninger, tolkningsrom og erkjennelsesmessige usikkerhet.

Nettopp innsikten fra »den språklige vending« avkrevrer forskeren en enda mer omhyggelig argumentasjon, større presiseringer og flere forbehold for sin kildetolkning. Og, dette er viktig: En forskningsmessig forelatt innsikt i forholdet mellom språk og verden vil måtte erkjenne at det finnes *grader* av sannhet. At språket kan være mer eller mindre gode gjengivelser, beskrivelser og betegnelser på fenomener i verden.

Ordene former ikke den fysiske verden, men vi bruker ordene til å tillegne oss og forme vår og andres forståelse både av de fysiske og av de språklige og idemessige aspekter av verden. Vi kan også bruke ordene til å organisere elementer ved den materielle verden i samsvar med våre forestillinger eller interesser. Språket utvikles selvfølgelig under påvirkning av de til enhver tid rådende maktforhold, på mikro- og makronivå, og det er dermed også aktivt med å konstituere denne makten.²⁴ Noen har mye

23. Ricoeur, ref. via Kvalsvik Nicolaysen 1997 s. 79.

24. Slik trenger ikke flertallet i et samfunn være tjent med det språket som får dominere det, fordi de som dominerer språket kan slakke eller tøye de rådende korrespondansekriteriene til sin fordel.

makt og innflytelse til å påvirke språk og forståelser. Andre har lite. Historiefaget må bidra til innsikt i hvordan disse prosessene foregår og hvordan de har foregått historisk. Om en mener at historiefaget skal bidra til å utvikle kapasitet for verdireflektert og verdikritisk tenkning, må faget også bidra til å utvikle språk for denne tenkningen. Og for å gjøre dette må vi igjen utvikle våre refleksjoner over språkets funksjon – både i den verden kildene vitner om og i våre egne faglige tekster og praksiser.

At språket og forståelsen har mange versjoner, i ulike kulturer, i ulike grupper og også fra individ til individ, er ikke noe bevis eller argument for at språket ikke også kan ha kjerner med stor kommunikativ substans, at det ikke kan finnes *grader* av sannhet og at vi like gjerne kan gi opp å søke den. Men det betyr at vi må være villige til å betrakte referansesystemene og språkets funksjon som en integrert del av våre undersøkelsesområder.

Det er i det språklige spennet – mellom ord som »og«, mellom ord som »jord« og ord som »ord« – at ideologiforskningen, men også mentalitets- og kulturforskningen, må ha svært mye av sitt arbeidsområde, særlig når vi vil søke innsikt i språkets ideologibærende og ontologibyggende funksjon. Og, når vi som forskere vil gjøre dypdykk i de innsikter og utfordringer »den språklige vending« stiller opp for oss.

Hvilke epistemologiske utfordringer for historieforskningen kan en se fra dette utgangspunktet?

For det første må dette få konsekvenser for vår kritiske *tilnærming* til stoffet. Vi er nemlig nødt til å ta *konsekvensen* i egen forskningspraksis av den innsikten vi genererer gjennom vår forskning. Blant annet på denne måten: I studiet av språkets ideologibærende funksjon, og i vår egen språkpraksis, må vi rette oppmerksomheten mot forskjellene mellom den språkbruken som *forsøker å gjengi* den materielle, sosiale og kulturelle verden, og den språkbruken som *sikter mot å forme* den sosiale og kulturelle verden gjennom intransitive, ikke-argumenterende, påstander om hvordan verden og menneskene er. Ulik språkføring og ulike ord har ulik funksjon mellom ytterpunktene: å representere trekk ved virkeligheten og å konstruere virkelighetsbilder. Utfordringene vil da, blant andre, være disse:

Å utvikle analyseformer som synliggjør disse ulike konstruksjonene i språk, form, fortelling og tenkemåter. Dette gjelder både deres betydning for mennesker vi forsker på og for vår egen praksis. Videre er det en utfordring både å bygge opp forskeres »lesekompetanse« på disse

områdene og å bidra til å utvikle den allmenne »lesekompetansen« på disse feltene som en resurs for samfunnets kritiske og verdireflekterte tenkning.

For det andre må situasjonen få konsekvenser for *praktisert språksyn*. Den innsikten i språkets ideologibærende funksjon som vi slik opparbeider må få konsekvenser for vår faglige språkvirksomhet på to områder: For det første må forskningen bidra til å bygge det språket som kan gi mer komplekse og fleksible beskrivelser og analyser av ideologier. For det andre må forskningen også bidra til å bygge det språket som unndrar seg rollen som redskap for dominante ideologier i vår hverdag og vår vitenskap.

Siden forskning er en språklig virksomhet, vil framskritt i forskning også måtte være framskritt i det språket vi forsøker å forstå verden og menneskene gjennom, og i det språket vi forsøker å forstå og vurdere vår egen forskningsvirksomhet med. Om vi ikke aksepterer at ord og språk kan ha ulik grad av presisjon og relevans som betegnelse både på den utenomspråklige og den språklige verden, har vi gitt fra oss muligheten til å registrere framskritt i fagspråket, og derigjennom framskritt i vitenskapelig. Vi har også gitt fra oss muligheten til å vite om vi faktisk er *kritiske*. Dette problemet blir særlig akutt når vi studerer ideologier, ideologier som mønster av mening som bidrar til enten å opprettholde, re estable, endre eller undergrave maktrelasjoner. En holdning til språk, og dermed til forskning, som sier at det ikke finnes utenomspråklige korrektiver og målestokker for de ordene vi velger å beskrive virkeligheten gjennom, som sier at språket derfor ikke kan »forbedres«, bli riktigere og mindre tilslørende gjengivelser av de forhold og fenomener vi taler om, en slik holdning er anti-intellektuell og ikke-forskende.

Vårt *syn på språk* må, om det skal være en logisk konsistens i vår forskning, ha konsekvenser for den *holdningen til språk* vi utøver gjennom vår egen forskning og framstilling. Det er viktig å være bevisst på hvilket ideal vi har for det språket vi fører i hverdag og vitenskap. Ut fra en posisjon som understreker den store differensieringen i forholdet mellom de ulike ordene og det de betegner, og at noen ord derfor kan være sannere enn andre, vil en ikke se språket som et middel til å fiksere forståelser, men som *et middel* til å *søke* sannheten, et middel som stadig må forbedres og etterprøves. Dette er ingen lettvint og makelig posisjon. Tvert imot. Og derfor er det også et ideal for en praksis som vi ikke alltid, og kanskje bare i sekvenser eller på noen områder av gangen, vil klare å leve opp til i våre forskningsarbeider. Likevel må forskningen ha som mål å utvide disse områdene og stadig flerfoldiggjøre disse sekvensene for å utvide den erkjennelsen vi kan opparbeide gjennom historieforskning.

I disse prosessene kan det være produktivt å erkjenne det *faglig* og intellektuelt frigjørende i oppløsningen av troen på at språket gjengir virkeligheten i forholdet 1:1. Vår nye innsikt i representasjonsproblematikk, ideologi og språkmakt er et viktig analytisk redskap og erkjennelsesfelt i kampen mot autoritært fagspråk og autoritære faglige diskurser og i arbeidet for å styrke forskeres integritet i forhold til denslags.

Litteratur

- Barth, Else Margarethe: *Gud, det er meg*. Oslo 1997.
- Barthes, Roland: »Semiologi og urbanisme«, Roland Barthes: *I tegnets tid*. Oslo 1994, s. 41-48.
- Bourdieu, Pierre: *Outline of a theory of practice*. Cambridge 1977.
- Bourdieu, Pierre: *Language and symbolic power*. Cambridge 1991.
- Egan, Kieran: *The educated mind. How cognitive tools shape our understanding*. Chicago 1997.
- Elias, Norbert: *The Symbol Theory*. London 1991.
- Eriksen, Anne: *Det var noe annet under krigen. 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo 1995.
- Geertz, Clifford: *The Interpretationn of Cultures*. London 1973/1993.
- Godelier, Maurice: »The Ideal in the Real«, Raphael Samuel and Gareth Stedman Jones (eds.): *Culture, Ideology and Politics: Essays for Eric Hobsbawm*. London 1982, s. 12-38.
- Godelier, Maurice: *The Mental and the Material. Thought, Economy and Society*. London/New York 1988.
- Kvalsvik Nicolaysen, Bjørn: *Omvegar fører lengst: Stykkevise essay om forståing*. Oslo 1997.
- Liedman, Sven-Erik: *Surdeg. En personlig bok om ideer och ideologier*. Stockholm 1980.
- Ohman Nielsen, May-Brith: *Jord og ord. En studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering i bondebevegelsen. Bondepartiet 1915-1940*, dr. philos.-avhandling, Universitetet i Bergen 1997.
- Ohman Nielsen, May-Brith: *Bondekamp om markedsmakt, Senterpartiets historie*, bd. 1: 1920-1959. Oslo 2001.
- Ohman Nielsen, May-Brith (red.): *Fortellinger om skapelse og syndefall*. Høgskolen i Agder 2001.
- Pierce, Charles Sanders: *Pragmatism och kosmologi*. Göteborg 1990.
- Ricoeur, Paul: *From Text to Action. Essays in Hermeneutics*, vol. II. Chicago 1991.
- Thompson, John B.: *Studies in the Theory of Ideology*. Cambridge 1984.
- White, Hayden: *Metahistory. The historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore 1973.

Summary

This paper discusses some of the basic questions related to the epistemological changes caused by ‘the linguistic turn’: What are the relationship between language and the world in regard to both representation and the construction of social realities? How has new methods of research changed the epistemological status of the sources? Has this led to a different use of the sources, and what kind of insights have been gained from these new approaches? How does this relate to the issue of relativism and interpretation? What are the epistemological challenges for ‘the new historiography’? The paper argues that the relation between language and the world is not homogeneous, not constant and can not be defined once and for all. It stresses the importance of making distinctions among the many *different* relations between language and the world, and of examining and defining this for each individual case, each aspect and each word. Language is *in* the world, and it is a *part of* the world, not a separate ‘level’ or sphere ‘above’ reality. We have to study both the language, the world and the sources from *this* perspective. And we need empirical cases to do so, if we want to further the discussion from the mere theoretical level, and build empirically founded theories. The paper draws on the examples and results of a major study by the author of Norwegian agrarian ideology and the organisation culture in the agrarian movement in the first half of the 20th century. The paper concludes that the issues raised by ‘the linguistic turn’ is in fact a key question in defining both the logics, the modes of thinking and the vehicles of mediation within a mental universe: the understanding of what truth is and from where it comes, and the understanding of what words really are and how reality is represented when someone speaks. While ‘the linguistic turn’ provides us with more analytical criticism towards stories and representations, it also provides the tools for a closer and more detailed focus on the sources as the remains of human thinking. This might lead to a more intensive use of the sources available and to a production of more sophisticated knowledge of past people’s mental universes. The paper argues, that functional relativism is *not* taking the new epistemological perspectives into account in ones historical research. Doing practical research on these issues, trying to make them clearer and to identify the uncertainties of historiography, is just the opposite.

Overvejelser om ceremonien som kilde og praksis

Ulrik Langen

1.

»Der findes ikke længere nogen hånd dydig nok til at kunne helbrede de kirtelsyge, ej heller nogen ampul heldbringende nok til at holde kongerne ukrænkelige«. Dette var den franske forfatter François-René de Chateaubriands epigrammatiske kommentar til Charles X's kroning den 26. maj 1825.¹ Sentensen henviser til to centrale og magiske elementer i det ceremonielle kompleks, den traditionelle franske kroningsceremoni udgjordes af, og som i modificeret form også fandt plads i Charles X's salvelseshøjtidelighed. Det drejer sig henholdsvis om legenden omkring den hellige ampul, der siddende i næbet på en hvid due blev sendt ned fra himlen fyldt med en hellig olie til salvelse af de franske konger, og om det kongelige helbredelsesritual, hvor den franske konge ved håndspålæggelse kunne helbrede sine kirtelsyge undersåtter.

Selv om Chateaubriand nedfældede ordene i forbitrelse over at være blevet forbigået ved uddelingen af ærespladser ved kroningsceremonien og til trods for, at han få år tidligere med varmt hjerte havde talt bourbonernes sag og med sværmerisk affinitet havde hyldet det guddommelige monarki, ligger der et par væsentlige iagttagelser i hans ord. Gemt bag ordenes fyndighed skimtes en ikke uoprigtig formening om, at de kongelige ritualer engang besad en reel virkningskraft, en uskyld, en oprindelig magi, der var gået tabt med modernitetens fremmarch og sejr. For Chateaubriand kom Charles X's kroning til at fremstå som en udhulet forestilling tømt for både mening og magi. Kongemagten var én gang for alle blevet profaneret af de sociale og politiske omvæltninger, der siden 1789 med rasende fart havde ændret alt omkring den gamle aristokrat. Selv om Chateaubriand begræd denne udvikling, var han dog – efterhånden – kommet på det rene med dens irreversibilitet. Verdens affortryllelse

---

1. Chateaubriand 1973, s. 567.

var en bedrøvelig kendsgerning. Derfor var Charles X's kroning i Chateaubriands øjne et mislykket forehavende.

Chateaubriands aforisme var ment som en spydighed rettet mod de sidende bourboner, men udtrykker samtidig en smertelig – men dog alligevel klarsynet – resignation. Verden er ikke bare affortryllet; den er afritualiseret. Forfatterens skitsering af denne problematik foregriber i en vis forstand en senere så udbredt antagelse om et grundlæggende modsætningsforhold mellem modernitet og ritual. Moderniteten er fremsynet, flygtig og transparent, mens ritualet er tilbageskuende, trægt og dunkelt. En opfattelse, der siden har fundet sit udtryk i den definitionsmæssige antagelse, at ritualet er noget, der markant adskiller sig fra »normal« social praksis og hører hjemme i afdelingen for tro, myter og tradition.

Netop adskillelsen, denne insisteren på en klar distinktion mellem ritualet som en kulturelt standardiseret og repetitiv aktivitet og det sociale livs ikke-rituelle, »rationelle« karakter, har i et vist omfang hjemsøgt antropologernes ritualdefinitioner siden det forrige århundredeskifte. Måske er dilemmaet for historikerne, at denne distinktionsanskuelse, der med møje er ved at blive gendrevet i den nyere antropologiske teoridannelse, lidt ukritisk er blevet indarbejdet i de antropologisk inspirerede koncepter, der har fundet vej til historikernes værktøjskasse. Vi har glemt, at også antropologiens teorier har en historie, som må behandles med samme kritiske blik, som vi – formodentlig og forhåbentlig – anvender i forbindelse med egen faglig ransagelse. Hvis ikke – ja, så flytter nissen med. Hvis ikke vi forholder os til denne metodiske knibe, vil det betyde, at vi uforevarende kommer til at afskære os fra at komme helt ind på livet af ritualernes og ceremoniernes historicitet. Man kan sige, at ritualet på denne måde marginaliseres i de historiske processers kompleksitet.

Betrages eksempelvis politiske ritualer og ceremonier alene som en slags pynt i forhold til den »rigtige« politiske aktivitet – ydre magtudøvelse, beslutningstagning, institutioners og interessegruppers virke etc. – så går politikkens dybere betydninger let tabt. David Cannadine har sagt det med en præcis vending: »Politics and ceremonial are not separate subjects, the one serious, the other superficial. Ritual is not the mask of force, but is itself a type of power«.² Ritualer er ikke bare et instrument for de politiske magthavere, men er en strategisk kulturel praksis i sig selv, hvor skabelsen og forhandlingen af magtrelationerne udspiller sig. Udelades politikkens symbolske og rituelle dimensioner i den politiske historie, står vi tilbage med en udlægning, hvor mennesket og de sociale processer bli-

2. Cannadine 1987, s. 19.

ver statister i enten en – i yderste konsekvens – ren begivenhedshistorie eller en statistisk strukturredegørelse. Eksempelvis kan Europas tidligt moderne samfunds politiske og sociale indretninger næppe anskues uden at medtænke den ritualisering af bestemte omgangsformer, der fungerede som en integreret del af det politiske liv. Et blik på Johann Christian Lünigs *Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum* fra 1719-20 må kunne overbevise enhver om dette. Lünig angiver en uendelig række af rituelle former og ceremonielle beskrivelser dækkende enhver tænkelig lejlighed, situation og sammenhæng. I værkets indledning skriver Lünig, at vil man gøre sig i denne verden, må man have kendskab til »Hof und Cantzley Ceremoniel«. Man kunne parafrasere Lünig og sige, at vil man lære fortidens mennesker og deres verdener bedre at kende, må man have kendskab til fortidens ritualer og ceremonier.

Ikke sjældent er disse formelle og ritualiserede omgangsformer, som Lünigs værk bugner af, blevet betragtet som en spændetrøje på datidens mennesker, som glatte omsvøb, tom gestik eller anakronistiske formalia, som det moderne menneske er blevet endeligt frigjort fra – måske uden egentlig at forstå, at ritualer kan være dynamiske, og at formelle omgangsformer kan være væsentlig mere subtile og rumme langt flere facetter end vore dages endimensionale intimitets- og oprigtighedsdyrkelse. Ritualer var – og er – én praksis blandt det levede livs mange praksisformer. Derfor kan en skærpet sensitivitet over for denne del af det sociale og politiske liv medvirke til en mere nuanceret forståelse af menneskelig interaktion. Men det forudsætter, at ritualer behandles som mere end overfladiske fænomener. Og det forudsætter på den anden side også – for nu at gå i den anden grøft – at ritualet fritages fra sin status som en symbolisk handling, der rummer en hel kulturs dybere mening. Som en antropolog udtrykker det, bør ritualet bringes ud af sin isolation som en speciel form for paradigmatisch handling og »geninstalleres« i de generelle, sociale aktiviteters sammenhænge.³ På denne måde hindres tillige den romantisering af ritualet som en »ren« og ophøjet udtryksform, der besidder unikke menneskeligt forløsende og kognitivt afstemmende kvaliteter.

Det er i vid udstrækning den antropologiske teoritraditions – for ikke at sige den vestlige erkendelses- og vidensdiskurs' i det hele taget – dikotomisering mellem tanke og handling, mellem tro og ritual, der har konstrueret ritualet som et isoleret analyseobjekt ud fra bestemte teoretiske og diskursive positioner.⁴ Fra én position ses ritualet som det handlingsmæs-

3. Bell 1992, s. 7.

4. Bell 1992, s. 3-54.

sige udtryk for overordnede idéer, som en fysisk udførelse eller handlende projektion af kulturelle forestillinger. Ved analytisk at adskille ritualet fra tro, myter og symboler tildeles ritualet kun en sekundær rolle i forhold til mentale og forestillingsmæssige konstruktioner. Ritualet bliver »tanke-løst«, dvs. rutinepræget, vanemæssigt, tvangslignende og mimisk, underlagt idéerne, begreberne og forestillingernes primat. En anden position, der vel må betragtes som et opgør med den traditionelle tanke/handling-problematik, anskuer ritualet som et medie til reintegration af tanke og handling. Denne overbevisning udtrykkes blandt andre af Clifford Geertz: »In ritual, the world as lived and the world as imagined, fused under the agency of a single set of symbolic forms, turns out to be the same world.⁵ Trods denne symbiose af tanke og handling i selve ritualet dukker dikotomiseringen atter op, når ritualet gøres til genstand for analyse. For deltageren er riten en realisering, en materialisering eller en udførelse af et bestemt religiøst perspektiv, mens den udenforstående kun har begrebsmæssige kategorier til at forstå riten med. For aktøren skabes mening gennem sammensmeltingen af den konceptuelle og dispositionelle orientering, der finder sted i ritualet. For teoretikeren er det samordningen af hans/hendes begrebskategorier med aktørens rituelle dispositioner, der skaber mening. Med andre ord: deltageren handler, observanten tænker. Denne tilgang har fundet sit mest prægnante udtryk hos Victor Turner, der ser ritualer som sociale dramaer, der opføres for et ikke nærmere defineret publikum. Det sociale drama legemliggøres i ritualet, hvori dets paradigmatiske funktion tydeliggør kulturens dybereliggende værdier.

En vej ud af denne dikotomiske problematik kunne være at anskue ritualet som en integreret praksis i det sociale, politiske og kulturelle livs udfoldelse i stedet for som en symbolsk artikuleret adfærd, tilkendegivelse eller betydning, der refererer til og kun kan aflæses ud fra et bagved liggende kulturelt system. Ritualet – idet det udføres – handler ikke om at *udtrykke* noget, men om at *udvirke* noget.⁶ At ritualet anskues som praksis, betyder ikke, at eksempelvis en kongelig salvningsceremoni hører til blandt hverdagslivets sysler, men derimod at selve ritualet indeholder, hvad man kunne kalde en social realitet udtrykt gennem en kulturelt forbundet praksis. En kroningsceremoni er således ikke kun en symbolsk afspejling af den sociale orden, men skaber også direkte den sociale orden. Ikke som en socialt kontrollerende mekanisme, men som en legemliggørelse af den sociale orden. Kroningsritualet er ikke alene skabt af kon-

5. Geertz 1973, s. 112.

6. Esmark 2000, s. 8.

gemagten, det skaber også kongemagten. Som ritual er kroningsceremonien et led i en kulturel strategi, hvorigennem monarkiet via en distinktions- og differentieringsproces adskiller det hellige fra det profane, hvor rummeligt disse størrelser end måtte forstås. På den måde bliver salvinningen til i relation til andre ikke-rituelle handlinger. Netop ved at udskille sig fra anden form for social aktivitet gives kroningen mening. På samme måde som tegn og tekster i tegn- og tekstanalytikerens udlægning kun er meningsgivende i kraft af deres anknytning til andre tegn og tekster, er ritualet kun meningsgivende i samspillet med og i modsætningen til andre former for praksis. Ved at anskue ritualet som praksis afdækkes de sociale strategier og magtrelationer, der både er forudsætningen for ritualet og skabes i ritualet. Derfor tydeliggør Chateaubriands kommentar en række situationelle anknytninger i bourbonernes ritualisering. Hans kommentar henviser til den *situation*, kroningen var – og var en del af – og siger mere om de sociale og politiske implikationer i handlingen end om den *kultur*, der i en semiotisk inspireret analyse ville danne bagtæppe og tolkningsramme for kroningen.

Dette analytiske valg – at ritualet anskues som praksis og ikke som et kulturelt tegn i semiotisk forstand – forandrer tillige den kildemæssige tilgangsvinkel. Ritualets analytiske status bestemmer således omgangen med kilderne og har konsekvenser for kildernes epistemologiske potentiiale. Når kilderne ikke benyttes som udgangspunkt for konstruktionen af kulturelle tegn, men derimod til belysning af praksis, strategier og processer, må tyngdepunktet i kildeanvendelsen nødvendigvis forskydes en smule. Hovedvægten kommer til at ligge på forholdet mellem social praksis og diskursive frembringelser, mellem praktisk logik og diskursiv logik. Kilder anvendes traditionelt til en forståelse af diskursive kategorier og ikke til den praktiske logiks kategorier. Men fortidens praksis er jo gået tabt, og det bliver derfor et spørgsmål om at nærme sig fortidens praksis via fortidens diskurser om denne praksis, sådan som de kommer til udtryk i kildeteksterne. Dette bør dog ikke forlede os til at opnå skellet mellem praksis og diskurs, mellem kilden og det, den er kilde til. Denne problematik vil jeg forfølge i det følgende, men inden vi når frem til ceremonistudiets kilde- og tekstmæssige implikationer, er det nødvendigt at udrede, hvordan ceremonier og ritualer konstrueres som forskningsobjekt af både antropologer og historikere. Ceremoniens uensartede status som analytisk genstandsfelt er helt afgørende for, hvordan kilderne håndteres, og derfor er det også afgørende at aklare nogle af de grundlæggende modsætninger i udredningerne af ritualets beskaffenhed.

2.

Stort set alle tekster, der har ceremonier og ritualer som emne, bestræber sig naturligt nok på at definere ritualet både som objekt og handling eller på at beskrive universelle karakteristika, der er forbundet med opfattelsen af det rituelle. Budene er mange; strækende sig fra dem, der mener at stort set al menneskelig aktivitet er ritualer, til folk som Jack Goody, der i irritation over ritualbegrebets tiltagende udvanding erklærer, at man ikke længere kan tale om ritual som en meningsgivende betegnelse: »We then have a category that includes almost all action that is standardised in some way or another, and we then have to begin all over breaking it down into some meaningful categories. However, given the initial vagueness, perhaps it is better to build up from nothing rather than break down from everything«.⁷ Så drastisk et tiltag er næppe nødvendigt for at kunne arbejde med ritualer på en fornuftig vis, men hans kommentar peger på det store antal af tilgange, der findes i antropologiens ritualstudier, hvilket ofte er en kilde til forvirring end til indsigt.

Forlader vi det antropologiske felt og ser nærmere på historikernes brug af betegnelser som ritual og ceremoni, bliver billedet ikke just klarere. Forståelsen af ritual og ceremoni forklares sjældent eksplisit, og vi er i stedet nødt til at se på, hvordan de rituelle handlinger konstrueres som forskningsobjekter i de historiske analyser. I mange tilfælde har opmærksomheden rettet sig mod enten religionsudøvelse – primært liturgiske aspekter – eller politiske ritualer; dvs. statsceremonier og rituelle magtscenesættelser over en bred kam. Selv om disse felter vel egentlig ikke kan adskilles, er det alligevel lykkedes historikerne at bygge skotter mellem områderne. Det er derfor, vi har selvstændige forskningsretninger som kirkehistorie, politisk historie og kulturhistorie.

I nærværende sammenhæng vil hovedvægten også ligge på de politiske ritualer – primært kongelige magtceremonier. Denne type ceremonistudier har haft sin niche i det faghistoriske landskab, siden pionerer som Percy Ernst Schramm og Ernst H. Kantorowicz etablerede deres forskningstraditioner. Elever af disse har – oftest i ubemærkethed – videreført og udvidet forskningsfeltet. Trods store forskelle i tilgange og metoder er det primært vekselvirkningen mellem forandring og kontinuitet, der har stået i centrum for de historiske analyser af ceremonier. Ændringer i statsceremoniernes rituelle former har dannet udgangspunkt for en række tolkninger af politiske forandringer. Richard A. Jackson har således analyse-

7. Goody 1977, s. 27.

ret de forskellige *ordines* (dvs. liturgiske tekster, der har til formål at udstikke retningslinier for ritualet og vejlede ritualets udførere), der kreeredes i forbindelse med de franske kroningsceremonier fra middelalderen frem til Charles X's kroning i 1825, i et forsøg på at blotlægge kontinuitet og forandringer i den franske kongemagts kroningshistorie. Rækken af *ordines* er dog ikke udtryk for, hvordan de enkelte ceremonier rent faktisk løb af stablen, men giver derimod et indblik i, hvilke overvejelser der lå til grund for den enkelte kronings iscenesættelse.⁸ Også Ralph E. Gieseys har beskæftiget sig med den franske kongemagts ceremonielle magtscenesættelse og har især koncentreret sig om de kongelige franske begravelsesceremonier.⁹ Gieseys projekt har blandt andet været at spore de antikke skabeloner, han mener at kunne se i den franske kongemagts ceremoniel. Jackson og Gieseys skal jeg vende tilbage til, men ellers vil jeg afholde mig fra at skitsere nogen form for forskningsoversigt eller historiografisk anlagt gennemgang af dette stærkt voksede forskningsfelt. Jeg skal derfor kun omtale værker inden for feltet, når det er relevant for artiklens ærinde.

I forbindelse med danske forhold har Sebastian Olden-Jørgensen peget på de markante rituelle forskelle mellem Frederik III's kroning i 1648 og Christian V's salvning i 1671.¹⁰ Forskellen mellem de to ceremonier illustrerer skiftet fra statsceremoniel til hofceremoniel, hvilket betød, at de statsbegivenheder, der tidligere havde udspillet sig i en bredere offentlighed med den danske adel i en nøgleposition, afløstes af egentlige hofceremonier med deltagelse af en nøje udvalgt skare. Gennem en analyse af de to ritualer vises det, hvordan ceremonielle ændringer understregede det nye styres politiske implikationer: »Der blev lagt afstand til valgkongedømmets forfatning, og kongemagtens [...] ophøjethed markeredes gennem den ceremonielt skabte distance«.¹¹ Samtidig understreges det i analysen, at skiftet fra statsceremoniel til hofceremoniel ikke markerede en svækket rituel betydning, men en anden rituel betydning end tidligere.

Ceremonien i 1671 udgjorde en naturlig del af den politiske praksis, der fulgte med enevældens indførelse – og kan egentlig ikke anskues adskilt fra denne. I Olden-Jørgensens analyse lægges således også vægt på at fremhæve blandt andet indførelsen af gemaksordinansen af 11. maj 1670, den efterfølgende rangforordning og indstiftelsen af Dannebrogssor-

8. Jackson 1984.

9. Gieseys 1960 etc.

10. Olden-Jørgensen 1996, s. 13; Olden-Jørgensen 1999, s. 162-170.

11. Olden-Jørgensen 1996, s. 13.

denen i samme kontekst som salvningen. Denne tilgang rummer en væsentlig pointe: at ceremonien ikke kan analyseres isoleret fra andre af de praksisformer, der i deres facetterede kompleksitet udgjorde kongelig magtudøvelse. Eller set i et bredere perspektiv: en given ceremoni foregår ikke løsrevet fra andre former for kulturel aktivitet, og også kun sjældent isoleret fra andre rituelle aktiviteter. Den enkelte ceremoni indgår ofte som en brik i et større kompleks af ceremonier og ritualiserede handlinger.

En fransk kongekroning kan således næppe forstås uden at medtænke det kompleks af statsceremonier, som kroningen var en del af, og som udviklede sine skiftende karakteristika over en lang årrække. Før midten af det 9. århundrede var det franske kroningsritual stort set et sekulært foretagende. Selv om flere franske konger havde ladet sig salve, må disse handlinger ses som symbolsk isoleret fra kongeværdigheden og kroningsritualet. Dette ændrede sig under Hincmar af Reims' tid som ærkebiskop (845-82). Hincmar gav kroningsritualet klare og faste former. En af hans væsentligste nyskabelser var at lade salvningen og kroningen sammen smelte til én ceremoni – dvs. to hovedritualer samlet under én begivenhed, salvningen som det religiøse ritual og kroningen som det politiske. Under Hincmar aflagde kongerne (Charles le Chauve og Louis le Bègue) ed på at ville bevare de kirkelige privilegier, blev derefter salvet og fik så overrakt scepter og krone. Og det var en standardisering, der holdt ved. Hincmar udlagde faktisk skabelonen for alle senere vesteuropæiske kroningsceremonier. Ærkebiskoppens retningslinier var langtidsholdbare; eksempelvis blev over halvdelen af de bønner, der anvendtes ved Charles le Chauve's kroning, også brugt ved Charles X' kroning tusind år senere, og kun en håndfuld af de mange velsignelser, der blev givet ved Louis le Bègue's kroning, blev udeladt i Reims i 1825.¹² Det var også Hincmar, der indstiftede det franske monarkis mest mytologiske aspekt: legenden om den hellige ampul, der kom til at dominere de franske konginger fra midten af det 13. århundrede. Kort fortalt ophørte den franske kroningsceremoni fra Hincmars tid med at være en verdsdig begivenhed. Det blev nu primært et liturgisk ritual, gennem hvilket kirken uløseligt forbandt sig med monarkiet.¹³

Fra midten af det 14. århundrede ændrede den liturgiske del af kroningsceremonien sig kun ubetydeligt; det blev nu i forbindelse med de tilbageværende sekulære elementer i ceremonien, at udviklingen satte ind. Denne verdslige elaborering hang nøje sammen med det franske monar-

12. Nelson 1987, s. 137.

13. Jackson 1984, s. 204.

kis institutionalisering af et sæt statsceremonier. Derfor må kroningsceremonien ses i sammenhæng med de andre kongelige manifestationer. Man kan sige, at kongekroningen indgik i en slags kvadrikompleks, hvor de tre andre dele var den kongelige begravelse, det kongelige indtog og *lit de justice* (den franske konges ceremonielle præsideren i det parisiske *parlement*).¹⁴ Gennem disse ritualer (og fra renaissancen også via hoflivet) oprettedes forestillingen om kongen og kongeværdigheden. De to første ceremonier var, naturligt nok, obligatoriske for alle kongerne. Ud over at markere henholdsvis afslutning og start på den enkelte regeringsperiode, skulle begravelsen og kroningen på ceremoniel vis virkeligøre den kongelige arvefølges grundlæggende lov. Det er også via samspillet mellem disse to ceremonier, at forestillingen om kongens to legemer fandt et af sine markante rituelle udtryk.¹⁵ Eftersom kroning og begravelse kun indtraf én gang for hver konge, kunne disse to ritualer ikke gavne som en tilbagevendende opdatering af forestillingen om kongen. Derimod var indtoget og *lit de justice* gentagne handlinger, der kunne tjene som jævnlige åbenbaringer af kongeligheden over for undersåtterne. Mens kongens indtog i Paris normalt udspillede kort efter kroningen, og derfor kan anskues som et sidste led i arvefølgceremoniellet, virkede de provinsielle indtog som fornyelser af kontakten mellem kongen og hans undersåtter. Det karakteristiske og unikke ved *lit de justice* var, at den forenede den symbolske repræsentation med den faktiske udøvelse af magt. Kongens ceremonielle troning i det parisiske parlament og udstedelsen af kongelige edikter sammensmeltedes i en og samme begivenhed.¹⁶

Men også forløbet omkring kroningsceremonien bestod af et sæt af ritualer, der kan udskilles og anskues særskilt. Der var biskoppernes ceremonielle afhentning af kongen i det biskoppelige palæ før kroningsritualet, hvor et af den franske kroningstraditions særreste ritualer udspillede sig: ritualet omkring Den sovende Konge. Dernæst var der hele ceremoniellet omkring behandlingen af den hellige ampul med den hellige salvningsolie. Efter kroningsceremonien fandt det kongelige helbredelsesritual sted, hvor kongen slog korsets tegn på hver af de fremmødte undersåtters pande akkompagneret af ordene: »Kongen rører dig, må Gud helbrede dig!«. Selve ceremonien i domkirken i Reims bestod ud over salvning, edsaflæggelse og kroning af et utal af mindre ceremonielle handlinger som kongens tøjskifte, den salvende biskops iklædning af salvningshand-

14. Hanley 1983; Brown & Famiglietti 1994; Giese 1987; Jackson 1984.

15. Kantorowicz 1957.

16. Hanley 1983; Brown & Famiglietti 1994; Giese 1987.

sker, overdragelse af regalia, selve tronbestigelsen etc. Det hele var så indpakket i et kompleks af bønsafsigelser, velsignelser, litani og musik-ledsagelse.

Disse ritualkomplekser, hvad enten det drejer sig om den enkelte ceremonis bestanddele eller dens tilknytning til andre ceremonier, er yderligere forbundet til andre »systemer«. En politisk ceremoni som det franske kronings- og salvningsritual kan næppe anskues isoleret fra den overordnede magtscenesættelse, der lagdes for dagen via udtryksformer som monumenter, bygningsværker, malerier, digtning, militære opvisninger og ikke mindst hofkulturens ceremonialia. Ceremonier fungerede som en del af en overordnet iscenesættelsesstrategi, hvor ceremonien kun repræsenterede ét medie blandt andre. Iscenesættelsen af Louis XIV er måske det mest oplagte eksempel på dette kompleks af repræsentationsformer. Man kan vel næppe finde en konge, der i samme grad har udnyttet iscenesættelsespotentialet med så stor sans for egen *grandeur*. Det forhold, at Louis' repræsentation revideredes løbende i forhold til de skiftende politiske forhold og i takt med hans alder, vidner om en veludviklet sans for regi både hos majestæten og hans iscenesættere. Hans fremstilling varieredes endvidere mellem de helt store officielle udstyrsstykker og de mere informelle elementer. Hyacinthe Rigauds berømte portræt af monarken er af flere blevet tolket som en sammensmeltning af det formelle og det informelle; Louis er iklædt og omgivet af alle sine herskerregalia, men hans afslappede positur signalerer en beleven nonchalance. Blandt andet støtter han sin højre hånd på det omvendte scepter, som var det en almindelig spadsrestok. Slående er det også, at Louis har ladet sig fremstille bærende alderens tydelige tegn i ansigtet – dog udstråler hans krop en ung mands styrke og holdning – i modsætning til mange andre monarker, der livet igennem lod sig portrættere med ungdommens kontrafej.¹⁷ Louis mestrede hofritualernes sprog – både som det dansende midtpunkt i hofballetterne og som den strålende sol i Versailles' minutiøst afstemte vidunderarkitektur. I modsætning til flere af hans samtidige kolleger betragtede Louis ceremonierne og hofiscenesættelserne som et udfoldelsesrum og ikke som en begrænsning eller en sur pligt. Det er denne helt uovertrufne evne hos Louis til at tage hofrituellet i sin magt, der har gjort Solkongen til et tilbagevendende referencepunkt for historikere, der vil sige noget om absolutisme, hofkultur og ceremonielt iscenesatte monarker. Men Louis var helt unik i denne sammenhæng, og hans stråleglans blænder for væsentlige nuancer og forskelle i 1600-tallets hofkulturelle Europa.

17. Burke 1994, s. 32-35.

Ceremoni og ritual må altså indskrives i et større kompleks af andre medier, der er med til at perspektivere de ceremonielle implikationer. Louis XIV's *grand lever* ville jo være meningsløs, hvis ikke der fandtes et utal af referencer til kongen som solen i andre medier (tryk, medaljer, kostumer, teater- og balletopførelser etc.). Og de mange ikonografiske og allegoriske fremstillinger af kongen og hans bedrifter – hvad enten det var i trykte udgivelser eller Grande Galerie's malerier – understøttedes tillige både af forklarende inskriptioner og af »masseproducerede« tryk og almanakker, der skulle sikre den rette tolkning. Kongens storhed og hans militære bedrifter var ikke givne størrelser og måtte derfor anskueliggøres på den mest iøjefaldende og gennemgribende måde for både venner, fjender og undersætter. De kongelige ceremonier var – på linie med monumenter, ikonografiske fremstillinger og hyldestdigte – derfor en uundværlig og integreret praksis i den kongelige magtudøvelse.

Selv om efterfølgeren Louis XV kun var en svag afglans af oldefaderen, var han alligevel fuldt ud bevidst om de repræsentationsmæssige implikationer i sin kongegerning. Men tiderne havde ændret sig, og kongemagten havde brug for at spille på andre tangenter i kommunikationen med undersætterne og i den magtudøvende praksis i det hele taget. Den tiltagende desakralisering af den franske kongemagt i det 18. århundrede skabte nye rammer for den kongelige iscenesættelse.¹⁸ Den traditionelle fremstilling af kongen som erobreren afløstes af en iscenesættelsespraksis, hvor herskerens civile og paternalistiske dyder fremhævedes. Blandt andet undergik de kongelige monumenter en synlig transformation i løbet af det 18. århundrede. I en tid, hvor religiøse, finansielle og konstitutionelle debatter havde tiltaget sig en væsentlig rolle i offentligheden, søgte kongemagten at præsentere sig i en mere tidssvarende indpakning. Historien om Edme Bouchardons rykkerstatue af Louis XV kan tjene som eksempel. Beslutningen om at opstille en statue af Louis XV blev truffet i forbindelse med Frankrigs succes i Den østrigske Arvefølgekrig (1740-48). Edme Bouchardon blev sat til at skabe en rykkerstatue, der skulle opstilles som et monument over Frankrigs sejre. Projektet trak ud, og statuen stod først færdig i 1763. Meget var hændt i den mellemliggende periode, men vigtigst af alt: Frankrig havde lidt et sviende nederlag i Syvårskrigen. Louis XV-statuenens oprindelige karakter af sejrsmonument havde mistet sin gennemslagskraft på grund af Frankrigs nederlag, og den måtte således tillægges et alternativt symbolsk potentiale.

Rykkerstatuen blev offentliggjort ved en storstilet tredages ceremoni,

18. Merrick 1990; Chartier 1991.

hvor selve fredsslutningen spillede en væsentlig rolle. På den første dag drog Paris' dignitarer iklædt ceremonielle dragter i procession til Place Louis XV, hvor statuen var opstillet. Processionens deltagere lettede på hattene og bukkede, da de passerede statuen, mens der kastedes mønter i grams til folket. Indvielsesceremonien akkompagneredes af musik fra et militærorkester, samtidig med at kanonerne ved Invalides kunne høres i baggrunden. Om aftenen afholdtes en koncert i Tuileriehaven, hvor også folk fra de lavere lag havde adgang i dagens anledning. Således havde en mere socialt sammensat gruppe mulighed for at vise deres begejstring.

Andendagen var helliget selve proklamationen af den nye fred. Fredsproklamationer var en omstændelig ceremoniel affære i 1700-tallets Frankrig. En procession drog gennem Paris, og fredstraktaterne blev op læst på udvalgte pladser. Processionen fulgte en nøje planlagt rute, hvor der gjordes ophold på de af byens pladser, der kunne bryste sig af statuer af bourbondynastiets herskere: Henri IV ved Pont-Neuf, Louis XIII på Place Royale og Louis XIV på Place des Victoires og Place Louis-le-Grand. I anledning af rytterstatuens opstillelse var ruten udvidet med Place Louis XV. På denne måde fik Louis XV ved hjælp af en rumlig dimension skabt en symbolisk forbindelse til sine navnkundige forgængere, der for alvor forankrede ham i fortiden; et bindeled til både sin egen og dynastiets fortid. Det tog hele ni timer at gennemføre ruten.

På ceremoniforløbets tredie dag blev den traditionelle taksigelse *Te Deum* afsunget i Notre Dame efterfulgt af en messe, hvor ærkebiskop Christophe de Baumont holdt en længere tale. Selve afsyngelsen af *Te Deum* akkompagneredes af skud fra kanoner opstillet på to af de nærliggende kajer. Ærkebiskoppens tale, der var blevet trykt og omdelt før ceremonien, er interessant, fordi den bag sit panegyriske slør opridser en række moralske betragtninger om krigens fortrædeligheder, om den sociale orden og oplysningsfilosofiens fordærvende indvirkning herpå. Talen var således også en belæring til både kongemagt og undersåtter om forbindelsen mellem synd og krigsnederlag. Om aftenen fejredes fredsslutningen med affyringen af et imponerende festfyrværkeri langs Seinens bredder.¹⁹

Indvielses- og fredsceremonien var nøje afstemt efter de rammer, den daværende politiske situation og opinionsmæssige følsomhed udstak. Kongen kunne ikke lade sig fremstille som den sezerrige erobrer, når Frankrig var tyget af nederlaget. Forbindelsen til folket skulle etableres i skæret af en fred, der ikke var videre fordelagtig, og derfor lagdes vægt på glædeselementet i forhold til fredsslutningen. Den ceremonielle praksis

19. Ovenstående beskrivelser findes hos Rombouts 1993, s. 265-276.

var således underlagt en forhandlingssituation, hvor udførerne måtte tage højde for deltagernes eventuelle indvendinger. Fredsslutningen, indvielsesceremonien og statuen i sig selv blev efterfølgende højtideligholdt, viderekommunikeret og udødeliggjort gennem et væld af digte, sange, medaljer, tryk og teaterstykker på samme måde, som Louis' forgænger havde iscenesat sin kongegerning.

Ovennævnte eksempler viser, hvordan det enkelte ritual ikke kan løsrides fra de sammenhænge og processer, som ritualet indgår i. Derfor kan kildegrundlaget for en analyse af opstillingen af statuen udgøres af en kreds af tekster, der – hvis sådanne overhovedet findes – belyser ceremonien og statuen ud fra forskellige positioner, hvor sociale strategier, hierarkier og kategorier kan skimtes. Det fornævnte »propagandistiske« materiale, hvor kongemagten kommemorerer opstillingen af statuen, er selvfølgelig en væsentlig kildegruppe, men kan primært bidrage til at give en fornemmelse af kongemagtens selvforståelse. Konturerne af selve opstillingsceremonien som et udtryk for praksis begynder først at tegne sig i samspillet mellem de kilder, der i en eller anden forstand reflekterer over denne praksis. Et eksempel kunne være Mirabeau, der om Louis XV-statuen skrev, at den var opstillet, så kongen »bedre kunne se sit folks behov«.²⁰ Denne tolkning ligger jo fint i tråd med de fremstillingsmæssige intentioner, der lå i opstillelsen af statuen: landsfaderen, der varetager sine børns interesser og bærer hele folkets byrder på sine skuldre. I grel kontrast til denne udlægning står Petit de Bachaumonts smædedigt over statuen: »Grotesque monument, infâme piédestal/ les virtues sont à pied, le vice est à cheval«. »Les virtues« henviser til de fire dydsallegorier, der var afbilledet på statuens sokkel. Et andet sted skriver han om de fire – afklædte – allegorier: »On dit à propos des quatre soeurs qui présentent leur derrière: *Baise mon cul, la paix sera faite,...*«.²¹ Senere beskriver Bachaumont tillige, dels hvordan rytterstatuen figurerer som en del af baggrundsdekorationerne i de forskellige skuespil, der opførtes i tiden efter opstillingen, og dels hvordan flere af scenerne i disse spil skulle forestille at foregå på Place Louis XV, hvor statuen var opstillet.²² Han kommenterer – ikke uden spids sarkasme – kongemagtens kommemorationspraksis i forhold til den nyligt overståede freds- og indvielsesceremoni. Eksemplet viser samtidig, at deltageren eller beskueren kan gøre oprør mod ritualets implikationer. Den diskursive magt og tegnets betydning – hvor modtage-

20. Merrick 1991, s. 239.

21. Bachaumont 1777, s. 260.

22. Bachaumont 1777, s. 263.

ren udgør budskabets effekt – afføder ikke nødvendigvis en enstemmig opfattelse, en gennemgribende dominans eller institueringen af et betydningshegemoni, sådan som den rendyrkede diskurs- eller tegnanalyse vil have det. Det er ikke troen på og anerkendelsen af objektet (tro, ritual, myte, program, dogma etc.), der er afgørende, men derimod selve handlingen, udsigelsen, udførelsen.

Det er i sammenligningen og modstillingen af sådanne kilder, at ceremonien gestaltes som en handling. Kilderne kommenterer egentlig ikke statuens kulturelle betydninger, men forholder sig til det faktum, at den overhovedet er blevet opstillet, dvs. selve handlingen. Det er således datidens diskursive udlægninger af opstillingen af statuen, der er udgangspunktet for nutidens tilnærermelse til begivenheden. Ceremonien er ikke i sig selv fuldt tilgængelig; kun dens repræsentationer (kilderne) kan kon sulteres. Derfor må vægten lægges på, hvordan fortidens tekster er konstrueret som en adnotation til handlingen.

Den franske historiker Roger Chartier har med udgangspunkt i et af Michel Foucaults værker – og andetsteds med udgangspunkt i Louis Marins værker – peget på, hvordan man nærmer sig ikke-diskursiv praksis (som eksempelvis ritualer) gennem kildematerialets diskursiverede udlægninger. Han siger om Foucaults arkæologi: »It maintains the exteriority and the specificity of practices that are not in themselves of a discursive nature in relation to the discourses that, in many ways, are articulated based on those practices. Recognizing that the access to such nondiscursive practices is possible only by deciphering the texts that describe them, prescribe them, prohibit them, and so on does not in itself imply equating the logic that commands them or the ‘rationality’ that informs them with the practices governing the production of discourses. Discourse practice is thus a specific practice (Foucault calls it ‘strange’) that does not reduce all other ‘rules of practice’ to its own strategies, regularities, and reasons«.²³ Kilderne til en ceremoni må altså udtydes af det diskursive filter, der er en sammenføjet del af deres tekstlighed.

Måden, hvorpå disse kilder kontekstualiseres, går naturligvis hånd i hånd med den analytiske kategori, ritualet indskrives i. Vælger man at se ritualet som praksis, rejser sig en række spørgsmål, som sikkert er forskellige fra tegn- eller tekstanalytikerens. Mens en semiotisk tilgang vil lægge vægt på tegnet/ritualets kulturelle referencer, retter praksistilgangen opmærksomhed dels mod de praksisformer, ritualiseringen udskiller sig fra, og dels lægger den vægt på den rituelle handlings situationelle

23. Chartier 1997, s. 59, se også s. 99-100.

substans. Hvilke mennesker er involveret i handlingen, og hvordan spores de specifikke levede sammenhænge, handlingen indgår i? Hvordan indgår ritualiseringen i et længere forløb af social interaktion, politiske tiltag, kamp om status, allianceer etc.? Fokus bredes altså ud fra en analyse af ritualet i snæver forstand til en bredere tolkning af de omstændigheder, hvorunder ritualiseringen indgår som meningsfuld og effektiv strategi.²⁴ Det giver derfor god mening at anskue den ritualiserede praksis i modstilling med andre praksisformer for på den måde at indkredse ritualet.

Konfrontationen med ceremonien – eller rettere med ceremoniens diskursive repræsentationer – ligger først og fremmest i den valgte tilgang til kildematerialet. Dette forehavende afhænger i første omgang naturligvis af selve kildesituationen. Der er forskel på at analysere en middelalderlig ridderslagning, til hvilken der kun findes én kilde, og på f.eks. at arbejde med Charles X's kroning, hvor kildemængden er dramatisk større. Kilderne til en ceremoni som Charles X's kroning kan – foruden ikonografiske og anekdotiske fremstillinger – bestå af eksempelvis en arkitekts overvejelser om oppyntning, en ceremonimesters retningslinier for gennemførelse af ritualet, en præsts prædiken eller en deltagers lejlighedstale, de tilstedeværende beskrivelser af ceremoniforløbet, deres beskrivelser af hinanden, de umiddelbare tolkninger af ceremonien og de senere efterrationaliseringer etc. Der er altså tale om et kompleks af kildetekster, der i historikerens bearbejdning og udlægning skal gøre det ud for en ceremoni. Gennem omgangen med disse kildegrupper udkrystalliseres måske et kulturelt tegn, jo, men først og fremmest tilkendegives en række sociale positioner og strategier, et felt af modsatrettede opfattelser og betydninger. Teksterne kan således opfattes som kommentarer til en praksisform (ritualet), der adskiller sig fra andre praksisformer, men samtidig indgår i et system af ritualiseringer.

I overordnede analytiske træk kan man sige, at det enkelte ritual – som vist i det foregående – er en del af et overordnet ritualsystem, der på én og samme tid frembringer hierarkiske strukturer og sideordnende relationer gennem en række givne modstillinger: overordnet og underordnet, her og der, os og dem, central og lokal etc. Ritualet kan på denne måde både virke integrerende og differentierende. En sådan systemlignende orkesterring skal dog ikke ses som en helstøbt og holistisk orden, der pålægges kroppe og sjæle, men snarere som en fintfølende og stedse pågående genforhandling af foreløbige distinktioner og integrationer.²⁵ Som det er anty-

24. Esmark 2000, s. 9.

25. Bell 1992, s. 125-130; Bourdieu 1977, s. 194-195.

det ovenfor, kommer disse modstillinger og genforhandlinger eksempelvis til udtryk i ceremoniforløbet i forbindelse med opstillingen af Louis XV-statuen. Men det er tillige vigtigt at understrege, at ritualsystemer ikke nødvendigvis fungerer som regulerende og kontrollerende i forhold til de sociale relationers systemer – nej, ritualsystemerne *er* de sociale relationers systemer: »...the more or less practical organization of ritual activities neither acts upon nor reflects the social system; rather, these loosely coordinated activities are constantly differentiating and integrating, establishing and subverting the file of social relations«.²⁶ Ritualisering forordner altså både de sociale forskelle og distinktioner, men virker samtidig for den sociale integration. Dette sidste peger hen mod Émile Durkheim.

3.

Durkheim er næsten ikke til at komme uden om i forbindelse med ceremonistudier. Hans overordnede betragtninger er besnærende – det skal undertegnede være den første til at medgive²⁷ – og hans indflydelse er ubestridelig. Et kort blik på denne artikels litteratur vil vise, at mange af forfatterne da også føler sig kaldet til på den ene eller den anden måde at forholde sig til Durkheim. Men hans ritualopfattelse efterlader en række problemstillinger, der både har med den i indledningen skitserede tanke/handling-dikotomi at gøre, men også peger hen mod en diskussion af den udbredte opfattelse af ritualer som udøvende en slags social kontrol.

Ifølge Durkheim består religion af tro og riter.²⁸ Troen er det helliges repræsentation, mens riten defineres som en bestemt handlingsmåde, der kun kan forstås i forhold til dens objekt, nemlig det helliges repræsentation. Riten er en udførelse af troen og dermed et middel til befordring og bekræftelse af kollektive idéer og forestillinger. Ritualet er på denne måde en socialiserende mekanisme, der integrerer individerne omkring en konsensusforestilling om samfundets grundlæggende værdier. Denne opfatelse er yderligere raffineret af Steven Lukes, der har taget til genmåle mod en alt for simplificeret brug af Durkheim.²⁹ Lukes stiller spørøgsmåls-

26. Bell 1992, s. 130.

27. Langen 2000.

28. Durkheim 1995, s. 355-417.

29. Lukes 1975.

tegn ved den antagelse, at det ene og alene er værdierne, der holder samfundet sammen, og at der eksisterer en værdikonsensus i ethvert samfund, som alle dets medlemmer ubetinget tilslutter sig. I stedet peger Lukes på, at Durkheims konsensusbegreb skal sidestilles med »indvilligelse« (*compliance*) som det, der giver samfundet sammenhængskraft. Folk »går med til« at se tingene på en bestemt måde. Lukes har således øje for de konflikter og dominansforhold, der ligger under overfladen i ritualets konsensubilleder. Ved en såkaldt »mobilization of bias« kanaliseres konflikterne i ritualet. Trods opmærksomheden omkring konflikterne ligger der alligevel hos Lukes, som hos et utal af andre Durkheim-inspirerede antropologer og historikere, en implicit antagelse om den sociale kontrol, der etableres via ritualernes socialt integrerende virke. Er det ikke i form af den sociale solidaritet som i den rene durkheimianske udgave eller kanaliseringen som hos Lukes, er det i form af direkte repression eller som en slags virkelighedsdefinerende instans, dvs. en kulturelt kommunikeret internalisering af værdier, der appellerer til individets kognitive forhold til ritualet.

Der er ingen tvivl om, at ritualer er et udtryk for magt, men spørgsmålet er snarere, hvilken vej magten går, hvor omfattende den er, og hvordan den forvaltes i ritualet. Ritualets udøvere er formelt set tillagt en magt, der ofte bygger på en traditionelt defineret autoritet. Men mens denne autoritet finder sit grundlag i en tilskreven bemyndigelse og ofte kommer til udtryk i en afpersonificeret udgave – dvs. via referencen til noget ud over mennesket (»Konge af Guds nåde«) eller til skik og brug (»Vi er i dag samlet for at mindes...«) – kan den deltagende part vel næppe heller fraskrives en strategisk dagsorden. At *deltage* i et ritual defineres således i forhold til *ikke* at deltagte. Det er derfor måske mere perspektivrigt at tale om, at ritualet besidder en dynamisk kvalitet, hvor både individet og »magthaverne« dispositioner og strategier i sampsil skaber magtrelationerne gennem ritualiseringen, end at tale om ritualet som et socialt kontrollerende redskab.

Ved ikke at anskue ritualet som en social kontrolmekanisme negligeres det altid tilstedeværende magtperspektiv således ikke. Tværtimod. Dog bygger dette perspektiv på en bred forståelse af magt som andet og mere end en suverænitetsmodel, hvor magtens dimensioner udgøres af ideologi, tvang, beslutningstagen etc. Af pladshensyn vil jeg nødig åbne for en omfattende diskussion af magt, men dog fastslå, at magt i nærværende sammenhæng snarere opfattes som noget relationelt og flydende, som noget der ligger i grænserne for menneskets tanker og handlinger, og som noget der reproduceres gennem sociale klassifikationssystemer. Som

Bourdieu har formuleret det i en besnærende vending: »Every established order tends to produce (to very different degrees and with very different means) the naturalization of its own arbitrariness«.³⁰ Magt er ikke en eks-tern størrelse, der påduttes de i ritualet deltagende. Derfor er der tale om en vis indvilligelse, ikke i form af »falsk bevidsthed« eller ideologisk kolonialisering, men snarere som et udtryk for den forhandlingssituation, der ligger implicit i ritualiseringen.³¹

Den forhandling og magtfordeling, der findes i ritualet, kan illustreres ved det tidligere nævnte eksempel omkring indvielsesceremonien for Louis XV-statuen i 1763. Indvielsesceremonien blev tilpasset den foreliggende situation for ikke at oppiske en fjendtlig stemning hos den parisiske opinion. Således blev den rytterstatue, der oprindeligt var bygget som et sejrsmonument, fremstillet som et udtryk for kongemagtens paternalistiske opmærksomhed og omsorg for sine undersåtter i prøvelsens stund. I en tid, hvor nederlagsstemningen herskede, og luften tillige var tæt af religiøse og politiske kontroverser, ville det ikke have været opportunt at slå en alt for rigoristisk tone an. Man valgte at koncentrere symbolikken omkring freden og den fredsskabende monark.

Det er indlysende, at ritualets udøvere er tildelt en magt, og at ritualets involverede deltagere er underlagt en magt. Men udøvernes magt er dog be- og afgrænset, og på samme måde er deltagerne ikke helt fastlåst i en underlagt stilling. På denne måde besidder deltagerne faktisk også en magt i ceremonien, en magt til at forhandle og til at udvise modstand mod den givne ritualisering. Sagt lidt firkantet – og i forhold til eksemplet med Louis XV-statuen: Kongen havde magt til at lade sig fremstille som den fredselskende hersker, men folket havde magt til at afvise en alt for utilstadelig sejrsattitude. Derfor modelleredes iscenesættelsesstrategien i forhold til opinionen. Ærkebiskoppen havde magt til i ritualiseret form at udråbe oplysningsfilosofien som kilden til det samfundsmæssige fordærv, men tilhørerne havde magt til at mene, hvad de ville om dén sag – og så i øvrigt gå hjem og læse videre i encyklopædien. Man kunne derfor udvide Lukes' begreb om *indvilligelse* og sige, at der i ritualet er tale om *forhandlet indvilligelse*. Spørgsmålet er derfor, om man i egentlig forstand kan tale om social kontrol i forbindelse med afvikling af ceremonier.

30. Bourdieu 1977, s. 164.

31. Bell 1992, s. 208.

4.

Fælles for de fleste af de ovennævnte værker – og et utal af andre – er, at de alle i et vist omfang ønsker at portrættere forandring – det være sig politisk, social eller kulturel – i et samspil med analyse af ritualer. Men der kan være langt mellem at udpege ændringer i ritualet og at påvise eksempelvis politiske forandringer. Indimellem er ritualernes træghed mere gennemgribende end som så, sådan som Reinhard Elze har vist i sin analyse af en *ordo* vedrørende Roger II af Siciliens kroning juledag 1130.³² Én ting er at fortolke de tekstmæssige ændringer, man måtte finde, sværere er det at forklare de passager, der trods deres åbenbare forældelse ikke ændredes i løbet af flere århundreder. Forandringer og kontinuitet i de liturgiske tekster kan nødvendigvis ikke – ifølge Elze – få os til at fastslå politiske forandringer. En ting, som Elze dog ikke har øje for, er, at der ikke sjældent ligger et overlæg i at bevare specifikke elementer i et ritual alene af den årsag, at de er gamle. På den måde iklædes ritualet traditionens dragt og giver indtryk af en mere rodfæstet legitimitet. Dette ofte til trods for, at de overlejrede bestanddele af ritualet ikke nødvendigvis giver nogen mening længere eller fortaber sig i det uvisse. Netop dette forhold får Jack Goody til – i en kommentar til Victor Turners idé om, at ritualer røber fællesskabets dybestliggende værdier – at mene, at det er misvisende at tale om ritualer som en nøgle til en given kultur.³³ Hvis ritualernes betydning fortaber sig i det uvisse, er der jo ikke megen idé i at tillægge dem en rolle som bærere af en kulturs fundamentale værdier. Trods Goodys – igen – noget polemiske udlægning rummer hans argumentation en interessant kerne. Derfor er det måske mere frugtbart at se ritualet som en situationel handling, hvis tilblivelse bør sættes i forbindelse med et givent dispositionelt og strategisk råderum end som en symbolsk handling med en kulturel udsigelseskraft. En del af problematikken omkring rituel og social forandring ligger nemlig i, at ritualer har tilbøjelighed til at præsentere sig som et blivende fællesskabs uforanderlige og hævdvundne skikke.³⁴ Traditionens påberåbelse er ikke sjældent ritualets væsentligste legitimiseringsfaktor – hvad enten referencerne til traditionen er reelle eller ej.

Edward Muir peger i en afsluttende kommentar i bogen *Ritual in Early Modern Europe* på, hvordan den vestlige kulturs ritualer kvantitativt set

32. Elze 1990.

33. Goody 1977, s. 32.

34. Bell 1997, s. 210.

ikke er aftaget.³⁵ Derimod er der tale om et kvalitativt skift. Den moderne massekulturs ritualer har skabt en flygtig og foranderlig fornemmelse af det hellige, der lægges ind i øjeblikkets politiske ideologi, romantisk kærlighed til naturen, karismatiske ledere, chauvinistisk nationalism, idealiseret familieliv eller »endless cults, fads, ephemera«. For som han siger; »if societies demand rituals, then changing societies will produce changing rituals«. Professionalisering og kommercialisering har afløst liturgi og præstepolitik, men enhver, der har ladet sig rive med af den kollektive rus ved en koncert eller en fodboldkamp, har deltaget i noget, der måske kan minde om en rituel oplevelse – vel at mærke uden den fyldige teologiske tradition til at forklare den. I bund og grund bygger også Muirs betragtninger på en durkheimiansk anskuelse om, at alle samfund til alle tider har brug for ritualer til at opretholde samfundets idealer og værdier – til at helliggøre sig selv.

Muirs overordnede pointe er dog en anden. Han spører en generel afritualisering af det sociale liv tilbage til Reformationens problematisering eller ligefrem afvisning af ritualers virkningsfuldhed. Den moderne forplumring af ritualerne er – i Muirs øjne – således en arv fra det 16. århundres rituelle revolution, der flyttede opmærksomheden fra ritualernes emotive styrke til spørgsmålet om deres betydning. Muir stiller denne betragtning på spidsen med en kommentar om, at den moderne indstilling til ritualer bygger videre på den grundlæggende misforståelse, at et ritual skal fortolkes og endevendes, selv om det, et ritual gør, netop er at give udtryk for følelse, ikke betydning. Trods anerkendelsen af det moderne massesamfunds nye ritualer ligger der altså en slet skjult præmis om, hvad et »ægte« ritual er og bør være. I Muirs definition antages ritualet som et slags universelt fænomen, der gennem en historisk proces (sekularisering, industrialisering, modernitet) har mistet sine oprindelige dyder og er endt med at blive et tomt, overfladisk og efemerisk foretagende. Her er vi tilbage ved Chateaubriands kommentar til Charles X's kroning: »Der findes ikke længere nogen hånd dydig nok...«. Forestillingen om en afritualisering med afsæt i Reformationens omvälvningar findes også hos Peter Burke, der ud fra en lidt overfladisk betragtning når frem til, at modvilje og affærdigende holdninger til ritualer med tiden er blevet en rodfæstet del af den vestlige kultur.³⁶ Men samtidig hævder han ligesom Muir, at alle samfund er ritualerede: »...all societies are equally ritualised; they merely practice different rituals. If most people in industrial so-

35. Muir 1997, s. 269-274.

36. Burke 1994, s. 238.

cieties no longer go to church regularly or practice elaborate rituals of initiation, this does not mean that ritual has declined. Instead, new types of ritual – political, sporting, musical, medical, academic, and so on – have taken the place of the traditional ones«.³⁷ Man kan mene, at der ligger en selvmodsigelse i Muir og Burkes udsagn, og tillige ligger modstillingen mellem ritual og modernisering implicit i deres opfattelser af ritualet som besiddende en oprindelig autenticitet.

Også hos folk som Gieseys og Jackson fornemmer man en opfattelse af om ikke en afritualisering så dog degeneration og udhuling af de kongelige ceremonier i Frankrig. Trods opmærksomheden omkring forholdet mellem politiske forandringer og ritualpraksis findes hos begge en underliggende præmis om, at nogle rituelle former er mere fundamentale end andre, at nogle ceremonier er mere rigtige end andre. For Jackson er der ingen tvivl om, at eksempelvis Charles V's kroning i 1364 og Charles VIII's i 1484 trods deres ændringer var mere ægte, korrekte og oprigtige end Charles X's i 1825. Således har Jackson kun hån til overs for seancen i 1825.³⁸ For Gieseys er hofkulturens opblomstring under Louis XIV ensbetydendende med en udvanding af de traditionelle franske statsceremonier. Efter at have karakteret hofceremoniellet i Versailles skriver han rent ud, at han ikke er i stand til at respektere de klassiske temaer i tilbedelsen af Solkongen i samme grad som de lignende klassiske temaer i hans forgængeres ceremonialia (sic!).³⁹ Var Louis XIV's hånd ikke dydig nok?

Forudsætningen for sådanne ræsonnementer er en tyrketro på ritualets autonomi, og de bygger på en problematisk sammenstilling af ritual og tradition, der i mine øjne lever med en implicit modsætning. Hver kroning, hvert indtog og hver begravelse var en situationel handling med sit eget strategiske rationale, der udsprang af de herskende vilkår og dispositioner og ikke af en fast ritualstruktur, en lukket grammatik eller en balsameret historisk model.⁴⁰ Muir, Burke, Gieseys, Jackson og mange andre forsøger – sikkert uforvarende – at indsnævre en bestemt type ceremonialia og traditioner som en slags skabelon for ritualisering. Derfor ser de også konturerne af en afritualisering eller en udvanding af den rituelle tradition. Men rituelle handlinger er situationelle, strategiske og kontekstuelle og er derfor ikke nødvendigvis defineret ved en traditionsbundethed. Oplagte rituelle kendeteogn som formalitet, uforanderlighed og gentagelse

37. Burke 1994, s. 223.

38. Jackson 1984, s. 191.

39. Gieseys 1985, s. 59-62.

40. Bell 1992, s. 124.

konstituerer ikke nødvendigvis ritualets fundamentale, indre egenskaber. Disse karakteristika er ofte forekommende, men egentlig ikke afgørende. Derimod er væsenstræk som kontingens, foreløbighed og modsætningsdefineret gensidighed mere kendtegnende for ritualet. Med udgangspunkt i nævnte tanke/handling-dikotomi kunne man sige, at der hos Jackson og Gieseys sker en kortslutning mellem aktørens dispositioner og observantens begrebsmæssige kategorier. Når aktørens praksis ændrer sig for meget, passer observantens kategorier ikke længere.

En magt, der som den franske kongemagt i vid udstrækning konstitueres gennem ritualisering og ceremoniel iscenesættelse, må jævnligt understøtte sig selv gennem en genskabelse af traditionen og en reproduceret fremstilling af egen storhed. Nyskabelserne almindeligøres gennem ritualiseringen.⁴¹ Det er tillige værd at understrege, hvordan et traditionelt ritual kan betragtes som en strategisk handling, der definerer samtiden. Netop den eksakte og uforandrede gentagelse af et gammelt ritual er udtryk for en bevidst menneskelig praksis, og ikke for ritualets uforanderlighed og uafhængighed.⁴² Dertil kommer, at den magt, der gives ritualets udførere, undergår en tilbagevendende objektivitetsproces, således at der ikke opstår en grundlæggende mistillid til ritualets præmisser. Ritualets virkekraft afhænger af den socialt afpassede villighed til og disposition for henholdvis at identificere og anerkende ritualets forudsætninger. Ritualets udøvere må således inkarnere den sociale essens og kompetence, der tillægges dem, og handle inden for rammerne af de grænser, der følger med den sociale kompetence.⁴³

5.

For historikeren opstår et metodisk problem, når relationen mellem kildernes tekstualitet og ritualets praksisdimension med alle dens sociale og kulturelle implikationer skal klarlægges. Dette aspekt afspejles i en for det politiske rituals vedkommende grundlæggende tilgangsmæssig problematik, nemlig forholdet mellem beskrivelse og realitet, mellem forskrift og udførelse.⁴⁴ Eksempelvis siger middelalderlige *ordiner* ikke nødvendigvis noget om, hvordan det givne ritual i virkeligheden udspillede

41. Sahlins 1988, s. 214.

42. Bell 1992, s. 101; Bell 1997, s. 212.

43. Bourdieu 1991, s. 125-126; Bell 1992, s. 212-213.

44. Bak 1990, s. 7-9.

sig. Der ligger altså en banal, men ikke desto mindre væsentlig opgave i at etablere en sammenhæng mellem læsninger af forskelligartede kildetyper, således at ritualet kan nærmes fra flere sider. Forskrifterne kan læses ud fra en traditionel kildekritisk anskuelsesramme, mens en undersøgelse af udførelsесaspektet er mere kompliceret.

Forholdet mellem forskrift og udførelse udgør et kardinalpunkt i historiske ceremonistudier, hvilket naturligvis bunder i en kildemæssig problematik. I hvilken grad kan den rituelle praksis aflæses i de tekster, vi har til vores rådighed? Hvordan begribes en rituel handling, hvis udførelse bygger på en praktisk logik og ikke på forskerens diskursive forståelse af handlingen? Ét er, hvordan ritualet konstitueres teoretisk som praksis, et andet er, hvordan denne praksis kommer til udtryk i kilderne. Dette metodiske problem tydeliggøres bedst af den illustrative – og efterhånden klassiske – debat mellem Robert Darnton og Roger Chartier. I artiklen »The Great Cat Massacre« giver Robert Darnton et bud på, hvordan den semiotiske antropologi, som forfægtet af Clifford Geertz, kan anvendes i historikerens arbejde med fortidens ritualer eller rituallignende adfærd.⁴⁵ Darntons tolkning bygger på en tekst af Nicolas Contat fra 1762, der handler om livet som lærling i en parisisk bogtrykkervirksomhed i 1730’erne. Historien om kattemassakren er fortalt gennem lærlingen Jerome – en fiktionaliseret udgave af Contat selv – og fremstilles som en slags ritualiseret hævnaet udsprunget af alle de uretfærdigheder og usle vilkår, lærlingene udsættes for og lever under. En social protest i en karnevalistisk og ritualiseret udtryksform.

Darntons pointe er, at kattedrabsritualet kan læses som en tekst, sådan som foreslæbt af Clifford Geertz' »etnografiske semiotik«, hvor kultur forstås som et »ensemble of texts«, der kan aflæses af antropologen. »The culture of a people is an ensemble of texts, themselves ensembles, which the anthropologist strains to read over the shoulders of those to whom they properly belong«, som det hedder i Geertz' efterhånden berømte dictum.⁴⁶ Kultur kan findes i bestemte situationer, i gestik, i artefakter, i dokumenter eller i ethvert andet vidnesbyrd om menneskelige udtryksformer – og det er altsammen tekster, som kan afkodes og fortolkes. Geertz lægger således vægt på det kommunikative aspekt i kulturens symbolske repræsentationer. Næsten enhver menneskelig handling er symbolisk i den forstand, at den indeholder en udsigelseskraft og kan underlægges en semiotisk analyse. Et symbol defineres af Geertz som »enhver fysisk, soci-

45. Darnton 1985, s. 3-7.

46. Geertz 1973, s. 452.

al eller kulturel handling eller genstand, der tjener som bærer af en forestilling eller tanke«. Ud fra denne definition kan man sige, at symbolsk handlen – kultur, tekster, tegn – findes i ikke-litterært såvel som litterært materiale, i hverdagshandlinger af den slags, der kan registreres historisk. Denne anskuelse bygger i en vis udstrækning på en idé udviklet af Paul Ricoeur, hvilket Geertz nævner *en passant* i en af sine tekster.⁴⁷ Ricoeurs hovedpointe er, at de kriterier, der definerer en tekst (blandt andet tekstens adskillelse fra forfatterens intentioner og tekstens ubegrænsede modtagerpotentiale), uden videre lader sig overføre til handlinger. På samme måde som teksten kan løsrives fra forfatteren, kan handlingen løsrives fra begivenheden. Fortolkningen og ikke ophavssituationen sættes således øverst på dagorden: »That means that, like a text, human action is an open work, the meaning of which is ‘in suspense’. It is because it ‘opens up’ new references and receives fresh relevance from them, that human deeds are also waiting for fresh interpretations which decide their meaning«.⁴⁸

Den semiotiske antropologi bruges – ifølge Darnton – af historikeren til at skabe mening i de symbolske handlinger, der ikke umiddelbart kan forstås af historikeren.⁴⁹ Ud fra en betragtning om, at fortidens mennesker og deres sociale praksis er lige så fremmed for historikeren, som »de vilde« er det for antropologen, kan man med held bruge antropologens blik til at opdage og rekonstruere de dybere betydningslag i den menneskelige interaktion – i kulturen kort og godt. I Robert Darntons udlægning af Geertz' kulturforståelse betegnes kultur som et fælles formsprog (*general idiom*), som historikeren gennem sine kontekstualiseringer kan udrede betydninger af. For historikeren er arkivet med dets kildetekster at sidestille med de fremmede folk og kulturer, antropologen driver feltarbejde blandt.

Dén går ikke, siger Roger Chartier.⁵⁰ For det første er selve idéen om kultur forstået som symbolske former ordnet i et fælles system en kende for skematisk. Et sådant kulturkoncept forudsætter en samfundsmæssig ensartethed, der ikke findes i moderne europæiske samfund – eller i noget samfund overhovedet. Sociale konflikter og kulturelle forskelligheder undervurderes med andre ord i denne model. De kulturelle udtryk refererer ikke til nogen egentlig fællesnævner. Brugen af symboler er uensartet og ulige fordelt på samme måde, som de symbolske betydninger forstås for-

47. Geertz 1973, s. 19.

48. Ricoeur 1971, s. 544.

49. Darnton 1985 og 1986.

50. Chartier 1988, s. 95-111.

skelligt alt afhængig af køn, social status, uddannelse, alder etc. Også Giovanni Levi har gjort indvendinger mod Geertz/Darntons forståelse af kultur som et fælles og sammenhængende system eller formsprog. Levi mener, at (mikro)historikerens fremmeste opgave netop er at forholde sig til den fragmenterede og differentierede mangfoldighed af repræsentationer, der udspringer af forskelligartede sociale betingelser.⁵¹ Som Bourdieu peger på, er forholdet mellem repræsentationerne og de sociale betingelser præget af en vedvarende kamp, hvor både sociale grupper og individer stræber efter anerkendelse af netop deres sociale kategorier og distinktioner.⁵² Denne »kamp på repræsentationer« er vel i sidste ende, hvad også Norbert Elias taler om i sine værker om civilisationsprocessen. Med den geertzianske kulturforståelse er der fare for at tabe de symbolske betydningers socialt differentierede beskaffenhed af syne, og dermed også deres delvist flertydige karakter. Man kunne sige, at det geertzianske kulturbegreb rummer en fare for at blive statisk og således negliger historisk og social foranderlighed.

For det andet er den geertzianske (eller snarere den darntonske) kulturanalyse problematisk i historisk-metodisk sammenhæng af den simple grund, at historikeren ikke som antropologen laver feltarbejde, hvor den fysiske tilstedeværelse og egne observationer er udgangspunktet for en senere analyse og tegnaflæsning. Ritualet udspiller sig ikke for øjnene af historikeren, men er kun tilgængeligt for historikeren som tekst i traditionel forstand. Ritualet er således allerede tekstliggjort, inden det »gøres« til tekst med henblik på semiotisk afkodning. Gennem denne tekstliggørelse er ritualet allerede kulturelt filteret. Vel er der tale om en kattemassakre i Darntons fortælling – men som Chartier siger: det er en kattemassakre på skrift. En skriftlig udlægning af en rituel kattemassakre; en erindringslignende tekst om noget, der – måske – foregik i en trykkerivirksomhed i Paris i slutningen af 1730’erne. Derfor må Contats beretning tages med et gran salt; med andre ord må den først og fremmest behandles som en tekst. Vi er således tilbage ved en traditionel diskussion af ophavssituationen og må – før noget andet – vurdere teksten med tekstrititiske øjne i et forsøg på at spore, hvad der måtte være af strategier, skjulte dagsordner og underforståelser i beretningen. Vi må granske konstruktionen af selve kilden som tekst, og hermed menes vel at mærke ikke *historikerens* konstruktion af teksten som kilde.

Historikeren står altså over for en tekst- eller kildeproblematik, som an-

51. Levi 1997, s. 103.

52. Bourdieu 1984, s. 466-484.

tropologen ikke er belemret med. Denne tekstmæssige dimension er fundamentalt set en kildeproblematik i traditionel faghistorisk forstand. Antropologen analyserer ritualer, mens historikeren analyserer kilder om (tekster om) ritualer. Den semiotiske antropologis læsning af ritualet som tekst er for så vidt et andet forehavende end historikerens tekst- og kilde-læsning. Dermed er ikke sagt, at disse »tekstligheder« ikke kan søges forenet, men de bør indledningsvis holdes adskilt.

Men dermed stopper genvordighederne ikke. Ceremoniens repræsentationer, dvs. kildematerialet, er – hvis man ser bort fra ikonografiske og artefaktiske kilder – tekstligt forordnet, og historikeren må altså gå til teksten for at komme nærmere handlingen. Så langt så godt. Dette tekstsens og diskursens herredømme har dog fået nogle til helt at opgive skellet mellem tekst og kontekst, mellem social realitet og symbolsk udtryk, mellem diskursiv og ikke-diskursiv praksis.⁵³ Der findes ingen sociale interesser, der så at sige ligger uden for diskurs, fordi sådanne interesser udgør en symbolsk og politisk konstruktion og ikke en allerede eksisterende virkelighed. Denne position forfægtes blandt andre af historikeren Keith Michael Baker, der mener, at al praksis er underlagt det diskursive felt, og at der derfor ikke findes ikke-diskursive sociale virkeligheder, fordi sådanne peger tilbage til et handlingsrum, der i sig selv er diskursivt konstitueret. Man kan ikke tale om diskursive og ikke-diskursive fænomener, men derimod om forskellige diskursive praksisformer; i sidste ende forskellige sprogspil.⁵⁴ På denne måde reduceres sproget – og dermed fortidens sociale realitet, der ifølge denne opfattelse kun kan forstås som implicit i diskursen – til et lukket tegnsystem, hvor betydninger kun kan aflæses i tegnenes forhold til hinanden som autonome størrelser. I mine øjne har denne tilgang en indbygget reducerende tilbøjelighed, der i yderste konsekvens kan ende i tegnfetichisme eller epistemologisk afmægtighed. For denne tilgangs protagonister er den praksisbaserede ritualforståelse nærmest en umulighed, fordi bestræbelsen på at nærme sig fortidige ritualiseringers ikke-diskursive dimension er et forsøg på at nå noget, der ikke findes. At denne bestræbelse og tilnærmlse er metodisk besværlig – og måske endda i sidste ende en illusion – vil jeg gerne medgive. Det bør dog på ingen måde give anledning til at forkaste fortiden uden for teksten. Man må have for øje, at kildeteksten er en diskursiv indgriben i fortidens verden, hvilket altså forudsætter, at vi må forholde os til den verden, den gör indgreb i. Kilderne er således både aftryk af en

53. Chartier 1997, s. 18-19.

54. Baker 1990, s. 5-6.

fortidig menneskelig erfaring og en strategisk indgriben i dette erfaringsunivers.

Man kan sige, at der i ceremonistudiet er tale om en flersidet konstruktion. Historikeren konstruerer først – ofte med hjælp fra antropologen – den rituelle handling som analyseobjekt og dernæst handlingens repræsentationer som sit kildemateriale. Repræsentationer, der med Louis Marins ord både er transitive (»enhver repræsentation repræsenterer noget«) og refleksive (»enhver repræsentation repræsenterer sig selv som repræsenterende noget«).⁵⁵ I de fleste tilfælde vil det alene være disse ritualets repræsentationer, der analyseres. Repræsentationerne er diskursive frembringelser, der i sidste ende også er konstruktioner – i vores tilfælde eksempelvis en diskursiv (re)konstruktion af en rituel handling. Denne konstruktion – kilden – kan analyseres med tekstkritiske briller, men dette forehavende er og bliver en analyse af en tekst om et ritual, hvilket har konsekvenser for forståelsen af den handling, der ligger til grund for teksten om handlingen. Handlingen kan nemlig ikke alene forstås ud fra de samme principper, der styrer forståelsen af handlingens repræsentation; altså kilderne, hvad enten de anskues som tegn eller tekster. Handlingen har sin egen indre logik. Historikeren konstruerer sit forskningsobjekt (ceremonien) vel vidende, at det ikke er forskningsobjektet, men derimod dets repræsentation, han eller hun i første omgang kommer til at studere. For at studere repræsentationen skabes en række principper, der skal hjælpe og systematisere studiet. Principper, der kan ende med at stå i vejen for afdækkelsen af praksisdimensionen.

Hvori ligger den metodiske forskel på, om man lægger vægt på at analysere handlingens repræsentation som et tegn eller forsøger at nærme sig den rituelle handling som praksis? I mine øjne koncentrerer både den semiotiske og den strengt tekstlige tilgang sig alene om handlingens repræsentation og om forskerens konstruktion af objekt og kilde, hvilket skaber et kredsløb, der hurtigt kommer til at løsrive analysen fra praksisdimensionen. Dette kredsløb reproduceres på bekostning af handlingen – denne ekstratekstuelle realitet, som jeg insisterer på må medtænkes i forståelsen af ritualer og ceremonier. Kilden er ikke en væg, som pr. definition udelukker enhver adgang til virkeligheden, som Carlo Ginzburg udtrykker det.⁵⁶ Det fastholdes altså, at et både metodisk/theoretisk og erkendelsesmæssigt skel mellem diskursiv og ikke-diskursiv praksis må oprettholdes. Netop fordi de diskursive frembringelser i sig selv viser tilbage til

55. Marin 1989, s. 73; Chartier 1997, s. 93.

56. Ginzburg 1999, s. 171.

sociale og kulturelle magtforhold. Der er med andre ord nogle, der kan »diskursivere«, og andre, der ikke kan. Det lyder måske banalt, men det er ganske vigtigt, når vi taler om diskursiv og ikke-diskursiv praksis. Chartier formulerer det således: » ...we need to note that the construction of interests by means of discourse is itself socially determined and limited by the unequal resources (linguistic, conceptual, material, etc.) available to those who produce that discourse. Discursive construction thus necessarily refers back to the objective social positions and properties external to discourse that characterize the various groups, communities, and classes making up the social world«.⁵⁷ Det er indkredsningen af sociale positioner, magtdistribution og kulturelle relationer, der kommer til at udgøre et væsentligt element i ceremonistudiet. Derfor handler det om at finde metoder til at udsige disse dimensioner af kildernes diskursive univers.

Udelukkende at arbejde med ritualet som tekst – i udvidet/semiotisk eller tekstkritisk forstand – afspejler måske i højere grad forskningsdiskurseren, end det siger noget om den rituelle handling, der er analysens objekt. Når social handlen og rituel praksis forstås som assimileret i diskurs eller som tekster og kulturanalyse som læsning af disse tekster, så skyldes det i realiteten ikke så meget en analogi mellem ritualer og »rigtige« tekster, men derimod en homologi mellem forskerenes position i forhold til sit objekt i de respektive tilfælde. Det er egentlig ikke ritualet, der ligner en tekst (eller omvendt), men måden teoretisk at stå over for et ritual, der minder om måden at stå over for en tekst på. Relationen mellem subjekt og objekt er den samme, hvilket forleder forskeren til at opfatte handling som tekst. Relationen mellem forsker og ritual indskrives på denne måde i definitionen af objektet.⁵⁸ Sat lidt på spidsen kunne man sige, at det jo er mere betryggende for forskeren at se ritualet som en tekst – for så passer det bedre til de hermeneutiske redskaber, han eller hun er vant til at bruge.

For den ritual-interesserede historiker er der meget at hente i ovenfor omtalte Darnton/Chartier-debat. Den eksplickerer både styrker og faldgruber i den semiotiske tilgang og viser samtidig, hvilke problemer der kan opstå, når historikerne ukritisk tager antropologiske værktøjer i anvendelse uden at reflektere over væsensforskelle i de to fags måder at konstruere analysefelter og kategorier på. Man kunne stille det hele lidt på spidsen og sige, at man fra historikernes side lidt ukritisk har taget udgangspunkt i en uafklaret problemstilling inden for antropologien og har gjort denne til det teoretiske udgangspunkt i de historiske analyser. Sam-

57. Chartier 1997, s. 20.

58. Esmark 2000, s. 6.

tidig er forholdet mellem situation og repræsentation, mellem begivenhed og kilde, mellem praksis og diskurs og ikke mindst mellem virkelighed og tekst i en vis grad blevet tilsidesat i bar begejstring over at have fundet en ny besnærende og æggende tilgang.

Med dette i mente er det nærliggende at hævde, at ceremonien ikke bør anskues eller konstrueres som et isoleret analyseobjekt, men forstås som et konglomerat af tekster, der i deres fragmentariske fylde og strittende uensartethed skaber konturerne af et ritual. En slags *bricolage* kunne man vel kalde det med fare for at blive stemplet som strukturalist. Et sådant tekstkopleks kunne man også med rette kalde et tegn, men det er egentlig ikke så afgørende. Selv om vi vælger at se ritualet som praksis i stedet for som en symbolsk tilkendegivelse i forhold til en overordnet kulturel ramme, slipper vi ikke af med vor svøbe: at historien, hvad enten det er i form af en forgangen ritualiseret praksis eller ethvert andet analytisk defineret genstandsfelt, kun er tilgængelig for os som tekster. Tekster, som vi kalder kilder og skriver videre på i det forfængelige håb, at vi kan indfange og videreformidle fortidig menneskelig erfaring. Denne erkendelse er efterhånden bredt accepteret. Men at fortiden kun er umiddelbart tilgængelig for os som tekster, der manipulerer, dominerer og repræsenterer, betyder ikke, at den skrevne, logocentriske og hermeneutiske rationalitet, der styrer diskursive frembringelser, er den samme som den praktiske logik, der styrer opførsel og handling. Faren er, at de principper og kategorier, der konstrueres for at forstå praksis, kommer til at fremstå som de selvsamme principper og kategorier, der styrer aktørens praksis.⁵⁹ Erfaring kan ikke reduceres til diskurs, og derfor kan både den semiotiske tekstmatafor og tekstcentrerede tilgang blive problematisk i forhold til analysen af ritualer og ceremonier, netop fordi de let kommer til påvinge den rituelle praksis deres egne diskursive præmisser. Dermed være ikke sagt, at disse tilgange ikke har meget at byde på. Men ved at lade ritualet være praksis – og dermed frigøre ritualet fra sin kulturelle og semiotiske byrde – kan vi nærme os de sociale processers positionelle, differentierede og strategiske implikationer i stedet for at tale om kultur i en overordnet og forenklet udgave og i stedet for at fjerne kilden fra det levede livs facetterede sammenhænge.

59. Bourdieu 1987, s. 76; Chartier 1997, s. 20, 69, 77.

Litteratur

- Bachaumont, Petit de: *Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la république des lettres en France depuis 1762 jusqu'à nos jours; ou Journal d'un observateur*, bind 1. London 1777.
- Bak, János M.: »Coronation Studies – Past, Present and Future«, János M. Bak (ed.): *Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*. Berkeley 1990, s. 1-15.
- Baker, Keith Michael: *Inventing the French Revolution*. Cambridge 1990.
- Bell, Catherine: *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford 1992.
- Bell, Catherine: *Ritual – Perspectives and Dimensions*. Oxford 1997.
- Bourdieu, Pierre: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge 1977.
- Bourdieu, Pierre: *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge 1984.
- Bourdieu, Pierre: *Choses dites*. Paris 1987.
- Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Cambridge 1991.
- Brown, Elizabeth A.R. & Richard C. Famiglietti (eds.): *The Lit de Justice: Semantics, Ceremonial, and the Parlement of Paris 1300-1600*. Sigmaringen 1994.
- Burke, Peter: *The Fabrication of Louis XIV*. London 1992.
- Burke, Peter: *The Historical Anthropology of Early Modern Italy*. Cambridge 1994.
- Cannadine, David & Simon Price (eds.): *Rituals of Royalty – Power and Ceremonial in Traditional Societies*. Cambridge 1987.
- Chartier, Roger: *Cultural History – Between Practices and Representations*. Cambridge 1988.
- Chartier, Roger: *The Cultural Origins of the French Revolution*. London 1991.
- Chartier, Roger: *On the Edge of the Cliff – History, Language, and Practices*. Baltimore 1997.
- Chateaubriand, François-René de: *Mémoires d'outre-tombe*, bind II. Paris 1973.
- Darnton, Robert: *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*. Harmondsworth 1985.
- Darnton, Robert: »The Symbolic Element in History«, *Journal of Modern History*, 58, 1986, s. 218-234.
- Durkheim, Emile: *The Elementary Forms of Religious Life*. New York 1995 (orig. 1912).
- Elze, Reinhard: »The Ordo of Roger II of Sicily«, Janos M. Bak (ed.): *Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Berkely 1990, s. 165-178.
- Esmark, Kim: »Noter om symbol og praksis i den kulturhistoriske analyse« (paper fremlagt ved Europæiske Kulturstudiers sommerskole om kulturhistorie, 21.-23. august 2000).
- Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*. New York 1973.
- Gieseys, Ralph E.: *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*. Genève 1960.
- Gieseys, Ralph E.: »Models of Rulership in French Royal Ceremonial«, Sean Wilentz (ed.): *Rites of Power*. Philadelphia 1985, s. 41-64.

- Giese, Ralph E.: *Cérémonial et puissance souveraine*. Paris 1987.
- Giese, Ralph E.: »The King Imagined«, Keith Michael Baker (ed.): *The Political Culture of the Old Regime*. Oxford 1987/1991, s. 41-59.
- Ginzburg, Carlo: *Spor. Om historie og historisk metode*. København 1999.
- Goody, Jack: »Religion and Ritual: The Definitional Problem«, *The British Journal of Sociology*, no. 12, 1961, s. 142-164.
- Goody, Jack: »Against 'Ritual': Loosely Structured Thoughts on an Loosely Defined Topic«, Sally F. Moore & Barbara G. Myerhoff (eds.): *Secular Ritual*. Assen 1977, s. 25-35.
- Hanley, Sarah: »Legend, Ritual, and Discourse in *Lit de Justice* Assembly: French Constitutional Ideology, 1527-1641«, Sean Wilentz (ed.): *Rites of Power*. Philadelphia 1983, s. 65-106.
- Haueter, Anton: *Die Krönungen der französischen Könige im Zeitalter der Absolutismus und in der Restauration*. Zürich 1975.
- Jackson, Richard A.: *Vive le roi! A History of the French Coronation from Charles V to Charles X*. Chapel Hill 1984.
- Kantorowicz, Ernst H.: *The King's Two Bodies – A Study in Mediaeval Political Theology*. New Jersey 1957.
- Langen, Ulrik: »I sin nåde giver Himlen os endelig sine konger tilbage... – Studier i den franske restaurations kongelige ceremonier 1814-30«, *Den jyske Historiker*, nr. 88, 2000, s. 37-62.
- Levi, Giovanni: »On Microhistory«, Peter Burke (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge 1997, s. 93-113.
- Lukes, Steven: »Political Ritual and Social Integration«, *Sociology – Journal of the British Sociological Association*, vol. 9, no. 2, 1975, s. 289-308.
- Lünig, Johann Christian: *Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum oder Historisch und Politischer Schau-Platz...*, bind I-II. Leipzig 1719-20.
- Marin, Louis: *L'opacité de la peinture: Essais sur la représentation au Quattrocento*. Paris 1989.
- Merrick, Jeffrey W.: *The Desacralization of the French Monarchy in the Eighteenth Century*. Baton Rouge 1990.
- Merrick, Jeffrey W.: »Politics on Pedestals: Royal Monuments in Eighteenth-Century France«, *French History*, vol. 5, no. 2, 1991, s. 234-264.
- Muir, Edward: *Ritual in Early Modern Europe*. Cambridge 1997.
- Nelson, Janet L.: »The Lord's anointed and the people's choice: Carolingian royal ritual«, David Cannadine & Simon Price (eds.): *Rituals of Royalty – Power and Ceremonial in Traditional Societies*. Cambridge 1987, s. 137-180.
- Olden-Jørgensen, Sebastian: »Statsceremoniel, hofkultur og politisk magt i overgangen fra adelsvælde til enevælde – 1536 til 1746«, *Fortid og Nutid*, 1996, s. 3-20.
- Olden-Jørgensen, Sebastian: *Kun navnet er tilbage. En biografi om Peder Griffenfeld*. København 1999.
- Ricoeur, Paul: »The Model of the Text: Meaningful Action Considered as a Text«, *Social Research*, vol. 38, no. 3, 1971, s. 529-562.

Rombouts, Stephen: »Art as Propaganda in Eighteenth Century France: The Paradox of Edme Bouchardon's Louis XV«, *Eighteenth Century Studies*, vol. 27, no. 2, 1993, s. 255-282.

Sahlins, Marshall: *Kapten Cooks död*. Södertälje 1988.

Summary

This article deals with different approaches towards ceremonial studies and with different considerations on the problems of reality and representation, practice and discourse. Mainly, the attention is focused on the analytical distinctions inherent in the anthropological as well as the historical terminology in relation to the construction of ceremonies and rituals as objects of scholarly interpretation. The aim of the article is to discuss the strengths and the pitfalls of especially the linguistic and semiotical approaches and furthermore to suggest a more practice oriented way of studying ceremonies and rituals. The relationship between the logic of practice and the logic of discourse is of considerable importance to the analytical propositions put forward in the article and to the epistemological rank of the source material used in ceremonial studies in general.

Men kildene lever

Noen betraktninger omkring den nye kulturhistoriens kildebruk

Erling Sandmo

Det skjer med jevne mellomrom i debatten omkring postmoderne innflytelsesrørelser i historiefaget at de som er mest skeptiske, påkaller »ekstreme« teoretikere som beviser på hvor galt det kan gå dersom disse innflytelsene får fritt spillerom. Typisk for alle disse påkallelssene er det at de sjeldent viser til faktiske historikere, de deltar oftest bare i en historiografisk runddans hvor henvisningene sendes videre uten å bli vist fram, spesifisert eller drøftet. Selv har jeg kikket nærmere på noen av disse henvisningene, og sett hvordan de peker mot antropologer, filosofer og litteraturvitenskapsmenn som plutselig og i motsetning til sine fagfeller forøvrig kan trekkes inn i den historiefaglige debatten – fordi de er »postmodernister«.¹

Det er ikke tilfeldig at de er slik. Det er uhyre vanskelig å finne fram til skribenter som på den ene siden står for absolutt typeriktige og rendyrkende »postmoderne« standpunkter og som på den andre siden fremdeles kaller seg historikere. Jeg sier ikke dette fordi det ikke er i ferd med å trenge inn en postmoderne påvirkning: det er etablert en utvidet erkjennelse av at historieskrivning er en konstruksjon mer enn en rekonstruksjon av fortiden. Mange har også tatt inn over seg at det dreier seg om rekonstruksjoner som formes av historikernes egen historisitet: vår egen kulturs litterære topoi og våre egne livs forankring i kultur, kjønn, makt og identitet bidrar sammen til å gjøre historiene vi skriver til mulige historier, noen få stjerner i en galakse av potensielt sanne beretninger om fortiden.

Felles for alle som kaller seg historikere, er det at de holder fast ved bruken av historiske kilder som et grunnlag for det de skriver. Men mange føler altså samtidig at forestillingen om en »egentlig« fortid er blitt borte. Realismens insistering på at fortiden finnes uavhengig av våre fortellinger om den, deler de ikke lenger. Men hvis historien bare er en kulturrelativ konstruksjon av fortiden, blir det et påtrengende spørsmål hva kildene er kilder til.

I dette paperet vil jeg reflektere litt omkring dette spørsmålet. Jeg tror

1. Jfr. for eksempel Appleby, Hunt og Jacob 1994, s. 231ff.

det kan være viktig å rette fokus mot det praktiske og håndverksmessige ved en postmoderne historieskrivning, nå da de prinsipielle diskusjonene kanskje later til å være uttømt – for en stund. En konkret drøfting kan være et bidrag til å kartlegge bedre hva som er nytt i det nye, og til å finne ut av hvor mye av dette nye som egentlig ligger latent i etablerte strategier for historisering og kildekritikk.

Jeg vil være ganske konkret. Jeg skal begynne med noen forholdsvis allmenne betrakninger om de historiografiske endringene som har ledet fram til det vi nå ofte kaller »den nye kulturhistorien«, men tidsperspektivet mitt er kort og koncentrert rundt de mest åpenbare bidragene som er kommet de siste tiårene. En dypere forståelse av den teoretiske og metodiske nyorienteringen som kanskje er i ferd med å skje, krever egentlig en orientering i hermeneutikkens historie, i strukturalismens historie og i den historiefilosofiske tradisjonen som etter Nietzsche har stilt seg i opposisjon til opplysningsstilen og moderniteten, men dette får ligge ved denne anledningen. I stedet vil jeg altså si noe kort om enkelte drag ved de siste tiårenes historieskrivning, og deretter koncentrere meg om den teoretikeren som har interessert meg selv mest, kanskje nettopp fordi han synes å overskride de tradisjonene jeg har nevnt ovenfor: Michel Foucault. Jeg skal se nærmere på hans forhold til historiske kilder, og avslutte med en enkel, men konkret demonstrasjon av hvordan Foucaults og Hayden Whites teoretiske grep kan trekkes inn i arbeidet med konkret kildemateriale. Eksempelet, som er én spesifikk beretning fra en norsk rettsprotokoll fra det tidlige 1600-tallet, er hentet fra min egen avhandling om vold og tenkning omkring vold i Norge i tiden fram mot 1660.²

Den språklige vending

The linguistic turn, »den språklige vendingen« er ofte brukt nærmest som synonym til det like upresise »den nye kulturhistorien« – et begrep som vel i praksis dekker det meste av den historieskrivningen som er påvirket

2. Rettssprotokollenes narrative rikdom har inspirert så mange av de »nye« kulturhistorikerne de siste årene at det har en slags egenverdi å bruke dem som eksempel i denne sammenhengen. Her skal jeg nøyne meg med å nevne ett ganske nytt og særlig teoretisk inspirerende arbeid, Symonds 1999. Men er man først begynt å nevne her, ville det kanskje være aldeles galt ikke å nevne Schama 1991, som har hatt voldsom betydning både når det gjelder åpenheten vis à vis det »postmoderne« og en mer eksperimentell og allegorisk bruk av rettsdokumenter som historiske kilder. Min egen avhandling heter forøvrig *Voldssamfunnets undergang* (Sandmo 1999).

av postmodernisme og poststrukturalisme.³ Svakheten ved denne første betegnelsen er at den ikke betyr det samme som den gjør i filosofien. Styrken ved den er at begrepet språklig fanger inn en rekke distinktive trekk ved det nye, ikke minst i kildemessig henseende.

En linje innenfor den språklige vendingen er den som er blitt fulgt for eksempel av Hayden White: han har sett på hvordan meningen i tekster, deres dypeste innhold eller meta-historie, i stor grad ligger i formen. Dette er »formens innhold«.⁴ White er mest kjent for sine retorisk-litteraturvitenskapelige analyser av historieskrivning, først utviklet i *Metahistory* (1973) og rendyrket i flere senere arbeider.⁵ I *Metahistory* viste han hvordan tekster fra den historiografiske kanon gjorde bruk av et ganske begrenset sett av troper og sjangere som alle tradisjonelt var blitt oppfattet som typisk litterære – i betydningen skjønnlitterære. Fremdeles anklages White ofte for å ha hevdet at hans analyser viser at historieskrivning ikke egentlig handler om fortiden og at det ikke finnes historiske sannheter. I utgangspunktet gjorde han seg vel ikke skyld i noen større synd enn å studere historiske arbeider som noe de var, nemlig tekster. Og hans påvisning av formens innhold har vært en sentral impuls. Først og fremst for historiografin, men også for studier av tradisjonelle, empiriske kilder.

Og dette er den andre hovedlinjen. Språket selv er blitt et studieobjekt i langt sterkere grad enn før; den nye kulturhistorien er på mange måter en ny filologi. Hos Foucault blir de fortidige tekstene brukt som levninger av vitenssystemer, og ved slik kildebruk er det på et vis språket selv som er det viktigste, med dets topoi og metaforer – teksten blir en kilde til selve den historiske arten av språklig representasjon av virkeligheten. Historien ligger alltid-allerede i språket, som med sin aura av naturlighet og nøytralitet skjuler sitt urene opphav i makt og konflikter. En slik erkjennelse ligger der for så vidt dypt nedfelt i et marxistisk historiesyn, men Foucault trekker konsekvensen av denne erkjennelsen atskillig lengre. Der marxismen kan operere med et ideologibegrep som hviler på en distinsjon mellom sann og falsk bevissthet, avskriver Foucault begrepet helt. Vi har ingen tilgang til utenomhistoriske og ikkespråklige sannheter og dermed ikke noe fundament for å avvise andre bevissthetsmodi som falske i seg selv.⁶

3. Slik sett er det typisk at »den nye kulturhistorien« i historiografisk henseende ofte fører sitt opphav tilbake til Hunt 1989, en bok så sammensatt at det vel knapt finnes noe felles vitenskapsteoretisk grunnlag for artiklene den består av.

4. White 1987.

5. White 1975, 1978.

6. Jfr. Foucault 1980.

Denne kritiske historiseringen av språket har ført med seg en sterk utvidelse av det språklige feltet for historisk analyse i løpet av de siste par tiårene. Filologien har møtt lingvistikken, filosofien og antropologien, som alle er sentrale bestanddeler i en ny kulturhistorie. Og denne historien har avfødt en lang rekke arbeider hvor fortidens i videste forstand språklige representasjoner er det egentlige temaet.

Dernest har det også vært en tendens de siste årene til å lese fortiden som tekst, en tekst full av spenninger og ulike lag av mening. Men først og fremst er det vel en antropolog som har stimulert historikere til å se kulturene de studerer som »tekster« som kan »leses«: Clifford Geertz. »Doing ethnography is like trying to read (in the sense of 'construct a reading of') a manuscript – foreign, faded, full of ellipses, incoherencies, suspicious emendations, and tendentious commentaries, but written not in conventionalized graphs of sound but in transient examples of shaped behaviour.⁷

Dette forsøket på å »lese« kulturen kan likne mentalitetshistoriens grunngrep. Men den opprinnelige mentalitetshistoriske målsettingen var å trenge inn i den kollektive sjel, inn i menneskenes fortidige tenkemåter. Det er ikke Geertz' forskningsobjekt. »Geertz' most radical theoretical move was to argue that culture is not something locked inside people's heads, but rather is embodied in public symbols, symbols through which the members of a society communicate their worldview, value-orientations, ethos, and all the rest to one another, to future generations – and to anthropologists ... the focus of Geertzian anthropology has consistently been the question of how symbols shape the ways social actors see, feel, and think about the world, or, in other words, how symbols operate as vehicles of 'culture'.⁸

Med andre ord: det er ikke det indre, men det *ytre* som fenger Geertz – slik det også, på ulikt vis, er det *ytre* som interesserer White og Foucault. Menneskene blir produkter av en kultur som manifesterer seg rundt dem, ikke omvendt. Denne plasseringen av kulturen i den *ytre* verden og ikke i psyko-sosiale strukturer, er en viktig bestanddel i mye av den nyere kulturhistorieskrivningen, og det skiller den ikke minst fra mentalitetshistorien.

Dette har klare konsekvenser for kildenes status og nytte. Der tekster og atferdsmønstre ble til mentalitetshistoriens kilder til den ofte litt mystiske »mentaliteten«, gjør den nye kulturhistorien typisk ingen virkelige

7. Geertz 1973. Jfr. også Geertz 1983.

8. Ortner 1984, s. 129.

forsøk på å gå fra det tekstlige til det mentale. Tvert om: mennesket har på et vis forsvunnet fra historien; det er blitt fortrengt av kulturen som ytre strukturer, tekstlige og diskursive reisverk omkring det store tomrommet hvor historiens mest interessante produkt, mennesket, blir skapt. Slik kan en kanskje si at Foucaults spådom om menneskets undergang er blitt oppfylt – i hvert fall innenfor en sektor av historieskrivningen.⁹ La oss derfor konkretisere diskusjonen av kildenes plass i en ny historieskrivning ved å se nærmere på den bruken han gjorde av dem.

Teoretisk eksempel: Michel Foucault

Foucault kalte seg selv en »nåtidens historiker«. Han var på jakt etter spor av de historiene som har formet vår egen tid, spesifikke historier om kultur- og samfunnsfenomener som galskap, sykdom og seksualitet. Mer allment handler disse historiene i Foucaults utforming om kunnskap og om samspillet mellom makt- og kunnskapsstrukturer. Metodisk er hans grep å strekke disse historiene bakover i tid, følge dem og finne deres plass i eldre »arkeologiske« lag. I flere av de best kjente bøkene hans er det dette som gir strukturen. Han etablerer et nåtidig fenomen som tema, og studerer hvordan det har sin historiske bakgrunn i fenomener som både er mange og som er helt andre enn det moderne – slik det levende menneskets aner er andre enn mennesket selv, for å knytte an til den tradisjonelle genealogien. Men Foucaults genealogier er altså ikke historier om mennesker eller om essens, men om diskursive endringer, transformasjoner og reformuleringer innenfor ulike epistemer. Genealogien danner med andre ord den diakrone akse i hans historieskrivning.¹⁰

Den synkronne dimensjonen finner vi i arkeologien, et begrep han var begeistret for og brukte i titlene på alle de verkene han skrev i årene fram mot 1970. I alle disse siktet han mot å avdekke eldre historiske lag av kunnskap, avleirede og skjulte tankestrukturer i fortiden, »epistemer«. Hans arkeologiske vandringer i disse gamle strukturene siktet mot å vise deres sammenheng, deres sammensatthet og skjørhet, deres egenart – og deres annerledeshet, deres forskjellighet fra hverandre og fra vår egen tid. For ikke bare er epistemene forskjellige fra vår egen tids tankestrukturer; de er også innbyrdes heterogene, oppdelt i stadig skiftende og konfliktfylte kunnskapsfelt, diskurser. Disse diskursene, som er mengden av ut-

9. Foucault 1966.

10. Nøkkleteksten for utviklingen av den genealogiske historieskrivningen er Foucault 1977.

sagn innenfor samme kunnskapsområde, er resultatet av det produktive i det historiske samspillet mellom makt og kunnskap. Slik sett står Foucault midt i den poststrukturalistiske tenkemåten som etablerer historien som sett av forskjeller. Det er da også lett å oppfatte ham som en av dem som skapte denne forestillingen.

Arkeologi-metaforen synes å antyde at denne formen for historieskriving ikke er så dramatisk ulik den vi er vant til å møte ellers. Uvilkårlig griper jeg etter et bilde av arkeologen som gjør store, horisontale snitt i landskapet og oppdager ting som ligger skjult der nede i dypet. Men det er en grunnleggende realistisk og positivistisk metafor, som ikke yter Foucault full rettferdighet. For det er ikke riktig slik som med den vanlige arkeologen, at Foucault finner ting som allerede er der og som ligger der skarpt atskilt fra sine omgivelser, slik at de kan løftes ut og stadig være seg selv.

Insisteringen på at han er en nåtidens historiker, betyr nemlig at Foucault ikke finner ting som »er« der, eller som er seg selv nok. Han går baklengs; i sin utgravning leter han altså ikke så mye etter sporene av det som har vært som av det som er. Og slike spor må på et vis plantes i fortiden. Foucault må begynne sine historier med å konstruere deres objekter. Og når han så skal grave, når han etablerer rammene for sine genealogier, følger han sitt objekts historie bakover helt til han kommer til lag hvor objektet ikke lenger finnes. Objektets historie løser seg opp i et »urent opphav«, et opphav som ikke kan søkes i objektets rene fødsel eller tilblivelse, men i et møte mellom helt andre objekter. Mest rendyrket er denne analysemåten kanskje i det første bindet av *Seksualitetens historie*, hvor seksualiteten, når den gjøres til objekt for genealogien, løser seg opp i et urent opphav av demografi, statistikk, medisin og religion. Men den mest slående anskueliggjørende presentasjonen av denne genealogien finner vi fremdeles hos Nietzsche, Foucaults sentrale innflytelseskilde, i den berømte passasjen om jakten på menneskehetsens »guddommelige opphav«: »dette er nå blitt en forbudt vei, for ved dens port sto apen, ved siden av andre gruelige dyr, og flekket terner forståelsesfullt, som for å si: ikke videre i denne retningen!«¹¹ Letingen etter en slik opphavelig form bringer oss med andre ord ikke til noen enhet, men til forskjell.

11. »dies ist jetzt ein verbotener Weg geworden, denn an seiner Tür steht der Affe, nebst anderem Greuligen Getier; und fletscht verständnisvoll die Zähne, um zu sagen: nicht weiter in dieser Richtung!« Nietzsche 1886, paragraf 49. Min oversettelse. Jfr. Foucaults diskusjon av Nietzsches historiesyn ut fra blant annet dette sitatet i Foucault 1977, her særlig s. 143.

Foucaults historieskrivning står dermed i et fruktbart spenn mellom realisme og konstruktivisme. Det er ingen tvil om at han skriver om fortider som »er« der og som man kan si noe sant om, i en eller annen forstand. Men samtidig er de historiene han følger gjennom sine fortidslag, åpenlyst konstruerte: de handler først og fremst om det som er blitt, ikke om det som »egentlig« har vært. Han leter etter sporene av nåtiden i fortiden: i dette er han det motsatte av en arkeolog.

Nå vil jeg tilbake til mitt opprinnelige spørsmål: hva er kildene kilder til – for Foucault?

På ett plan er de kilder til det helt konvensjonelle. De er levninger av fortiden det er historikerens oppgave å rekonstruere som den var, ut fra kildene. De er kilder til sitt eget opphav: de er levninger, for å holde meg til kildekritikkens etablerte språkbruk. Kildene forteller om sin egen tilblivelse.

Men allerede her skjer det en utvidelse i forhold til kildekritikkens begrepsapparat – i praksis, om ikke nødvendigvis i prinsippet. For oppfatningen av hva som ligger i forestillingen om en kildes tilblivelse, har tradisjonelt vært forholdsvis enkel. Tilblivelsen har vært festet til bestemte personer, eller i hvert fall til helt konkrete begivenheter, forstått som avgrensede, klart lokaliserbare hendelser som lar seg avgrense skarpt i tid. For Foucault er spørsmålet om tilblivelse mer åpent. Kilden er stadig et dokument som representerer en eller annen begivenhet, men »begivenhet« er blitt et mye videre begrep enn det var i kildekritikkens formative fase. Fra det strukturalistiske gjennombruddet i historieskrivningen, først og fremst i form av Annales-skolens oppkomst, har en begivenhet vært forstått som nær sagt hva som helst, bare det lar seg skille fra sine historiske omgivelser gjennom et »før« og et »etter«.¹² En mentalitet eller et episteme er like mye av en begivenhet som en kroning. Kilden kan med andre ord være kilde til en begivenhet av en litt annen art og med et lang-sommere tempo enn det man har vært vant til å operere med. Her er Foucault i og for seg i pakt med mye av sin egen tids franske historieskriving.

I seg selv er dette ikke noe kvantesprang for kildeforståelsen, men det gjør ting med kildekritikken likevel. De kildekritiske spørsmålene blir mindre viktige som handler mest spesifikt om den nærmeste opphavssituasjonen, om førstehånds versus annenhånds kilder, om den helt umiddelbare autentisiteten. Spørsmålet om representativitet bleknar også, fordi mangfoldet av dokumenter, forskjellene mellom dem, er et grunnleggen-

12. Jfr. Veyne 1984.

de aspekt ved den begivenheten de er kilder til. De representerer et episteme, en makt- og kunnskapssituasjon som er skapt nettopp gjennom utsagnenes mangfold og motstrid: de er kilder til en begivenhet som ikke kan reduseres til noe annet og mer egentlig.

Men selv om kildenes umiddelbare opphav blir et mindre sentralt anliggende for historikerne, trer deres levningsaspekt definitivt i forgrunnen. Det blir problematisk å lese et dokument som en beretning *om* noe annet, fordi en beretning om et fenomen typisk vil være en levning av en situasjon hvor dette fenomenet ble konstruert. Kaller vi en kilde en beretning, tilkjerner vi den på et vis en slags uskyld: vi går med på at den et stykke på vei forteller noe om hvordan verden egentlig var – og da om en verden som eksisterte uavhengig av kilden og som er uavhengig også av våre beretninger om den. I et foucaultsk univers er alt en fortløpende konstruksjon av sannheter, og alle utsagn, alle dokumenter spiller med i ulike konstruksjonsprosesser. Kilden er alltid en levning av en maktsituasjon, den er et forsøk på å skape verden, og den har ingen uskyld. Kilden er i seg selv den basale begivenhet, utsigelsen.

Endelig innebærer en slik måte å skrive historie på at oppmerksomheten overfor det kildemessige ved et dokument blir skjerpet på det språklige planet. Når det brukes som kilde til et helt tankesystem eller til en konkret diskurs, blir dets egen struktur, dets språklige oppbygning og dets retoriske figurer kanskje det aller mest interessante å studere. *Galskapens historie* er ikke minst en *tour de force* i slik litterært orientert kildebruk av dokumenter som ikke er tradisjonelt litterære.¹³

Blikket på de gamle dokumentene blir et annet. Men fremdeles er de kilder til en fortid som er der – om enn ikke i tradisjonelt realistisk forstand. Slik sett er den ene dimensjonen ved Foucaults historieskrivning delvis tradisjonell: der han beskriver epistemene som »arkeolog« opererer han med en gitt fortid som er som den var.

Genealogien, forfølgelsen av den ene, forgrenede historien, baklengs gjennom epistemene, er mer komplisert slik. For her legges det et innhold inn i kilden som på sett og vis ikke er der i snevert realistisk forstand. Beretningen om den gruoppvekkende henrettelsen av tjeneren Damiens, som hadde stukket kongen med en penneknav, i *Overvåkning og straff* er ikke i seg selv eller i sin egen kontekst en kilde til fengselets historie: fengselet fantes der ikke og ligger ikke innenfor den konkrete beretningens horisont, men den lemmes inn i denne historien og blir en kilde til

13. Foucault 1961.

den gjennom Foucaults genealogiske analyse.¹⁴ På denne måten blir den en kilde til en historie som er en mye mer åpenbar konstruksjon enn den som handler om epistemene. Dermed er vi enda et skritt lenger fra den tradisjonelle kildebruken, og her fører skrittet oss bort fra selve realismen, fra forestillingen om at fortiden er uavhengig av historien. Fortellingen om Damiens blir en kilde til det som skulle bli, ikke – i hvert fall ikke helt ut – til det som var.

På flere måter bryter altså Foucaults historieskrivning med tradisjonen i sin kildebruk. Dette må vi igjen se i sammenheng med at den har en annen funksjon. Kildekritikken, som er fundamentet for så mye av den tradisjonelle historien, ble utformet i en tid da historiefagets funksjon var å skape identitet og sammenheng. I seg selv hadde nok kildekritikken som mål å isolere og identifisere kildene klart og kritisk, men den gjorde det på måter som ordnet dem inn i ett system og gjorde dem til mulige støttepunkter for store synteser. Dokumentene ble kilder til fortiden »i seg selv«, men også kilder for større, identitetsskapende og nasjonsbyggende synteser.

Foucaults historier kan ha en annen funksjon. De skaper brudd snarere enn kontinuitet, forskjeller snarere enn synteser. Galskapens og seksualitetens og de andre, ulike diskursenes historier er nok historier over tid, men først og fremst viser de hvordan tankekategorier har vært andre før, og innfelt i andre tankeformasjoner. Og når Foucault skriver om disse tankeformasjonene, er det deres annerledeshet som er historiene dypeste problematikk. Eller bedre: det disse historiene til sist handler om, er vår annerledeshet, vår historisitet, våre egne tenkemåters forankring i spesielle kulturelle landskaper. I dette ligger jo hele det kritiske potensialet for en slik historieskrivning: den river bort den grunnmuren av tradisjon, framskritt og fornuftsakkumulasjon som våre sannheter, våre mytologier er tuftet på. Kildene er kilder til vår egen annerledeshet. Våre erfaringskategorier er skapt med makt, og de er andre enn dem man holdt seg med før. Denne intellektuelle destabiliseringen av hverdagslivet er etter mitt syn det helt grunnleggende i Foucaults ønske om å være en »nåtidens historiker«.

Derfor er det også nettopp erfaringskategoriene våre som er de første og viktigste kildene for nåtidshistorikerne. For det viktigste sporet av de historiske konstruksjonene av dem er kategoriene selv og det ubehaget de gir oss. Som Fredric Jameson skriver: »History is what hurts, it is what refuses desire and sets inexorable limits to individual as well as collective

14. Foucault 1975.

praxis, which its ‘users’ turn into grisly and ironic reversals of their overt intention. But this History can be apprehended only through its effects ... its alienating necessities will not forget us, however much we might prefer to ignore them.«¹⁵

Historiene om makt og kunnskap lever videre i oss, som forkroppslig-gjort historie, som begjær og avsky, som reaksjonsmønstre som skjuler sin historisitet for alle andre enn genealogien. Historien er skrevet på oss og i oss, og derfor er vi selv våre kilder, slik de gamle dokumentene fremdeles er deler av det vi føler er oss selv. For i siste instans handler Foucaults historier om konstruksjonen av det moderne mennesket, om vår egen genealogi, og i en historie om oss blir vi selv den sentrale kilden. Slik ender Foucaults veksling mellom realisme og poststrukturalisme i disseksjonskammeret, hvor de historiske maktstrukturene i historikerens egne tenkemåter blir blottlagt.

Empirisk eksempel: Jøran Torsteinsdatters død

La meg presentere et eksempel fra avhandlingen min, for å anskueliggjøre noen ganske enkle poenger.

Høsten 1629 var Olav Olsen Fuglestad i gjestebud på gården Lintjøn i Voll skipreide, på den norske sørvestlandsstyken.¹⁶ Ved bordet kom han i krang med Kristoffer Anisdal. Hva det var de to mennene sa til hverandre, hadde ingen hørt, men samtalens sluttet med at Kristoffer sa til Olav, »Jeg seer Sathan regier digh. Jeg wil iche site hoes dig.« Kristoffer reiste seg da også og gikk et annet sted. Olav ble sittende igjen med en kniv i hånden og snakket ikke til noen. Etter en stund brøt krangelen ut på nytt, og Olav stakk etter Kristoffer med kniven. Da skjedde det at en kvinne, Jøran Torsteinsdatter Hylland, kastet seg mellom de to »med forset schade at affwerge«, og hun fikk et stort sår i armen da Olavs kniv traff henne. Flere av gjestene sprang nå mot døren. Jøran ba en av mennene om å hjelpe henne, »huor til hand sagde, daa jngen raad eller meneschelig hielp at wehre«. Imens kastet noen av de andre Olav over ende på gulvet.

En tjenestepike som kom inn, ble vitne til slåsskampen.¹⁷ Ved siden av sto Jøran og holdt seg om såret. »Gud naade mig,« sa hun, »de haffuer

15. Jameson 1981, s. 102.

16. Statsarkivet i Stavanger, Tingbøker for Jæren og Dalane nr. 12, fol. 27aff. Den følgende passasjen er basert på forklaringen fra sakens første vitne, Sigbjørn Einarson.

17. Tjenestepiken het Marit Roaldsdatter. Det følgende er basert på hennes forklaring.

meet mig.«¹⁸ »I det samme rusch komb [Olav Fuglestad] og andre fliere tummelendis offuer ende paa gulffuet.« I forvirringen greide Olav å vri seg løs, og forsvant ut. Til tjenestepiken sa han: »Gud were loffuet at ieg slap med helsen i fraa dem som haffde mig paa gulffuet.« Jøran forsvant ut på tunet. Piken fulgte henne og spurte hvem som hadde skadet henne. »Daa suarte hun hende at hun haffde meet sig selff.« Jørans mann Peder kom nå løpende ut og fant henne liggende blødende foran døren. »Daa spurde hand henne (med det sind som huer kand tenche) huemb dett haffde giort ... hun suarde hannom, att hun haffde giort sig det sielff.« Han forsøkte nå å forbinde såret med strømpebåndet sitt, »men dette wahr daa (saa bederet Gud) alt forseent, thj hun straxt der effter hen souff vdj Herren.«¹⁹

Skriven avsluttet sin første protokollinnførsel i saken med en sjeldent sterk understrekning av at forklaringene var avgitt under ed: »Paa huilche forsch:ne prouff oc widtnisbyrd er huer personlig for sig, efftersom de nu proffuet haffuer giorde deres høigste helliges æd, saadan, oc iche annerledes herom at were tilgaaet, mens j Gudtz sandhed saa at scheed were, saa sant dennom Gud oc hans hellige Euangellium hielpe schulle.« Et halvt år etter falt dommen over Olav. Han måtte bøte til de etterlatte, men slapp ytterligere straffeefølgelse, »effterdj den salige quinde med fulde forstand j hendes dødtz stund haffuer bekiend sielff att haffue giort, oc were wolden j hendes skade, som hun des wehre aff Olav Olsens kniff fich, daa bøhr hand att nyde sin fred.«

Bortsett fra erstatningen til Jørans etterlatte, ble ikke Olav ilagt straff. Med en anakronisme kunne en si at denne saken omdefineredes til en sivil sak.

Så langt denne beretningen fra rettsprotokollen. Det hefter selvsagt kildekritiske problemer ved det å gjenfortelle et historisk narrativ på denne måten, men det er nødvendig av plass- og forståelighetshensyn. Jeg har beflittet meg på å være tro mot den narrative strukturen i de opprinnelige vitnemålene, og det er den jeg kommer til å legge størst vekt på her.

Men i utgangspunktet: jeg tror ikke noen som kaller seg historikere, vil bestride at denne beretningen kan brukes som kilde til et begivenhetsforløp som fant sted i 1629. Den er selvsagt også en kilde til rettsvesenets historie, til det lokale tingets historie som institusjon og til den maktrelasjo-

18. »Meet« vil si miet, altså stukket eller skåret.

19. Det ble ført ytterligere to vitner i saken, men de forklarte seg ikke om begivenhetene forut for Jørans død.

nen som eksisterte mellom sorenskriver og allmue i den situasjonen den ble skrevet ned i. Beretningen kan, med andre ord, brukes både som beretning og levning i helt tradisjonell forstand – og det tror jeg ingen i utgangspunktet vil vegre seg mot. Men innspillene fra den nye kulturhistorien inviterer til videre lesninger.

Beretningen om Jøran Torsteinsdatters død er strukket ut mellom punkter som til sammen danner et klart retorisk topos, Kristi lidelseshistorie. Denne historien er igjen en beretning om menneskehets vei mot frelsen.

For Olavs del er dette slående: han introduseres gjennom det ene vitnemålets direkte gjengivelse av det Kristoffer sa til ham: »Jeg seer Sathan regier digh.« Han hører det onde til, sitter taus med dragen kniv som et bilde på det syndige mennesket. Men han forlater åstedet med et »Gud were loffuet«. Han har vandret fra mørket til lyset: han er blitt fridd fra Djevelens bånd og frelst.

Det som er skjedd i mellomtiden, er at Jøran har ofret seg for hans synder. Hun møtte kniven som var på vei mot Kristoffer, og som ville blitt et drapsvåpen om den hadde truffet ham. Etter at alt var over, hadde noen av de mennene som var til stede, snakket med presten om det – han hadde også vært i rommet – og han beskrev Olavs handling i et språk som straks ledet tanken hen mot den transcendentale forløsning. Han snakket om hvordan »salige Jøran kom springendis offuer bor[d]et, hannom i faunnen«. Det er pasjon i denne protokollinnførselen, og det er nettopp en pasjon vi står overfor: Jørans lidelseshistorie transformeres til en beretning om forløsning i Kristus. Det tablået vitnene maner fram ender i en klassisk *pieta*-positur, med den døde frelserenliggende i sin nærmestes fang. Den tilsynelatende tragedien forvandler til romanse – for å si det med Hayden White, og denne genreforvandlingen er avgjørende for historiseringen av beretningen.

Men hva er nå denne beretningen en kilde til – utover den umiddelbare, positive begivenheten den forteller om og den fysiske skrivesituasjonen den springer ut av? Om vi svarer med utgangspunkt i Foucault: den er en kilde til en rettslig diskurs, knyttet til en konkret maktinstitusjon, tinget – slik Foucaults historier typisk er knyttet til institusjoner hvor makt og kunnskap spiller sammen. Denne diskursen består av en stor mengde utsagn som gir form til den kunnskapen tinget utvinner. Og en omhyggelig lesning av disse utsagnene viser oss hvilke overordnede topoi som gir utsagnene kraft som utsagn om sannhet, og hvilke retoriske figurer som gjør dem til operative sannheter.

Det sentrale topos i denne rettslige diskursen er kristendommen. Dens historier om konflikt, død og tilgivelse gir mening til den umiddelbart

nærværende virkeligheten. Sannheten om Jøran Torsteinsdatters død hviler slik i slektskapet med Kristi lidelseshistorie. Beretningen om denne døden blir ikke sann og funksjonell fordi den handler om noe unikt og isolert spesifikt, men fordi den er *som* noe annet.²⁰ Dette »som« er igjen konstituerende for diskursen. For den sentrale grammatiske mekanismen i den rettslige diskursen er analogien, erklæringen av likhet, av det basale »som«. Dette er den klareste forskjell mellom 1600-tallets episteme og vår egen tids tenkemåter: der vi søker en positiv identifikasjon av fenomener som atskilt fra alt annet, som unik identitet, gir 1600-tallet sin identitet til tingene ved å erklære at det er identitet *mellom* dem.

Analogien er ett distinktivt trekk ved den tidlig-moderne rettsdiskurs. Harmoniseringen er et annet. For konflikthåndteringen har det samme overordnede mål som alt annet liv i verden: forsoning, en eliminering av selve konflikten. Dette er en verden som streber mot harmoni – fordi den i siste instans alltid vil strebe mot det fullkomne, mot Gud, men også i kraft av at menneskene i så stor grad erkjenner seg selv som individer i kraft av sin integrasjon i fellesskapet: forestillingen om mennesket er en forestilling om fellesskap. Den juridiske diskursen flyter altså sammen med en diskurs om tro og frelse, men også med en diskurs om vennskap mellom mennesker i denne verden. Det første diskursivee fellesskapet er kanskje ikke helt og fullt oppløst ennå, men samspillet mellom rett og vennskap er definitivt oppløst. I dag dreier den juridiske diskursen i voldssaker seg om fordeling av skyld og dosering av straff. En forutgående forsoning mellom de som har vært blandet inn i en begivenhet er ikke lenger av betydning for den domstolen som etterpå skal finne fram til sannheten om begivenheten.

Men likevel er beretningene fra tinget, i all deres fremmedhet, elementer i den genealogiske historien vi ville kunne skrive om vår rettstenking. Det var tinget som var den grunnleggende institusjonelle rammen om den juridiske diskursen; og det var innenfor rammene av denne institusjonen at statsmakten vant de seire på rettens område som skulle transformere den juridiske diskursen til en diskurs om det positive, unike og straffende.

Slik blir endelig denne beretningen fra en gammel rettsprotokoll en kilde til forståelsen av vår egen tid som historisk og vårt eget sannhetsregime bare ett av mange mulige. Våre domstoler dømmer, de forsoner ikke. Analogien er blitt et poetisk virkemiddel, ikke et redskap for virkelighetsbeskrivelse. Men før var det annerledes. Og det historiske dokumentet er en kilde også til denne annerledesheten og dens historie.

20. Foucault 1966.

Avslutning: kultur er politikk

Jeg har brukt et enkelt eksempel for å antyde hvordan en kildebruk inspirert av en mer eller mindre ny kulturhistorie kan bidra til å utvide historikerens synsfelt og emnetilfang. Denne utvidelsen skjer dels innenfor og dels i yttergrensene for en konvensjonell realistisk historieskrivning. Men den har også en kritisk funksjon, en funksjon som er selve eksistensberettigelsen for Foucaults »nåtidshistoriker«: den avslører vår egen tids sannheter som historiske og kulturrelativer og ikke som naturgitte og transhistoriske. I dette ligger også den politiske dimensjonen i den nye kulturhistorien. Om jeg skulle framheve ett aspekt som skiller den nye kulturhistorien fra den gamle, må det være dette. Og det er viktig å holde fast ved at dette er en forskjell som springer ut av selve det historiske håndverket, arbeidet med kildene.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Statsarkivet i Stavanger, Tingbøker for Jæren og Dalane nr. 12: 1629-1631.

Litteratur

- Appleby, Joyce, Lynn Hunt og Margaret Jacob (eds.): *Telling the Truth About History*. New York 1994.
- Foucault, Michel: *Galskapens historie i fornuftens tidsalder*. Oslo 1961.
- Foucault, Michel: *Tingenes orden: en arkeologisk undersøkelse av vitenskapene om mennesket*. Oslo 1966.
- Foucault, Michel: *Overvåkning og straff: Det moderne fengsels historie*. Oslo 1975.
- Foucault, Michel: »Nietzsche, Genealogy, History«, Michel Foucault: *Language, Counter-Memory, Practice. Selected Essays and Interviews*, ed. Donald F. Bouchard. Oxford 1977, s. 139-164.
- Foucault, Michel: »Truth and Power«, Michel Foucault: *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, ed. Colin Gordon. New York 1980, s. 109-133.
- Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*. London 1973.
- Geertz, Clifford: *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York 1983.
- Hunt, Lynn (ed.): *The New Cultural History*. Berkeley 1989.
- Jameson, Fredric: *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. New York 1981.
- Nietzsche, Friedrich: *Morgenröte*. Leipzig 1886 (her etter *Das Hauptwerk II*. München 1990).

- Ortner, Sherry B.: »Theory in Anthropology since the Sixties«, *Comparative Studies in Society and History*, 26, 1984, s. 126-166.
- Sandmo, Erling: *Voldssamfunnets undergang: Om disciplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo 1999.
- Schama, Simon: *Dead Certainties (Unwarranted Speculations)*. London 1991.
- Symonds, Deborah A.: »Living in the Scottish Record Office«, Elizabeth Fox-Genovese og Elisabeth Lasch-Quinn (eds.): *Reconstructing History: The Emergence of a New Historical Society*. New York 1999, s. 164-175.
- Veyne, Paul: *Writing History: Essay on Epistemology*. New York 1984.
- White, Hayden: *Metahistory. On the Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore 1975.
- White, Hayden: *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Baltimore 1978.
- White, Hayden: *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore 1987.

Summary

This paper is an essay on the handling of historical sources after »the linguistic turn« in the human sciences. What, specifically, do two of this turn's main agents, Hayden White and Michel Foucault, have to give when it comes to the actual reading and using of documents? The paper first gives a short introduction to White's analyses of »the content of the form« – i.e. the rhetorical and literary representation of the world as a dimension of the meaning of the world – and a somewhat more detailed discussion of the foucauldian concepts of archaeological vs. genealogical histories. Then, it tries to demonstrate how these ways of thinking history may be put into practical use on a specific document, a fragment of a Norwegian 17th century court roll. It is the hope of the author that the theoretical and more traditionally empirical arguments support his conviction that theories inspired by the linguistic turn may lead to new forms of analyses within the framework of the historical discipline, while at the same time subtly expanding our notions of what history is about: it is not only about the past, but also, and in quite specific ways, about the present.

The Contours of Social History

Microhistory, Postmodernism and Historical Sources

Sigurður Gylfi Magnússon

Business as usual

In 1996 the *Journal of Social History* dedicated a supplementary special issue to the various problems facing the discipline of history, and social history in particular, in the United States. The supplement followed in the wake of a debate waged on the pages of prominent newspapers and on talk shows (and discussion panels) on television. The reasons for the discussions and debate, however, were mainly two: The debate was, first of all, sparked off by the publication of a new guideline or standards for future curricula in history in high schools, junior colleges, colleges and universities.¹ Another reason can be put down to a significant change in American politics heralded by the gaining of congress majority by the Republican Party. Following their victory in Congress Republicans made their presence felt, not least in the domains of culture and education, and dealt out criticisms and implemented new reforms. They criticized certain allotments from research funds and even made sure that »undesirable projects« did not receive funding. One of the disciplines hit by this revisionist action was Social History. During this period it certainly came under scrutiny and had to endure severe criticism. This was, however, not an unheard of situation; the proponents of social history had already been under siege from the Reagan administration, with the attacks being led by the right wing philosopher, and virtual fanatic, William Bennett (who later, as an advisor of the Bush administration, was nick-

---

1. National Center for History in the Schools: *National Standards: United States History and National Standards: World History*. Los Angeles 1994; National Center for History in the Schools: *National Standards: United States History and National Standards: Exploring the American Experience*. Los Angeles 1994.

named »the drug-zar«).² At the time Bennett held a key-position as the director of the National Endowment for the Humanities, a crucial fund for cultural research in the States. Bennett's successor was Lynne Cheney, wife of Dick Cheney (then Bush's presiding Secretary of Defense (as the Gulf War took place), and presently nominated Vice President by Texas governor and presidential candidate George W. Bush in the Presidential Election in the fall of the year 2000). Mrs. Cheney actually softened the attacks but, according to Peter N. Stearns' (a social historian and the editor of the *Journal of Social History*) assessment, this hardly made social history a pet project. However, Cheney did not mince her words in the debate over the new Standards in 1994-1995 and in that period became a right-wing spokesman on matters of culture and education and an active player in the public arena.³ The irony in that turn of events was that Cheney had been the one to instigate the making and implementation of such standards, with the intention of assuaging deep-rooted dissatisfaction with the way teaching in schools had developed and how history as a discipline had been overshadowed by various sorts of social scientific research.

According to right wing politicians, the main problem with history, as it had turned out, had to do with the conceptual framework social historians chose to emphasize in their research. Instead of concentrating on the great men of history and symbols of unity, the social historian, more often than not, turned his attention to marginal societies, subcultures or people whose sole contribution to history consisted of having been born, and having lived a simple and unspectacular life before dying. In the eyes of right-wingers such emphases were dangerous for society and for the first time in history, the discipline was, in their minds, being used for the purpose of splitting the nation up instead of uniting it. Suddenly, paraplegic, black women were a legitimate subject, if not a preferred one, and easily overshadowed war heroes or even the ideological founders of American democracy. African culture and roots suddenly became as enticing a sub-

2. Peter N. Stearns: »Uncivil War: Current American Conservatives and Social History«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996 (supplement), pp. 7-15.

3. Lynne Cheney: »The End of History«, *Wall Street Journal*, Oct. 20, 1994. See also John Leo: »It's the Culture, Stupid«, *U.S. News and World Report*, Nov. 21, 1994; John Leo: »Red, White and Blue«, *Newsweek*, Nov. 7, 1994, p. 54; Charles Krauthammer: »History Hijacked«, *Washington Post*, Nov. 4, 1994 (editorial); *Congressional Record: Senate*, Jan. 18, 1995, S1025-S1040; John Leo: »History Standards are Bunk«, *U.S. News and World Report*, Jan. 18, 1995.

ject matter as that of Greek or Roman high culture, traditionally exalted as the very foundation of Western societies.

Admittedly, a number of interesting aspects came to light in the discussion instigated by the right wing critics, but most of them will go unmentioned here as they are beyond the scope of the present paper, which will consider the reactions of historians to the attacks, mainly as they appear in the *Journal of Social History*. The aforementioned special issue was published under the heading of »Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies«, and contained thirteen articles of variable lengths. These were divided up into two groups, the first group of articles analyzing the problem at hand, while the articles in the second category attempted to put the problem in a wider context and to suggest possible solutions. In the latter, scholars such as Jürgen Kocka from Germany and John K. Walton from Britain, had their say, and thus the problem was put in an international context. In the following, I will attempt to analyze the failure of social history to fulfill its main goal; namely, to make ordinary people their subject. And in this attempt I will refer to the reactions of historians who made their views known in the *Journal of Social History* and other forums.

I am of the opinion that social history has, to a great extent, failed in its proclaimed and relatively simple task of writing history »from the bottom up«. To a certain degree, I think that many of the scholars who have recently obtained their Ph.D.'s or completed formal studies at universities all over the world have a similar perception: today, in the world of science, there is a general dissatisfaction with the status of theory. It is this sensation that I will try to articulate in the present paper, as well as suggesting a possible way out of the evident conundrum of history practice.

The Debate in the Journal of Social History

The editor of the *Journal of Social History*, Peter N. Stearns, explicates the reasons for the publication of the supplement in an introduction. There he points out the fact that the great debate about history that took place at the end of 1994 and the beginning of 1995, largely centered on social history and its emphases in research, marked by a radical view of society. Stearns further remarks that history, to a certain extent, rests on popular interest in the discipline and therefore it is both natural and reasonable to react to the criticism and make an effort to put the problem in perspective. For that purpose, the problem is to be tackled from all possible sides, in order, hopefull-

ly, to turn the tables: »There is no attempt here to urge a single formula, but rather to generate some new thinking and possibly some new approaches in relating social history and American audiences.«⁴ Professor Stearns goes on to proclaim the effort a first step in the direction and that it is the journal's intention to publish more articles in the same vein, if and when they be submitted. To my best recollection, the special edition was the first and last stand made in the *Journal of Social History* on the debate in question. That, however, does not change my view to the effect that the publication of the supplement should be counted as a minor landmark, as an unusually committed effort on the part of a theoretical publication. The effort should be lauded and serves as an important testimony of the attitudes of historians at the end of the 20th century towards a discipline that has been through radical changes in a matter of a few decades.

According to Stearns, there were mainly three factors that upset the right-wingers, at the very mention of social history: First of all, the obvious left-sided bias of the profession; secondly, the curricula, thought to be quite offensive: »We are bent more on studying specific groups or facets of social behavior or larger patterns of social change; a nationalist or Whiggish litmus test is not relevant to most of us,« as Stearns puts it.⁵ Finally, what further irks them is the emphasis of social historians on large groups, for example on the lower classes and minorities, considered to have influenced history in significant ways. Stearns draws attention to the fact that this does not agree with right-wing agenda, where the great deeds of individual agents form the mainstay of Western culture. He further points out that in spite of everything historians have »survived the years of Bennett and the first incarnation of Lynne Cheney, and British social historians seem to have survived Thatcherism, with social history still intact and vigorous; doubtless we can do it again.«⁶ Stearns then goes on to state his opinion that social historians should perhaps put more effort into reaching the general public, a possibility supported by the ease with which the right-wingers managed to make historians suspect by referring to the inherent problem of the discipline; namely, that historians had a hidden agenda, that had nothing to do with informing the general public about history. For this reason, Stearns suggests that historians look to different ways of representation, in order to get their messages across to the public in a decisive way. Interestingly

4. Peter N. Stearns: »Introduction«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996 (supplement), p. 3.

5. Peter N. Stearns: »Uncivil War«, p. 9.

6. Peter N. Stearns: »Uncivil War«, p. 11.

enough, he sees no reason for introspection as far as the project of social history is concerned nor to ask whether it has, as a discipline, reached its goals. And he does not seem to think that there is a pressing need to consider the actual status of social history and the possible validity of some of the criticism. In this, I am convinced, Peter Stearns echoes a general sentiment among social historians, especially those who have been in the forefront during the last decades. As these historians look back on the road traveled they seem to enjoy what they see, and this sentiment can be discerned in all of the articles published in the special issue of the *Journal of Social History*.

The chapter headed »Defining the Problem« consists of five articles by renowned historians. Each in turn makes a convincing counter-attack against the criticisms of the right-wingers. Richard Jensen writes about the cultural wars, lasting from 1965 to the present, arguing that the attack on social history was simply a link in a larger chain of events. One thing led to another in the struggle between the left and the right in the United States and in 1994 and 1995 social history found itself at the center of the skirmish. In fact, any subject could have been chosen but certain circumstances favored the reaction against social history.⁷ Robert Doyle, former Republican Spokesman in Congress and presidential candidate in 1996, put it bluntly: »With all due respect, history may be too important to leave to the professional historians.«⁸ It was payback time and the right-wingers were going to regain their power in schools and history, both of which where, in their opinions, their ideological creations. To wit, Jensen considers the turn of events to be quite normal and perhaps being an unavoidable part of American society, having little or nothing to do with social history. Social history was simply an unfortunate victim.

Gary B. Nash, one of the authors of the National History Standards, seeks, in his article, to explain the harsh criticisms directed against the Standards by recalling a similar debate, on a related subject, that had taken place some fifty years earlier.⁹ Here then we have a true historian who tries to discern the big picture in the whole debate and to draw his own conclusions by looking at the movers and shakers of earlier school reforms in the United States. Nash recollects the case of Harold Rugg who

-
7. Richard Jensen: »The Culture Wars, 1965-1995: A Historian's Map«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996 (supplement), pp. 17-25.
  8. Richard Jensen: »The Culture Wars«, p. 24.
  9. Gary B. Nash: »The History Standards Controversy and Social History«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996 (supplement), pp. 39-49.

wrote an immensely popular textbook. This textbook was used in most schools in the United States in the early forties but later on in the same decade it was harshly criticized by the right wing who organized book burnings all over the country. Nash compares the arguments used against Rugg and his book to the arguments directed against the National Standards fifty years later. The main points are indeed pathetically similar and this gives Nash occasion to conclude that he and his co-workers are simply victims of predictable, recurring protests of right-wing fanatics, and thus, he is sure, history will judge the events of the 1994-1995 debate.

After a detailed discussion of all of these factors, Nash highlights the following: »The attention to social history over recent decades has no doubt raised new questions, not the least of which is the problem of developing master narratives to take the place of the narrowly constructed and distorted mega-stories of the past. Critics see the new history of women, laboring people, religious and racial minorities producing a hopelessly chaotic version of the past in which no grand synthesis, overarching themes, or coherent structure is visible. This is the lamented triumph of *pluribus without unum*. But it needs to be remembered that the old coherence and the old overarching themes were those derived from studying mostly the experiences of much less than the whole of the American people and from grounding the megahistorical constructs nearly exclusively in the Western experience. The contribution of social history is to show that the overarching themes and grand syntheses promulgated by past historians will not hold up when we broaden our perspectives to include the history of all the people who constituted American society.«¹⁰

In this statement, Nash accounts for the contribution, as he sees it, that social history has made and compares it to an older narrative. All of this is familiar but not at all convincing, to put it mildly. The similarity in the descriptions of the methods of social history and that of those whom Nash is criticizing, is striking. The content may be different but the method is the same, to provide people with a general overview of a grand chain of events. This overview can be complicated but never to the extent that it precludes the possibility of giving an account of it in a continuous text. If Nash is right, the master narratives are still going strong.¹¹

Next in line we have Jan Lewis, who discusses the double stance of the

---

10. Gary B. Nash: »The History Standards Controversy«, p. 44.

11. Still, at the close of the article, Nash gives a positive view of social history: »It is precisely the multi-layered, multi-faceted social history of the last generation that has transcended semi-official versions of this country's development.« Gary B. Nash: »The History Standards Controversy«, p. 47.

historian in society, on the one hand as a social critic, on the other as a public servant.¹² In his view this double stance of many historians creates a certain tension within the discipline that surfaces at certain junctures in time, such as in the one that came about in the 1994-1995 debate. »Yet it is only by facing this double-consciousness squarely and by understanding its implications that we will be able to confront the current crisis in our profession, of which the assault upon social history is a part.«¹³ In a convincing manner, Lewis looks at the way this double-consciousness has colored the historians' very environment and even the institutions they belong to; he does not, however, consider the effect of the environment on the discipline as such. His analysis is of interest but fails to venture into the area where the problem lies, namely at the roots of social history itself, and in the way it is practiced.

While high school teacher, Barry W. Bienstock also abstains from detailed analysis of the mechanics of the discipline, he nevertheless suggests a discussion of the contents of the Standards instead of focusing exclusively on the possible pedagogical effects they might have on students.¹⁴ Like other contributors to this section of the journal, Bienstock is of the opinion that the contribution of social history merits attention, and that its development has meant undeniable progress, and further, that it has proven to be an important factor in increasing student understanding of the nation's history. In other words, nothing is amiss with those who write this history, just with those who criticize its contents. All of the authors mentioned above are in agreement in this respect and the underlying sentiment in their respective papers is similar: our house is in order.

In the second part of the special issue attention is focused on a broader scale of the debate. Some of the contributors consider possible reaction. Jürgen Kocka discusses the correlation between ideas of the left with social history in a historical light and shows in an amusing way how it may be crucial for the discipline to consider such ideas.¹⁵ His definition of social history is of special interest: »By social history I mean, on the one

-
12. Jan Lewis: »The Double-Consciousness of the Academic Historian«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996 (supplement), pp. 51-57.
  13. Jan Lewis: »The Double-Consciousness«, p. 51.
  14. Barry W. Bienstock: »Everything Old is New Again: Social History, the National History Standards and the Crisis in the Teaching of High School American History«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996 (supplement), pp. 59-63.
  15. Jürgen Kocka: »What is Leftist About Social History Today?«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996 (supplement), pp. 67-71.

hand, a sub-field of historical studies which mainly deals with social structures, processes and experiences, for example, with classes and strata, ethnic and religious groups, migrations and families, business structures and entrepreneurship, mobility, gender relations, urbanization, or patterns of rural life. [...] On the other hand, social history means an approach to general history from a social-historical point of view. Social history in this sense deals with all domains of historical reality, by relating them to social structures, processes and experiences in different ways.«¹⁶

Kocka's definition, which I am sure many social historians would agree to, is worthy of note, not least because it gives an indication of the problem facing the discipline. In this case, I am talking about the primary emphasis Kocka and quite a few other social historians put on linking up with general history. This point will be discussed in detail further on.

John K. Walton discusses the American debate from a British perspective.¹⁷ He compares the situation in the two countries and shows how the dice was loaded against social history during the Thatcher regime and explains how the discipline dealt with that challenge. The defensive measures taken were manifold but the main point is that Walton is writing his article with the express purpose in mind to suggest research methods for the American social historians, in the light of the British experience.

Following the European input, a few American social historians, renowned for studies in their respective fields, such as gender history, African-American history, Working Class history, etc. have their say.¹⁸ Each in turn gives an account of difficulties within his particular disciplinary branch and suggests the lesson to be learned from the experience. The sentiment is similar to that of the articles in the first section of the supplement, with one and all in favor of solidarity within the discipline and calling on social historians to stand their ground. Perhaps Roy Rosen-

-
16. Jürgen Kocka: »What is Leftist About Social History Today?«, p. 67.
  17. John K. Walton: »The Lion and the Newt: A British View of American Conservatives' Fear of Social History«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996 (supplement), pp. 73-84.
  18. Joe W. Trotter: »Reflections on the African American Experience, Social History, and the Resurgence of Conservatism in American Society«, pp. 85-90; Judith P. Zinsser: »Real History, Real Education, Real Merit – or Why is 'Forest Gump' so Popular?«, pp. 91-97; Roy Rosenzweig: »The Best of Times, The Worst of Times«, pp. 99-107; George Reid Andrews: »Social History and the Populist Movement: Contesting the Political Terrain«, pp. 109-113; Louise A. Tilly: »History as Exploration and Discovery«, pp. 115-118. All of these articles are in the *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996 (supplement).

zweig best captures this spirit in the following exhortation: »In urging historians to be more active in making our case publicly, I am calling for a kind of craft unionism for historians – a more self-conscious effort to defend our craft.«¹⁹ Yet again it is the obvious enemy that is the subject but the discipline as such is not called upon to serve as the source for new ideas about the connection of history to the world it is supposed to study.

Thus concludes the supplement to the *Journal of Social History* and there can be no doubt that it is an interesting testimony to the way social historians discuss their discipline in times of difficulties. In what follows, I will try to substantiate my claim that social history has failed its original aims, namely to shed light on what George Reid Andrews contends is at the heart of social history, »freedom, liberty, equality, opportunity«–values he considers fundamental to American democracy. And he goes on: »Social history treats those ideals and values, not as holy incantations handed down by mythic patriarchs, but rather as vital, living ideas around which popular movements have mobilized and struggled for their collective interests ... ».²⁰ I will try to explain why I think that the fundamental thought of social history has in some way been left behind in the representations of the discipline. It could be maintained that the criticism coming from the camp of the Right in the winter of 1994–1995 exposed the weaknesses in a distinct way. I do not, however, intend to answer all of the questions nor to force all historians into the same category; rather, I will try to expound a feeling that I've harbored for some time now: that social history has utterly failed to meet my expectations of it. Those were the expectations of a scholar just as fond of the discipline as the aforementioned authors in the *Journal of Social History* supplement obviously are; a scholar who has specialized in social history and studied under some of the greatest teachers in the field and enjoyed it thoroughly. But in spite of this, I have a strong suspicion that social history is headed in the wrong direction, as I will try to show below.

-
19. Roy Rosenzweig: »The Best of Times, The Worst of Times«, p. 105. The same is also to be found in an article by George Reid Andrews, where he exhorts social historians and historians to unite and start a campaign against the enemy, and suggest that the *American Historical Association* be used for that purpose. See in George Reid Andrews: »Social History and the Populist Movement: Contesting the Political Terrain«, p. 111.
  20. George Reid Andrews: »Social History and the Populist Movement: Contesting the Political Terrain«, p. 109.

It's the Social History, Stupid!

I will now consider the changes in the discipline of history in light of my own experiences as a post-graduate student, in the eighties and early nineties. The history department at Carnegie-Mellon University in Pittsburgh, where I was working on my doctoral thesis, was a progressive one with a heavy emphasis on quantitative methods. The faculty was both enthusiastic and totally convinced that they were creating a department, which would have a great impact on the practice of history in the future. One of my professors, a young and very talented social historian and demographer, took it so far as to argue that with the use of computers and quantitative methods, history would become a »real science«. At the time, I felt that there was something in the air, something that would greatly affect our sense of history.

Systematical research in the vein of social sciences was to be the key to future research in history, with emphasis both on economics and historical demography, often in the spirit of classical political and economical studies. Not surprisingly, the leaders of the French school, the *Annales*, had an enormous influence on historical study at this time. Their ideology was founded on »the emphasis on the study of the largest possible aggregates; the priority granted to measurement in the analysis of social phenomena; the choice of a time frame long enough to make largescale transformations visible (and, as a corollary, the need to situate analyses within different time frames)«, as the French historian Jacques Revel describes the defining features of the social history that reigned in France and in some other places.²¹ Revel remarks that nearly all of the *Annales*, the first, second and third generation of historians belonging to the school »also took a sort of scientific voluntarism: the only objects that one can study scientifically are those constructed according to explicit procedures in light of an initial hypothesis which is then subjected to empirical validation.«²² Needless to say, the French school became highly influential throughout the world, and not the least in the United States.

American social history was not only heavily influenced by its French counterpart, but also by the social sciences as practiced in the United States. Historical studies in a number of European countries also in-

---

21. Jacques Revel: »Microanalysis and the Construction of the Social«, Jacques Revel and Lynn Hunt (eds.): *Histories. French Constructions of the Past*. New York 1996, p. 493.

22. Jacques Revel: »Microanalysis and the Construction of the Social«, pp. 493-494.

creasingly looked to the social sciences in search of a methodology. Here I could mention a whole host of research domains that attracted my attention and had an immense influence on those who were studying history at the time. Researches in proto-industry and social mobility are good examples of the innovative spirit that reigned in the discipline in this period.²³ In both of these fields, researchers sought to utilize demographic information in decisive ways; e.g., a large amount of raw numerical data was collected and converted to digital form, enabling a vast amount of information to be processed by computers at an unheard of speed.²⁴ Researchers computer-processed property inventories at marriage and death, trial records, information on literacy and book possession, and information from church registers was gathered, just to mention a few examples. The subject matter covered, as a rule, a long period of time and seemed to be inexhaustible. All of these researches had in common the factor that they were linked up with great political, economic, and social changes in the transition from a premodern to a modern society, often within the framework of the modernization theory, whether or not scholars were willing to admit their affinity to that theory. History was increasingly reaching further and further into the domain of social sciences and, in the eyes of many, a phenomenon on the scale of a revolution was taking place.

In this way, a generation of scholars introduced new questions that impressed many young historians, myself included. One could sense that historical practice was changing and in such an atmosphere it is no wonder that optimism ran high, even to the extent of convincing not a few that history was about to become a »real science«.

Still, this optimism and the rhetoric being used in connection with it started to trouble me quite early on when working on my doctoral thesis. I began to feel a distinct unease and was unwilling to accept quantitative sources as the ultimate solutions towards the end of making history part of the natural sciences. This feeling began to take hold at the close of the eighties and grew stronger with each passing day. Fortunately, I was lucky enough to have favorable instructors who understood my dilemma

-
23. Peter Kriedte, Hans Medick and Jürgen Schlumbohm (eds.): *Industrialization Before Industrialization*. New York 1981; Hartmut Kaelble: *Historical Research on Social Mobility. Western Europe and the USA in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Translated by Ingrid Noakes. New York 1981.
  24. See for a discussion on proto-industry Richard L. Rudolph (ed.): *The European Peasant Family and Society: Historical Studies*. Liverpool 1995.

and encouraged me to work on it in my thesis, in the way I deemed necessary.²⁵

Jacques Revel has the following to say about the atmosphere that I experienced in the United States at the end of the eighties: »This model of social history [the French-style social history] entered a period of crisis in the late 1970s and early 1980s, that is, by a strange irony, just at the moment when it seemed to be at the height of its triumph, when its results were taken as authoritative well beyond the boundaries of the profession and the 'territory of the historian' seemed capable of indefinite enlargement. Clearly, the sense of a crisis was slow to make itself felt, and it is by no means certain that majority of historians even today would agree that we are in the midst of one.«²⁶

Revel points out that various reasons exacerbated the problem that he considers social history to have been immersed in at the time: the changed status of many older works because of the advent of computer technology in research work, increased specialization in the discipline and, finally, a general change in attitudes in society at large resulting in a lessened interest in gaining a global understanding of the social.

My dissatisfaction with social history grew steadily, and after I defended my doctoral dissertation, at the end of 1993, I realized that I had failed to reach the goals that I mentioned above.²⁷

While the Bush-Clinton presidential election campaign was reaching its peak in 1992, the election manager of the latter, James Carville, was discovered to have been using a cue-card with a caption reading, something like: »It's the economy, stupid!«. Carville maintained that the purpose of the card was to remind himself of the key issue in the presidential debate. Bush's enemies, predictably, jumped on the phrase and used it unsparingly against him in the fight in order to remind the voters of the bad state of the economy.

When I received the *Journal of Social History* supplement in 1996, I

25. Peter N. Stearns was the primary supervisor of my doctoral dissertation (Ph.D.) and I got the feeling that he had never been overly enthusiastic about the statistical approach used by many historians even though he took part in creating a department with such an emphasis. Stearns' field of interest was vast and he had an ability to delve into research in new areas and make decisive contributions. My other supervisor, John Modell, had much deeper roots in historical demography and is one of the foremost scholars in that area in the U.S. In spite of differing emphases both of these gentlemen were patient with me and gave my research enthusiastic support.
26. Jacques Revel: »Microanalysis and the Construction of the Social«, p. 494.
27. Sigurður Gylfi Magnússon: »The Continuity of Everyday Life: Popular Culture in Iceland 1850-1940«, Ph.D. diss., Carnegie-Mellon University, 1993.

read it attentively and with enthusiasm. It came as a surprise to me how defensive social historians were and I was astounded that no one even entertained the idea that perhaps social historians had in some ways failed. After some contemplation, I said to myself, »It's the Social History, Stupid!« and I began to think, even though the thought was not a happy one, that maybe the right-wingers had, after all, been partly right. Perhaps they had indeed spotted weaknesses in the practice of historical research in the last twenty or thirty years and simply used them to their political advantage.

In the last decade there have been various changes in the field of history; to simplify slightly, one could say that the main ones concern new ideas about the concept of culture. These ideas have turned historians away from demographic approaches to ones stemming from cultural theory. Of course, this has in some instances radically changed the focus of research. There is no room to discuss these changes in detail here but I will introduce one branch that has resulted from them: microhistory.²⁸ The reason I focus specifically on microhistory is that, in my mind, it represents the most effective reaction, in the field of history, to the dilemma facing social history. Microhistory's response was both decisive and surprising; it turned its attention to the small units in society instead of concentrating constantly on »big structures, large processes and huge comparisons«, as Charles Tilly put it in a famous book.

The instigators of microhistory, Carlo Ginzburg and his colleagues, soon went on the offensive; they attacked large-scale social scientific studies based on massive quantitative conceptualizations simply because the inherent generalizations distorted the actual reality at the base. The emphasis of microhistory was on small units and how people conducted their lives within them. This was a drastic methodological transformation, for example, from the emphases of the *Annales*. One could say that many of the things that came to the fore shed light on the multifarious approaches of historians in the last decades of the 20th century. I will now turn, in particular, to the Italian school of microhistory, and a certain struggle within that school that reflects the tug-of-war between microhi-

28. As I will not go into a detailed explanation of the defining features of microhistory in the present paper, I would like to point out a special issue of *Den Jyske Historiker* 85 (1999), dedicated to microhistory (it was called »Mikrohistorie«). In it there are quite a few articles that discuss the different approaches of microhistorians. See also seminar papers from the Netværk for historieteorি & historiografi, called »Microhistory – Towards a New Theory of History?«, *Netværk for historieteorи & historiografi. Arbejdspapirer* no. 3, April 2000.

storians in the world but also exposes the general weakness of the microhistorical approach. I look to the Italian school primarily because I believe that the reactions, of at least some of its proponents, to the problems facing social history, at the time, was, to a great degree, a well founded one. At the same time, it could be maintained that the microhistorians belonging to the school did not follow through in the said rebellion. A further discussion of this will be broached in the last section of the present article.

Two Distinct Methods in Microhistory: Social and Cultural

Microhistorians differ in their views on methods and ideology.²⁹ In the United States, in Britain, and in France there is a strain of microhistory that could be called »bottom-up history«; in Germany another strain would be closer to »everyday-life history« (*Alltagsgeschichte*); and the third strain can be detected in Italy, the birthplace of microhistory.³⁰ The last-mentioned school, and a particular difference of opinions within that school, is worth a closer look.

Italian microhistorians have utilized the methods of microhistory in somewhat different ways among themselves. In a way their conflict has been marked by the attitude towards the relation of the method to history, or even to science. Gianna Pomata and Giovanni Levi are interesting representatives of respective factions. Both are well-known in the circles of microhistorians, but Levi is without a doubt one of its main proponents. Pomata, on the other hand, belongs to a younger generation of Italian hi-

29. In the following, I will rely on recent books published by the Max-Planck-Institut für Geschichte in 1988, in the book-series: *Göttinger Gespräche zur Geschichtswissenschaft*. I am referring in particular to articles by Gianna Pomata, Lynn Hunt, Charles Tilly, and Giovanni Levi.

30. This is explained in detail in an article I wrote for an Icelandic reader on the subject of different methods in microhistory. See in Sigurður Gylfi Magnússon: »Félagsagan fyrr og nú», Erla Halldórsdóttir and Sigurður Gylfi Magnússon (eds.): *Einsagan – ólikar leiðir. Átta ritgerðir og eitt myndlistarverk*. Reykjavík 1998, pp. 17-45. See also Geoff Eley: »Labor History, Social History, *Alltagsgeschichte*: Experience, Culture, and the Politics of the Everyday – a New Direction for German Social History?«, *Journal of Modern History* 61, 1989, pp. 297-343; Giovanni Levi: »On Microhistory«, Peter Burke (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*. Pennsylvania 1991, pp. 93-113; Jim Sharpe: »History from Below«, Peter Burke (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*. Pennsylvania 1991, pp. 24-41; Alf Lüdtke: »Introduction. What is the History of Everyday Life and Who are Its Practitioners?«, Alf Lüdtke (ed.): *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Translated by William Templer. Princeton 1995, pp. 3-40.

storians. She has developed a position quite distinct from that of Levi, undoubtedly because she has had the freedom and the opportunity of doing so in the USA. Levi's followers could, to simplify matters, be said to adhere to a rather traditional social history, with strong leanings towards the social sciences, while the other group, which Pomata belongs to, could be named after cultural history. Both of these groups have similar foundations and their ideologies are not all that dissimilar even though they express them quite differently and the relations of each group to other disciplines is not the same. Levi has discussed the common foundation of microhistory as well as the terms for its genesis in the following way: »Historians sought to understand reality better by constructing more complex descriptions, which were close to reality. Thus, attention was shifted from general answers to general questions in order to understand the differences which lie beneath the apparent similarities of distinct situations.«³¹ Both of the groups were looking for connections with larger units, but on somewhat different grounds.

Gianna Pomata describes the differences aptly in a lecture she gave in the city of Odense in Denmark in 1999, in a seminar titled: *Microhistory – Towards a New Theory of History*. The lecture, semi-biographical and semi-theoretical, was a sort of personal settling of accounts with microhistory. In it Pomata turned the attention of the audience, which I had the pleasure of being in, to the interesting differences between groups in the Italian school of microhistory. According to her account the microhistory that came into being and developed around the journal *Quaderni Storici* had freed many historians from the fetters of academic and ideological rituals.³² As a result an unusual atmosphere accumulated around microhistory and extended to all facets of the discipline. Theoreticians, coming to the journal in droves, attacked the very foundation of the discipline, both in regard to methodology and ideology, and defined themselves as outcasts in the field. They frequently went against the grain of accepted conventions of academia and wanted to dissolve values and ideas that had held it down, in their opinion. Pomata went on to describe how vitally important the settling of accounts had been for her as a scholar; the idea to expose and diminish the importance of concepts such

31. Giovanni Levi: »The Origins of the Modern State and the Microhistorical Perspective«, Jürgen Schlumbohm (ed.): *Mikrogeschichte – Makrogeschichte komplementär oder inkommensurabel?* Göttingen 1998, p. 69.

32. Gianna Pomata: »Telling the truth about micro-history: a memoir (and a few reflections)«, *Netværk for historieteorি & historiografi. Arbejdspapirer* no. 3, April 2000, pp. 28-40.

as state, market, social mobility and others like them changed her whole perspective.³³ The method consisted of scaling down the research focus and turning one's sight to the multiplicity of the concepts, to show how complicated the reality behind them turns out to be.

Pomata has stated that Levi and Edoardo Grendi, another giant in microhistory, disappointed her when they made public their shared vision of research in microhistory; viz., to force history to mend its ways and turn it into a social science. This emphasis of the microhistorians probably comes as a surprise to most readers, but there are explanations for this attitude. Theoretical experiments of this sort were designed to lead to a more fully developed social science and thus showing Italian theory and causes in a new and a positive light. To Pomata this was, not unexpectedly, rather a pathetic turn, especially since she had herself sensed and hoped for something more from the methods of microhistory. When introduced to the works of Carlo Ginzburg, she had felt that in him she had discovered a true original. Here was a man not trying to create a discipline to improve on the methods of social science, but rather applying methods of his own, methods that had the same goal as the novel; to grasp life and make it intelligible, as it were.³⁴ This made an impression on Pomata and made her a disciple on the spot, for she was an admirer of literature and enthusiastic about tackling the same questions as poets and writers are wont to do in their works.

Pomata thus demarcates the differences between the two poles of microhistory: between those who wanted to use microhistory to implement social scientific methods to understand the world, – that is, to look at the development of history with the help of theories and master narratives – and the others who thought that »there was the dazzling prospect of a history that would be thoroughly up to the most rigorous standards of the craft while also matching, in terms of vitality and intensity of vision, the work of art.«³⁵ As a result, the experiments of the microhistorians had two sides, a social one and a cultural one, and this created conflict between the two factions running *Quaderni Storici*, which ended in the victory of the social historical approach. The group behind the victorious agenda was dynamical and criticized cultural microhistory relentlessly. They were,

33. Gianna Pomata: »Telling the truth about micro-history: a memoir (and a few reflections)«, p. 31.

34. Gianna Pomata: »Telling the truth about micro-history: a memoir (and a few reflections)«, p. 32.

35. Gianna Pomata: »Telling the truth about micro-history: a memoir (and a few reflections)«, p. 34.

according to Pomata, not sensitive to the other side's views, »nor did they take into account the specific problems of historians who work with meanings. Like the behavioral scientists of the 60's, the social micro-historians seemed uncomfortable around meanings and had to turn them into something harder, like 'practices' for instance, before they would deal with them. I certainly didn't share their point-blank rejection of symbolic anthropology, and I found their tendency to equate the new cultural history with old-fashioned history of ideas shortsighted at the very least.«³⁶

Microhistorians with a social-historical bias emphasized certain important details: By simplifying the matter considerably, one could say that Levi and his group first and foremost focused on big systems with the aid of the methods of microhistory. Levi explains his positions by imagining a hypothetical model that is not only made out of the binary opposites, individual and state, that is, on the conflict between these two different powers in society, instead Levi includes, in between the two, a common forum that he calls »the civil society«. And this is where the actual struggle between different forces in society takes place; this is the place wages and living conditions are agreed on, as it were.³⁷ The developmental stage of this venue depends on the conditions in each country and in some cases it overshadows the state and public institutions while in others the converse is true. Levi maintains that microhistorical research has exposed this reality of the big systems: »Where macrohistory, by assuming a unique model of the modern state, makes it impossible to understand the real development of Italy and other countries, only microanalysis can really help.«³⁸ This is done by entering »the civil society« and analyzing in great detail how individuals and officials of public institutions fight over concepts and definitions in order to use them in everyday life; this is where the real settlements, agreements and compromises are made.

Giovanni Levi's ideas are, to an extent, parallel to those of many American historians who look to the methods of social sciences. The Social historian Charles Tilly, would be one of them.³⁹ Still, there are considerable

36. Gianna Pomata: »Telling the truth about micro-history: a memoir (and a few reflections)«, p. 34.

37. Giovanni Levi: »The Origins of the Modern State and the Microhistorical Perspective«, pp. 75-78.

38. Giovanni Levi: »The Origins of the Modern State and the Microhistorical Perspective«, p. 80.

39. See e.g. Charles Tilly: »Micro, Macro, or Megrim?«, Jürgen Schlumbohm (ed.): *Mikrogeschichte – Makrogeschichte komplementär oder inkommensurabel?* Göttingen 1998, pp. 33-51.

differences, evident in Tilly's lukewarm belief in the useful knowledge to be had from research of the small. What is in common, is Levi's and Tilly's belief in the meaning of the structure of society and their stance on grand narratives as the true glue of historical development and therefore being the key to our understanding of sociological development in general.

Tilly and Levi are not the only ones to have praised the ideas of grand narratives and general history. On the contrary, a whole generation of scholars has dedicated its working life to structural research. Of course, attitudes within that group may vary significantly but the outlook of the American historian Lynn Hunt, professor at UCLA (University of California, Los Angeles), is worth noticing. In the eighties Hunt taught the New Cultural History, paying, in her research, special attention to culture, language, manners and various signs and significant events in society.⁴⁰ One of her subjects was the French Revolution and in her research on that subject she talked about the necessity of taking a wider perspective than just looking for the relation of big systems to economic and political factors: Culture of everyday-life, with its multifarious signs and distinguishing features (counting everyday politics), shaped the revolutionary society, according to Hunt.⁴¹ The underlying ideology was, in a way, pitted against the methods of the social sciences and as a result the importance of statistical analysis lessened. Hunt has, in my opinion, stepped back from her criticisms of conventional methods of social history; her ideas today, as will become evident in the following, will undoubtedly come as something of a surprise to some readers.⁴²

In her article, »The Challenge of Gender«, Hunt accounts for the importance of big systems for the writing of gender history.⁴³ Hunt underlines the fact that a considerable number of those scholars who have put stock in gender studies have in fact rejected the relationship to metanarratives, as they are considered to be based exclusively on the terms of men. This is untenable in Hunts' opinion and only serves to isolate gender stu-

---

40. See, e.g., Lynn Hunt: *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. Berkeley 1984. See also Lynn Hunt (ed.): *The New Cultural History*. Berkeley 1989.

41. Lynn Hunt: *Politics, Culture and Class in the French Revolution*.

42. Hunt's position is made quite clear in a book that discusses recent developments in history. See in Joyce Appleby, Lynn Hunt and Margaret Jacob: *Telling the Truth about History*. New York 1994.

43. Lynn Hunt: »The Challenge of Gender. Deconstruction of Categories and Reconstruction of Narratives in Gender History«, Hans Medick and Anne-Charlott Trepp (eds.): *Geschlechtergeschichte und Allgemeine Geschichte. Herausforderungen und Perspektiven*. Göttingen 1998, pp. 57-97.

dies as a marginal phenomenon in the discipline. According to Hunt »[t]he power to reshape general history depends on active engagement with its premises.«⁴⁴ For this reason gender theorists need to revise their own metanarrative, or so Hunt suggests.

Hunt's ideas probably go hand in hand with the ideas of most of those who have been practicing or studying social history in the last decades. At least no apparent pressure is being put on scholars, using gender studies or any other branch of theory, to provide new metanarratives. Nor is there a strong demand for our understanding of metanarratives to be radically changed. On the contrary, scholars such as Hunt and Pomata push hard for historians, of all persuasions, to rely on metanarratives. In that respect they suggest that modernization theory can and should be the corrective model for scholars' research.⁴⁵ This then is in their view the way to influence the writing of the total history, which should be the main goal of all history writing, that is, to influence the way humans see the progress of history. This in itself is a logical conclusion of the ideology of the scholars referred to. Even those who have wanted to move the scale down, that is to say the microhistorians, have never gone all the way and rejected the importance of metanarratives for historical research. The historian Georg G. Iggers has this to say about the status of the microhistorians within the field of history: »While this book has argued for the legitimacy of microhistory, it has also shown how the latter has never been able to escape the framework of larger structures and transformations in which this history takes place. As we saw, almost all microhistorians have had to confront processes of modernization through their impact on the small social groupings to which they dedicated themselves.«⁴⁶

In the final section of this paper I will try to challenge these ideas and the said importance of metanarratives, and argue that microhistory and its methods can present certain solutions to the problems many historians are confronted with as they try to break out of the mold of scholarship as it has been defined throughout the world in the last decades. I am of the opinion that scholars, at whatever stage they are, should take the methods of microhistory to heart and put them to the full test.

---

44. Lynn Hunt: »The Challenge of Gender«, p. 81.

45. See e.g. Gianna Pomata: »Close-Ups and Long Shots: Combining Particular and General in Writing the Histories of Women and Men«, Hans Medick and Anne-Charlott Trepp (eds.): *Geschlechtergeschichte und Allgemeine Geschichte. Herausforderungen und Perspektiven*. Göttingen 1998, pp. 99-124.

46. Georg G. Iggers: *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. London 1997, p. 143.

Modernization – Singularization

Before I go on, I want to present a few crucial concepts that have to do with the size of the research fields in question and the general scope of the discipline. Many scholars talk about metanarratives or grand narratives, general history and macrohistory in the same instance, while there is a considerable difference between these concepts. In short, metanarratives can be described as a continuous argumentation about a social development over a long period of time, arguments that are so tightly knit that they put events and phenomena together into pre-defined molds, designed to put them into a specified social context. The modernization theory is a good example of a metanarrative that has greatly affected the way in which historians think and behave in the world of scholarship. Conventional social history relies, nearly without exception, on metanarratives who in turn bear the features of macrohistory, which covers restricted fields but at the same time tries to show them as a continuum over a long period of time, or on a broad basis. To be able to do this, the scholar doing macrohistorical research must rely on metanarratives. The conclusion of this interplay of metanarratives and macrohistorical research more often than not results in general history. The latter is, on the other hand, a summary of a particular historical development, country or territory, over an extended period. General history often turns into a mass of information that scholars quickly start to handle as self evident and unshakeable. The struggle of the historian, whether he studies social history, gender history, women's history, queer history, microhistory, etc., is about fitting his research into this particular frame of general history; to posit his research in that context, just like Lynn Hunt exhorted gender historians to do. Should the research fail to reach this goal they are considered to have been off the mark, undeserving of a place in general history.

These explanations of the concepts of metanarratives, macrohistory and general history are necessary and in fact connect up with the main theme of the present paper: the relation of microhistory to the concepts. As I have already stated, I reject these ties and would like to promote a new method I have elected to name the »Singularization of History«.⁴⁷

---

47. It should be noted that Gilles Deleuze, the philosopher, and Felix Guattari, the psychoanalyst, use the term »singularization« in their »schizoanalysis«, but perhaps in a more radical sense. The »process of singularization« questions the regular hierarchy, the orders of values and actually calls for the inversion of the system of values. See for example, Gilles Deleuze and Felix Guattari: *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis 1983.

The method looks inward and studies each single aspect in close detail, the nuances of events and phenomena that we choose to consider. The idea is that the emphasis will always be on the subject matter under scrutiny and nothing else; this of course is easier said than done as scholars generally find it difficult to discern the main lines in the development of knowledge. In other words, »Singularization of History«, is first and foremost a search for a way to research its proper subject in its proper logical and cultural context and thus seek to disconnect the »manmade« ideological package of the metanarratives.

Obviously it is not easy to discard the scientific paradigms of the academy, nor the game-rules of the discipline, and start anew with a clean slate. »Singularization of History« is indeed not meant to hinder us from looking around and comparing researches in the spirit of singularization to metanarratives. The metanarratives can obviously not be avoided because they are a part of the existing rules of the sciences. Still, it is, in my mind, of the utmost importance that scholars put strict limits to such comparisons. I have coined the word »sagnrýni« or »historicalization« for this procedure, according to which a work should be estimated on its own merit; it should be compared to a subject researched in the same field; and thirdly, it is to be put into a larger context of general ideas about the development of societies, constructed by metanarratives. *Historicalization* is therefore a prescription for the method of singularization and how best to promote it in the world of science. It is apt for positing the research and necessary as such because scholars will carry on considering the big context of things (the big picture), even though not much is to be gained from this. In all cases it is the singularity (the unit itself) that has, by far, the most epistemological value of all the possibilities in sight.

In other words, the idea behind the »Singularization of History« does not require historians to disregard earlier scholarship nor to entertain the idea that previous ideological systems are to be gotten rid of. Quite the contrary: it is vital to broach a discussion of metanarratives and to recognize that it does take place in the society we live in. The limitations of such paradigms must however be kept in mind and must not become a direct subject of research. That is what »Singularization of History« is all about.

It is not unreasonable to ask how the fragmentation, the crumbs falling from the table of life, can have any value and afford a different view than that of a general survey of the field of history. These so-called fragments, testimony of time past, present an opportunity to tackle a restricted area of life that can, in spite of its limitations, be complicated and colorful, thus

offering an opportunity to highlight the diversity of life and promoting an understanding of all the preserved threads connected to the restricted research area. If we give in to the temptation to overly broaden our field of research we will lose sight of our research unit and the danger is that we will simply adapt our research to something else than our original subject matter. Metanarratives require submission on the part of the scholar; they bend his ideas and are not subject to compromise. The reason for this is that the complicated ideas of the academy enter the picture, and these do not only influence the outcome but also in fact dictate it. The aim of the »Singularity of History« is to get out from under the long shadows that these ideas cast.

This enables us to undermine modernization theory and gives us an opportunity to look for new ways of approaching our subject. Left standing are the fragments from the past, waiting for our inspection with all the precision that the methods of history has to offer.⁴⁸ In this way we will gain an epistemological foothold that will help us to an understanding of the past.

The benefit of this approach is above all the possibility of deconstructing the »myth of workings of the metanarratives« and of pointing out new trajectories of the historical reality that will eventually turn our gaze away from the centralized nature of ideologies.

Literature

- Andrews, George Reid: »Social History and the Populist Movement: Contesting the Political Terrain«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, pp. 109-113.
- Appleby, Joyce, Lynn Hunt and Margaret Jacob: *Telling the Truth about History*. New York 1994.
- Bienstock, Barry W.: »Everything Old is New Again: Social History, the National History Standards and the Crisis in the Teaching of High School American History

48. When historians use the term *fragmentation/fragment* it seems to me that they are more often referring to developments within the discipline of history that has led to construction of multiple sub-disciplines focusing on research in limited areas of everyday life. Here the term has another meaning; it is supposed to refer to the fragments preserved from the past, glimpses of memories that we think we have touched upon. I am suggesting that these fragments be the main subject for historians in the future. About the former understanding of the term, see a recent article by the editor of *The American Historical Review* (AHR): Michael Grossberg: »Taking Stock: Five Years of Editing the AHR«, *Perspectives* 38, September 2000, pp. 17-18, 36-38.

- ry«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, pp. 59-63.
- Cheney, Lynne: »The End of History«, *Wall Street Journal*, Oct. 20, 1994.
- Congressional Record: Senate*, Jan. 18, 1995, S1025-S1040.
- Deleuze, Gilles and Felix Guattari: *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis 1983.
- Eley, Geoff: »Labor History, Social History, Alltagsgeschichte: Experience, Culture, and the Politics of the Everyday – a New Direction for German Social History?«, *Journal of Modern History* 61, 1989, pp. 297-343.
- Grossberg, Michael: »Taking Stock: Five Years of Editing the AHR«, *Perspectives* 38, 2000, pp. 17-18, 36-38.
- Hunt, Lynn: *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. Berkeley 1984.
- Hunt, Lynn: »The Challenge of Gender. Deconstruction of Categories and Reconstruction of Narratives in Gender History«, Hans Medick and Anne-Charlott Trepp (eds.): *Geschlechtergeschichte und Allgemeine Geschichte. Herausforderungen und Perspektiven*. Göttingen 1998, pp. 57-97.
- Hunt, Lynn (ed.): *The New Cultural History*. Berkeley 1989.
- Iggers, Georg G.: *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. London 1997.
- Jensen, Richard: »The Culture Wars, 1965-1995: A Historian's Map«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, pp. 17-25.
- Den jyske Historiker*, no. 85: Mikrohistorie, 1999.
- Kaelble, Hartmut: *Historical Research on Social Mobility. Western Europe and the USA in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Translated by Ingrid Noakes. New York 1981.
- Kocka, Jürgen: »What is Leftist About Social History Today?«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, pp. 67-71.
- Krauthammer, Charles: »History Hijacked«, *Washington Post*, Nov. 4, 1994 (editorial).
- Kriedte, Peter, Hans Medick and Jürgen Schlumbohm (eds.): *Industrialization Before Industrialization*. New York 1981.
- Leo, John: »Red, White and Blue«, *Newsweek*, Nov. 7, 1994.
- Leo, John: »It's the Culture, Stupid!«, *U.S. News and World Report*, Nov. 21, 1994.
- Leo, John: »History Standards are Bunk«, *U.S. News and World Report*, Jan. 18, 1995.
- Levi, Giovanni: »On Microhistory«, Peter Burke (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*. Pennsylvania 1991, pp. 93-113.
- Levi, Giovanni: »The Origins of the Modern State and the Microhistorical Perspective«, Jürgen Schlumbohm (ed.): *Mikrogeschichte – Makrogeschichte komplementär oder inkommensurabel?* Göttingen 1998, pp. 53-82.
- Lewis, Jan: »The Double-Consciousness of the Academic Historian«, *Journal of*

- Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, pp. 51-57.
- Lüdtke, Alf: »Introduction. What is the History of Everyday Life and Who are Its Practitioners?«, Alf Lüdtke (ed.): *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Translated by William Templer. Princeton 1995, pp. 3-40.
- Magnússon, Sigurður Gylfi: »The Continuity of Everyday Life: Popular Culture in Iceland 1850-1940«. Ph.D. diss., Carnegie-Mellon University, 1993.
- Magnússon, Sigurður Gylfi: »Félagssagan fyrr og nú«, Erla Hulda Halldórsdóttir and Sigurður Gylfi Magnússon (eds.): *Einsagan – ólikar leiðir. Átta ritgerðir og eitt myndlistarverk*. Reykjavík 1998, pp. 17-45.
- »Microhistory – Towards a New Theory of History?«, *Netværk for historieteori & historiografi. Arbejdspapirer* no. 3, April 2000.
- Nash, Gary B.: »The History Standards Controversy and Social History«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, pp. 39-49.
- National Center for History in the Schools: *National Standards: United States History and National Standards: World History*. Los Angeles 1994.
- National Center for History in the Schools: *National Standards: United States History and National Standards: Exploring the American Experience*. Los Angeles 1994.
- Pomata, Gianna: »Close-Ups and Long Shots: Combining Particular and General in Writing the Histories of Women and Men«, Hans Medick and Anne-Charlott Trepp (eds.): *Geschlechtergeschichte und Allgemeine Geschichte. Herausforderungen und Perspektiven*. Göttingen 1998, pp. 99-124.
- Pomata, Gianna: »Telling the truth about micro-history: a memoir (and a few reflections)«, *Netværk for historieteori & historiografi. Arbejdspapirer* no. 3, April 2000, pp. 28-40.
- Revel, Jacques: »Microanalysis and the Construction of the Social«, Jacques Revel and Lynn Hunt (eds.): *Histories. French Constructions of the Past*. New York 1996, pp. 492-502.
- Rosenzweig, Roy: »The Best of Times, The Worst of Times«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, pp. 99-107.
- Rudolph, Richard L. (ed.): *The European Peasant Family and Society: Historical Studies*. Liverpool 1995.
- Sharpe, Jim: »History from Below«, Peter Burke (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*. Pennsylvania 1991, pp. 24-41.
- Stearns, Peter N.: »Introduction«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, p. 3.
- Stearns, Peter N.: »Uncivil War: Current American Conservatives and Social History«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, pp. 7-15.

- Tilly, Charles: »Micro, Macro, or Megrim?«, Jürgen Schlumbohm (ed.): *Mikrogeschichte – Makrogeschichte komplementär oder inkommensurabel?* Göttingen 1998, pp. 33-51.
- Tilly, Louise A.: »History as Exploration and Discovery«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, pp. 115-118.
- Trotter, Joe W.: »Reflections on the African American Experience, Social History, and the Resurgence of Conservatism in American Society«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, pp. 85-90.
- Walton, John K.: »The Lion and the Newt: A British View of American Conservatives' Fear of Social History«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, pp. 73-84.
- Zinsser, Judith P.: »Real History, Real Education, Real Merit – or Why is 'Forest Gump' so Popular?«, *Journal of Social History*, Special Issue: Social History and the American Political Climate – Problems and Strategies 29, 1996, pp. 91-97.

Historisk sociologi

Den tredje vej mellem historie og samfundsviden

Flemming Mikkelsen

Indledning

Hovedargumentet i mit indlæg er, at de traditionelle samfundsvidenskabelige discipliner, hvortil jeg regner historieforskningen, står magtesløse over for de store samfundsspørgsmål, men også har begrænset viden at sætte ind over for de begivenheder, hændelser og processer, vi til daglig konfronteres med. Med henvisning til Immanuel Wallerstein og andres *Luk Samfundsvidenskaberne op!* (i dansk oversættelse 1998) kan man sige, at samfundsvidenskaberne har lukket sig inde og forskanset sig bag nogle institutionelle rammer med det resultat, at disciplinerne har været utsat for et faldende erkendelsesmæssigt udbytte.¹

De enkelte fag har søgt at overkomme dette problem ved at inddrage andre fags kerneområder i deres egen teorikonstruktion (fx når økonomer søger at redegøre for relationer i familien ved hjælp af *rational choice* teori). Det har bestemt øget vor viden, men har langt fra været tilstrækkeligt. Historisk sociologi præsenterer her en »tredje vej«, der bevidst søger at konstruere teorier og opbygge en metodisk-empirisk forskningstradition, der går på tværs af og overskridt de traditionelle discipliner. Hvad det sidste angår, er der tydelige paralleller til dele af historieforskningen, som ikke har monopoliseret en bestemt samfundssektor, men til stadighed søger at inkorporere det sociale, kulturelle, politiske og økonomiske i et dynamisk, interaktivt perspektiv. At det langt fra altid lykkes, beror imidlertid på, at man ikke har villet arbejde tilstrækkeligt med de teoretisk-metodiske problemer, for kildekritikken alene gør det ikke. En større op-

---

1. Wallerstein et al. 1999, oprindelig udkommet som Wallerstein et al. 1996.

mærksomhed på den historisk-sociologiske dimension vil bringe væsentlige fremskridt, ikke kun for historievidenskaben, men for samfunds-forskningen i det hele taget.

Kort fortalt så kan man se *det historisk-sociologiske projekt* som bestående af tre erkendelsesdimensioner: For det første bringer det ny viden om konkrete unikke historiske begivenheder; for det andet muliggør det at opbygge synteser og studere sociale forandringer, der forbinder sociale, økonomiske, kulturelle og politiske strukturer; og for det tredje bidrager det selvstændigt til konstruktionen af teorier om væsentlige samfundsproblemer. Dermed er også sagt, at historisk sociologi besidder de nødvendige metodologiske kvalifikationer, der skal til for at konstruere historiske synteser, der forudsætter en sammenkobling af strukturer og aktører i en rum-tid dimension.

Og hvorledes har jeg så tænkt mig at følge op på disse påstande og kritikpunkter? For det første ved i ultrakorte træk at redegøre for samfundsvidenskabernes udvikling i det 19. og 20. århundrede med særligt henblik på de epistemologiske og institutionelle forhold. Dernæst ved i tre afsnit at præsentere den historiske sociologis forudsætninger, historiografi, tematiske og teoretiske mangfoldighed. Disse betragtninger munder ud i et afsnit om strukturer og processer i historisk sociologi, hvori jeg søger at opsummere den historiske sociologis væsentligste erkendelsesmæssige bidrag til samfundsanalysen: Hvor den bryder med tidligere etablerede sandheder, og hvad den har formået at sætte i stedet. I sidste del af mit indlæg fremhæves et af de områder, hvor samfundsvidenskabelig teori og historieforskning metodologisk har en del til fælles og har mulighed for at finde sammen i en symbiose. Hvad jeg har i tankerne, er det »relationelle paradigme« og dermed beslægtede problemstillinger såsom institutionel teori, organisationssociologi, netværksdannelse og transaktionsanalyse. Det relationelle paradigme leverer nogle redskaber, som gør det muligt at stille nye spørgsmål til historien og muligvis også finde nye svar.

Mit bidrag om historisk sociologi bliver derfor et forsøg på at give en *metodologisk syntese*, hvad jeg betragter som en nødvendig forudsætning for overhovedet at kunne skrive historiske synteser.

Samfundsvidenskaberne udvikling og disciplinering indtil 1945

Viften af navne til inddeling af den samfundsvidenskabelige indsigt er støt svundet ind i perioden fra 1850 til 1945.² Historie var den første disciplin inden for samfundsvidenskaberne, som professionaliseredes og opnåede selvstændig institutionel status. Derefter fulgte økonomi, sociologi, politisk videnskab og antropologi. Især efter århundredskiftet eksploderede universiteterne, og der oprettedes lærestole, institutter og fakulteter, som tilbød undervisning og grader. Det blev fulgt op af specialiserede tidsskrifter og forskersammenslutninger inden for hver af disciplinerne.

Et gennemgående træk var hver enkelt disciplins ihærdige bestræbelse på at definere, hvad der adskilte den fra andre samfundsdiscipliner, og især hvad der adskilte den fra de nærmeststående fag. Historikerne satte sig for med streng empirisk bevisførelse baseret på arkivstudier at fortælle folkenes, dvs. nationernes historie. I bestræbelserne på at demonstrere, hvor forskellige folkene/nationerne/staterne var, forkastede historikerne den nye samfundsvidenskabs forsøg på at generalisere og etablere universelle lovmæssigheder for samfundet. Resultatet blev, at historikerne forfinede en overvejende tekstbaseret, tolkende hermeneutisk fremgangsmåde og anlagde en anti-teoretisk holdning inden for rammerne af det humanistiske fakultet.

Over for historikernes ideografiske principper satte de nye samfundsvidenskaber en nomotetisk holdning, der fremhævede det universelle, og hvor de samfundsmaessige processer opfattedes som almengyldige uafhængigt af tid og sted. For eksempel blev adjektivet »politisk« fjernet fra betegnelsen »politisk økonomi« for dermed at antyde, at økonomisk adfærd og økonomiske mekanismer drejer sig om universelle individuelle regler i en markedsdirigeret økonomi upåvirket af samfundsmaessigt konstruerede institutioner. Dermed var der også sikret plads til, at en egentlig politisk videnskab kunne etablere sig som selvstændig disciplin med staten og statsadministrationen som sit egentlige studieobjekt. Det lå i korte, at »markedet og staten fungerede og skulle fungere ud fra hver sin logik«.³ Med sociologernes indtog på universiteterne blev positivismen sat i højsædet, mens antropologerne opgav at studere menneskehedens univer-

2. Den følgende gennemgang af udviklingen inden for samfundsvidenskaberne er i høj grad inspireret af Wallerstein et al. 1999.
3. Wallerstein et al. 1999, s. 58.

selle historie og de formodede udviklingstrin til fordel for en ahistorisk metodologi, der var baseret på felter arbejde og deltagerobservation, i en grad så man kommer til at tro, at de havde at gøre med isolerede stammer »uden historie«, som det blev formulert af Eric Wolf.⁴

Flere forhold kan have bidraget til denne institutionalisering og parcelering af samfundsvidenskaberne inklusive distinktionen og troen på adskillelsen mellem ideografiske og nomotetiske videnskaber. Lad mig pege på to sammenhængende aspekter, som jeg anser for vigtige. Den første og måske vigtigste beror på det faktum, at professionaliseringen og institutionaliseringen intensiveredes samtidigt med nationalstatens dannelse og etableringen af en markedsøkonomi med deraf følgende proletarisering af Europas befolkninger. Dermed fulgte også befolkningsvækst, befolkningskoncentration, større social ulighed, migration og social uro. Stillet over for denne udfordring pressede staterne på for at skabe et apparat, der kunne kortlægge og administrere de samfundsskabte problemer. Historikerne bidrog i denne forbindelse til statsdannelsen og den sociale orden ved at skrive om, docere og undervise i deres egen nations historie.

Et andet vigtigt aspekt i institutionaliseringen kan føres tilbage til konkurrencen disciplinerne imellem. Ikke den intellektuelle konkurrence, men derimod kampen om ressourcer. Det drejede sig om at blive anerkendt af staten som en velafrænset profession med monopol på et videns-, funktions- og administrationsområde. Med professionalisering og specialisering fulgte også en fordybelse, en udvidet begrebsliggørelse og en formalisering efter naturvidenskabeligt forbillede. Det bragte store videnskabelige landvindinger, og man kommer ikke uden om, at både vor viden og vort erkendelsesgrundlag øgedes betragteligt.

Alligevel var der tydelige tegn på, at resultaterne ikke længere stod mål med den intellektuelle indsats; eller sagt på en anden måde, at det marginaliserede udbytte af den intellektuelle og ressourcemæssige indsats var i aftenagende, hvad der især blev tydeligt efter 2. Verdenskrig, samtidigt med at verden omkring os undergik store forandringer og stillede nye krav til vor viden om samfundene. En erkendelse, som de nu traditionsbærende videnskaber kun vanskeligt formåede at komme overens med. Dette spørgsmål om, hvorledes samfundsvidenskaberne søgte at takle problemet, organisatorisk og epistemologisk, tages op i næste afsnit.

---

4. Wolf 1982.

Samfundsvidenskabernes udvikling efter 1945

Fastfryser vi for et øjeblik billedet af arbejdsdelingen og ansvarsområderne inden for samfundsvidenskaberne, kan vi i udforskningen af den moderne verden få øje på et klart skel mellem studiet af fortiden (historie) og nutiden (de nomotetiske samfundsvidenskaber) og inden for de nomotetiske videnskaber et skarpt skel mellem analyser af markedsforhold (økonomi), staten (politisk videnskab) og civilsamfundet (sociologi). Denne opdeling kom efter 2. Verdenskrig under stigende pres.⁵

Den mest banebrydende nyskabelse blev oprettelsen af områdestudier (»area studies«), der skete i USA i de første ti år efter krigens afslutning for siden at sprede sig til andre dele af verden. Disse områdestudier bragte folk fra forskellige discipliner sammen. Forskerne læste hinandens bøger, sammensatte fælles læseplaner og udgav tværfaglige specialtids-skrifter. De blev tvunget til på seriøs vis at overveje andre discipliners metoder, for historikernes vedkommende måtte de tage hensyn til samfundsvidenskabernes teoretiske bygninger; og omvendt blev de nomotetiske videnskaber tydeligvis opmærksomme på begrænsningerne og det specifikke i deres ellers universelle og almennyldige udsagn og teorikonstruktion. Især arbejdet med økonomisk, social og politisk udvikling i tredje verdens lande, og siden studiet af moderniseringstendenser i Europa, bragte forskere fra forskellige discipliner sammen.⁶

Der havde i 1920'erne og 1930'erne været tendenser til at slå bro mellem ideografisk historie og nomotetisk samfundsvidenskab. Som eksempel kan nævnes »new history« i USA, »Annales« i Frankrig og »katedersocialisterne« i Tyskland, mens man i Danmark kan henvise til det i 1926 oprettede Institut for Historie og Samfundsøkonomi. Det var imidlertid først rigtigt fra begyndelsen af 1960'erne, at folk inden for de historiske og samfundsvidenskabelige miljøer for alvor nærmede sig hinanden. Stadig flere historikere havde indset, at »fagets vedtagne profil ikke længere levede op til de moderne behov«, og at fagets traditionelle metoder havde været »knapt så velegnede til at analysere de mere anonyme processer og strukturer i de lange udviklingstræk«.⁷ Derfor søgte historikere i stigende

5. Wallerstein et al. 1999, s. 71-72.

6. Et af de bedste og mest vidtrækkende eksempler på dette samarbejde var projektet *Political Development* (sponsored of Committee on Comparative Politics of the Social Science Research Council). De i alt 10 bind, som projektet resulterede i, udkom på Princeton University Press i 1960'erne og 1970'erne.

7. Wallerstein et al. 1999, s. 75-76.

grad hjælp og inspiration i samfundsvidenskabernes – først og fremmest økonomis og sociologis – metode- og teoriarsenal. I Danmark kan man se etableringen af Institut for Økonomisk Historie som en udløber af denne trend; med det forbehold, at den nye socialhistorie og den nye politiske historie aldrig rigtigt slog igennem her i landet.

Det var imidlertid ikke kun historikerne, der flyttede sig, også mange samfundsforskere trængte ind på historikernes traditionelle domæne og søgte at udnytte arkivmateriale og lange historiske tidsserier for at teste deres generelle teser. Denne retning er blevet kaldt »samfundsvidenskabelig historie«, hvor historikerne alene skulle leve data, men derudover ikke ansås for at have noget at byde på. Helt anderledes forholdt det sig med de samfundsforskere, som søgte forklaringer på de store træk i samfundsudviklingen, og som vitterligt stræbte efter at konstruere forklaringer, der forbandt det økonomiske, sociale, kulturelle og politiske og derudover tog hensyn til det historisk unikke. Denne retning har senere fået betegnelsen *historisk sociologi* og har med tiden udviklet sig i flere retninger og er blevet befolket af forskere fra mange discipliner.

Siden sin spæde opstart fra begyndelsen af 1960’erne har den historiske sociologi bevæget sig gennem flere faser og betrædt forskellige stier, alt eftersom den konfronteredes med nye ideologisk-politiske strømminger. Hvad der konstituerer den historiske sociologi, er det spørgsmål, som jeg vil søge at belyse i de følgende fire afsnit.

Historisk sociologi: inspirationskilder og historiografiske faser

Lige så problematisk det kan være at afgrænse en faglig disciplin over for andre discipliner, lige så vanskeligt er det at afgøre, hvornår de første skridt blev taget. Det var, som påvist af Wallerstein og andre, i begyndelsen af 1960’erne, at historisk sociologi konstituerede sig som en decideret universitær disciplin først i USA og lidt senere i England, Frankrig, Tyskland og dele af Skandinavien, mens den aldrig rigtigt slog igennem i Danmark. Det er imidlertid muligt at føre dens rødder tilbage til midten af det 19. århundrede med navne som Tocqueville, Marx, Durkheim, Weber og de noget senere Spencer, Hintze, Hobhouse, Schumpeter og Sorokin. Disse og andre navne har haft stor betydning for teori og metode inden for den historiske sociologi, men vil kun blive inddraget i den

følgende diskussion, for så vidt de har relevans for de rejste problemstiller.⁸

Det er med henvisning til Dennis Smiths *The Rise of Historical Sociology* (1991) blevet kutyme at skelne mellem tre faser i den historiske sociologis udvikling efter 2. Verdenskrig.⁹ Den første fase blev båret af navnlig Talcott Parsons, T.H. Marshall, Neil Smelser, S.N. Eisenstadt og S.M. Lipset. Deres samfundsforståelse udsprang af struktur-funktionalisme og neo-evolutionisme. Mange følte imidlertid, at dette paradigme udgjorde en for snæver analytisk ramme, og det blev i stedet forskere som Reinhard Bendix og Barrington Moore, der tog de første og vigtige skridt i retning af en mere »åben« og aktørorienteret teorikonstruktion, der afstak de fremtidige retningslinier for den historiske sociologi.¹⁰

Dermed er vi allerede ovre i den anden fase i 1970'erne og 1980'erne, der var rig på teoretisk styrede kildestudier med et stærkt islæt af marxistisk og weberiansk tankegang. Det var personer som E.P. Thompson, Charles Tilly og Immanuel Wallerstein, der førte an, hvortil kom Norbert Elias, Theda Skocpol, Fernand Braudel, Perry Anderson og Michael Mann. I disse år ekspanderede den historiske sociologi. Stadig flere sociologisterende begyndte at følge kurser i socialhistorie, antallet af historiske temaer i førende sociologiske tidsskrifter steg, og der oprettedes lærestole i komparativ historisk sociologi. Nye områder blev gjort til genstand for en historisk-sociologisk analyse, den komparative metode blev indarbejdet i mange fremstillinger, kvantitative metoder og avancerede matematisk-statistiske målemetoder blev taget i anvendelse, og det strukturalistiske, realistiske paradigme havde kronede dage – det var med andre ord den historiske sociologis storhedstid.

Ikke sådan at forstå, at intensiteten derefter var for nedadgående, men snarere derhen, at nyhedsværdien og de store innovative spring i metodisk, empirisk og teoretisk henseende var i aftagende. Dertil kommer, at den marxistiske klasseanalyse var kommet i miskredit især efter Murens fald, og fordi nye brudflader som etnicitet, køn, kultur og miljø tiltrak sig stadigt større opmærksomhed ikke mindst blandt de studerende. Kvantitative metoder blev afløst af kvalitative tekstanalyser og hermeneutisk orienteret diskursanalyse, og den før så toneangivende marxistisk-inspirere-

8. Vedrørende disciplinen historisk sociologi foreligger på dansk temanummeret »Historisk Sociologi«, *Den Jyske Historiker*, nr. 80, 1998; Mikkelsen 1994 og 2000; på svensk kan henvises til Drugge & Johansson 1997, og på norsk til Berntzen & Selle 1988.

9. Smith 1991.

10. Bendix 1964; Moore 1966.

de world-system teori havde fået følgeskab af en neo-liberal moderniseringsteori med globalisering som det nye mantra.

Denne faseinddeling er dog ikke fyldestgørende. Den er overvejende baseret på en sociologisk indfaldsvinkel med tydelig vægt på det makro-sociologiske (især studiet af statsdannelse) og ser i den forbindelse næsten helt bort fra det andet store input til den historiske sociologi, nemlig socialhistorien. Den var mindre teoriorienteret, men bidrog med en omfattende og detaljeret empirisk viden om samfundsforandringer langt tilbage i tiden; endvidere nedbrød den de traditionelle barrierer mellem samfundsvidskaberne ved at insistere på en mere åben metodedebat.

Efter i mange år at have studeret de lavere agrare og urbane klasser og de fattiges livsbetingelser, herunder arbejderbevægelsens historie, som »det sociale spørgsmål«, indvarsledes i løbet af 1950’erne et tematisk og metodisk nybrud med den *økonomiske og sociale historie*. De grundlæggende spørgsmål relateredes til produktionens organisering og befolkningernes materielle behov: Erhvervsstruktur, indkomst- og formueforhold, konsumtion, arbejdsmarked, socialpolitik, byhistorie samt geografisk og social mobilitet blev anskuet ud fra denne synsvinkel. Til tider konstrueredes store databaser, ligesom kvantificering, edb-teknik og økonometriske metoder vandt frem. Delvist som en reaktion mod denne noget monokausale og endimensionale udlægning af de historiske strukturer og forandringer trådte strukturhistorien frem. Den tillagde de sociale og kulturelle fænomener en mere selvstændig rolle og kastede sig ivrigt over studiet af de lange udviklingslinier og kollektive mentaliteter. Den franske Annales-skole udgjorde en vigtig inspirationskilde, hvorimod dens aspiration om at skrive »totalhistorie« strandede af mangel på et egentligt teoriapparat, der skulle forbinde de mange delområder og analyseniveauer med hinanden. To alternativer har siden vist sig: historisk antropologi, der især har hverdagslivet og sociale mentaliteter som sit genstandsområde, og samfundshistorie, der gennem en bevidst anvendelse af samfundsvidskabelige teorier søgte at årsagsbestemme de historiske processer og opstille kausalmodeller begrænset i tid og sted.

Det er vanskeligt præcist at afgøre, hvorledes makrosociologien og socialhistorien har inspireret og befrugtet hinanden, for den historie mangler endnu at blive skrevet. Der er imidlertid ingen tvivl om, at socialhistorien og sociologien de sidste 20 år har nærmet sig hinanden i betydelig grad, men dog ikke mere, end at historikere skriver historisk sociologi på én måde, sociologer på en anden måde, mens kun få forskere accepteres på lige fod af begge lav. Dertil kommer en med tiden tydeligere arbejdsdeling, nationale forskelle samt en betoning af enten teoretiske, empiriske,

kvantitative, kvalitative, mikro- eller makroaspekter. Denne bredde og variation gør det selvfølgelig vanskeligt at give et samlet overblik, hvorfor jeg også i det følgende har valgt at se på de metodologiske sider, men først efter at jeg har søgt at redegøre for dimensioner og temaer i historisk sociologi.

Dimensioner og temaer i historisk sociologi

Søger man indledningsvis at favne bredden i historisk sociologi, kan der peges på tre analyseniveauer: Det første er det *verdenshistoriske* niveau, hvor især Fernand Braudel, Immanuel Wallerstein og Eric Wolf har vist, hvilke konsekvenser kapitalismens ekspansion har haft for befolkningerne i Europa og den øvrige verden efter 1400.¹¹ Tager man imidlertid disse verdensomspændende processer for givne og fokuserer i stedet på, hvorledes befolkningsgrupper og sociale netværk er blevet støbt og strukturet i henhold til regioner, markeder, brancher, organisationer, sociale bevægelser og stater, er vi nede på det *makrohistoriske* niveau. Her trives komparationen, den kollektive biografi, kvantificeringen og de formelle metoder, men også de kvalitative case-studier; og på dette analyseniveau har man de bedste betingelser for at årsagsbestemme forbindelsen mellem statsdannelsen, produktionens organisering og de sociale klassers dannelses og opløsning. Men for at få et indtryk af, hvorledes disse processer og strukturer levedes og erfaredes af det enkelte menneske, er det *mikrohistorien*, der påkalder sig opmærksomhed. Den afslører, hvorledes de tætte sociale netværk, de daglige interaktionsformer og symbolsprog skabes, aktiveres og nedbrydes som følge af ændringer i de omgivelser, det enkelte menneske kun har ringe indflydelse på.

Med denne dimensionering af den historiske sociologi har jeg antydet, at næsten alle temaer og samfundsproblemer med fordel kan drage nytte af et historisk-sociologisk forskningsdesign. Således har vor viden om *statsdannelse* og *statsformer* undergået store forandringer og fremskridt de seneste ti år, ikke mindst i kraft af Micheal Manns og Charles Tillys banebrydende arbejder. Mann forkaster nation, stat, klasse, status og civilisation som bærende analytiske enheder for i stedet at konstruere såkaldte »power networks«. Denne idé benytter Mann derefter til at kortlægge, hvorledes magthavere har udnyttet de ressourcer, de disponerede over, fra

11. Braudel 1973 og 1981-84; Wallerstein 1974-89; Wolf 1982.

de første flodkulturer til vore dages industrisamfund.¹² Tilly derimod ser på, hvorledes kapital og tvangsmidler kombineredes inden for forskellige territorier i bestræbelser på at skabe en magtbase i konkurrence og strid (krig) med andre territorier, også omtalt som stater. Det resulterede både i færre stater, men også i at forholdet mellem stat og befolkning bevægede sig fra indirekte til direkte styre, hvorved fundamentet for vore dages nationalstat skabtes.¹³

Begreberne stat og revolution hænger uvilkårligt sammen, og når staten ændrer karakter, må nødvendigvis også revolutionen som historisk fænomen undergå forandringer. *Revolutioner*, og især de store klassiske revolutioner, forekommer sjældent, men får enorme konsekvenser for befolkningerne og magtforholdene i de berørte og omkringliggende lande.¹⁴ De strukturelle forudsætninger for revolutionære situationer og udfald, tillige med følgerne af disse omvæltninger, foregår over en længere årrække; og vor viden og den lære, vi kan drage af sociale revolutioner, må nødvendigvis hentes i historiske studier. Det samme kan til en vis grad siges om studiet af *sociale bevægelser*. Bevægelsernes opståen, udvikling og skiftende strategier må tage livtag med de langsigtede politiske, sociale og økonomiske betingelser, der tydeligt peger på den sociale bevægelse som prototypen på moderne politiske organisationsformer.¹⁵ Det samme gør sig gældende, når vi søger at forstå samspillet mellem sociale bevægelser, *politiske partier*, *valgkampagner*, *vælgere* og statslige politikker; det vil med lidt andre ord sige ændringer i det politiske system og spredningen af politiske innovationer, herunder introduktionen af demokratiske styrefor-
mer. *Demokratiforskningen* har länge benyttet komparative historiske analyser for at opnå indsigt i udviklingssekvensernes rækkefølge, fremkomsten af nye aktører og tilbagegangen for tidligere dominérerende klas-
ser.¹⁶

At de fleste demografiske processer tager tid, før de bliver synlige, kalder på en historisk synsvinkel. *Historisk demografi* har udviklet et sæt af redskaber til at studere vitale befolningsprocesser på mikro- og makroplan. Hertil hører konstruktionen af en *kollektiv biografi*, der på en systematisk og ensartet måde registrerer og aggregerer et stort antal individers livshistorie. Deri indgår fødsler, dødsfald og giftermål – individuelle be-givenheder, der på befolkningsniveau omsættes til fertilitet, mortalitet og

12. Mann 1986-93.

13. Tilly 1990.

14. Skocpol 1979; Goldstone 1991; Walt 1996.

15. Tilly 1984 og 1995.

16. Rueschemeyer, Stephens & Stephens 1992; Markoff 1996.

nuptialitet.¹⁷ Historiske studier af *familiestrukturer, social stratifikation og mobilitet* giver andre eksempler på brugen af den kollektive biografis metode: Familiens reproduktion og familiestrategier undergår store ændringer i løbet af blot én generation, og socialhistorikere har beskrevet, hvorledes kvinder og familier/husstande formulerer attituder og handler strategisk i samfund præget af hastig industriel udvikling.¹⁸ Det har skabt viden om sammepillet mellem produktionens organisering, demografiske strukturer og kollektive livsløb, herunder geografisk og social mobilitet.¹⁹ Det åbner op for en analyse af livschancer til forskellige tider og i forskellige samfund, herunder rekrutteringen til økonomiske og politiske elitter.²⁰ Mobilitetens geografiske dimension fanges op af begrebet *urbanisering*, der berører menneskers levevilkår i landdistrikterne såvel som i byerne. Historikernes fokusering på teknologi, demografi og markeder er med til at forbinde produktionsfaktorer, produktionsmåder og social reproduktion med byernes økonomiske og politiske rolle.²¹ Disse strukturelle forandringer bliver især synlige i historisk baserede fremstillinger, der også er egnede til at vise, at *markedet* var og er en politisk konstruktion.²²

Eksempler på temaer, som kan siges at ligge inden for den historiske sociologi eller er inspireret af denne, kunne sagtens udvides. Jeg har med denne oversigt kun villet antyde, at man om den historiske sociologi kan sige, at den sætter sig større mål end den øvrige historie og sociologi, den stiller vanskeligere og mere omfattende spørgsmål, den lover mere og tager større risici. Den adskiller sig radikalt fra de øvrige samfundsvidenskaber på flere områder og har været nyskabende, ikke mindst hvad angår teoretiske overvejelser og udviklingen af nye forskningsstrategier.

Teorier og forskningsstrategier i historisk sociologi

Som antydet er det kombinationen af teori, metode og empiri, der giver den historiske sociologi en særlig erkendelsesmæssig position set i forhold til de øvrige samfundsvidenskaber. I denne sammenhæng vil det derfor være naturligt først at fokusere på den teoretiske dimension og de dermed forbundne forskningsstrategier, fordi den umiddelbart står historiker-

17. Wrigley 1973; Wrigley & Schofield 1981.

18. Tilly & Scott 1978.

19. Moch 1992.

20. Kaelble 1978.

21. Hohenberg & Lees 1985.

22. Holton 1992.

ne noget fjernet. At det imidlertid ikke er så ligetil, beror på, at vi har at gøre med teorier på forskellige abstraktionsniveauer og teorier med relevans for forskellige områder af samfundet. Som udgangspunkt har jeg valgt følgende klassifikation:

- generelle teorier om social forandring,
- sociologiske teorier om historiske processer,
- fortiden i lyset af en sociologisk heuristik,
- sociokulturel analyse af mentalitet og betydning.²³

Generelle teorier om social forandring

Sociologer og historikere lod sig til at begynde med inspirere af *strukturfunktionalisme* subsidiært af *moderniseringsteori*. I sit udgangspunkt prætenderer funktionalismen, herunder neo-evolutionismen, at forklare relationerne mellem afgørende samfundsfænomener. Social differentiering, reintegration og tilpasning blev nøglebegreber til forståelse af den sociale orden og sociale forandringer. Den satte sig for at forklare forholdet mellem kulturelle, sociale, økonomiske og politiske faktorer samt at afdække de sekvenser eller udviklingsforløb, samfund til alle tider må gennemløbe for at nå op på et højere civilisatorisk niveau, med hvad det indebærer af individuelle livsformer, sekularisering, forbrug, demokratiske institutioner m.v. Et af de bedste eksempler på anvendelse af denne teoriretning i historiske studier er Neil Smelser's *Social Change in the Industrial Revolution* (1959) med undertitlen »An Application of Theory to the British Cotton Industry«. Heri analyseres, hvorledes den industrielle udvikling i form af social differentiering sætter arbejderfamiliernes traditionelle livsform under pres, og hvorledes familierne søger at genskabe en ny social balance. Smelser er ikke interesseret i at kaste nyt lys over den industrielle udvikling eller ændringer i datidens familiestruktur; derimod tjener konfrontationen med det historiske materiale sociologen til nærmere at specificere og operationalisere sine ofte meget abstrakte begreber.²⁴

Neo-evolutionismen havde sin storhedstid i 1950'erne og 1960'erne, men har siden veget pladsen for to andre overordnede teorier, nemlig rational choice og world-system analyser. *Rational choice* teori udspringer af det neoklassiske paradigme inden for økonomien med det behovsmak-simerende individ i centrum: Enhver kompleks social situation, institution eller begivenhed fremstår som et produkt af isolerede individers dispositioner, forventninger, materielle ressourcer, omgivelser og handlinger,

23. Det følgende er baseret på dele af Mikkelsen 2000.

24. Smelser 1959.

der samlet afstikker nogle kollektive processer og dermed en social orden. Anvendelse af rational choice teori på historiske hændelser er stadig i sin vorden, men er med en vis succes blevet anvendt til at forklare revolucionære udbrud,²⁵ vælgeradfærd i Frankrig fra 1849 til 1981,²⁶ overgangen fra autoritære til demokratiske styreformer i dagens Østeuropa m.v.²⁷

Hvor rational choice tager afsæt i individets præferencer, ser *world-system* analysen hele verden som et sammenhængende hele, inden for hvilket stater og klasser strider om markeder og ressourcer. Baseret på en blanding af marxisme og strukturhistorie konstruerede Wallerstein en teori, hvor de forandringer, som grupper, klasser og samfund undergår, bedst kan forklares med deres placering i og deres relationer til »verdens-systemet«. Fra den klassiske marxisme henter Wallerstein antagelsen om kapitalismens fremkomst og dens spredning som det mest fundamentale træk i moderne tid, alt imens Lenins imperialismeteori tjener til at placere verdens lande og regioner i et kapitalistisk centrum og en periferi udsat for politisk undertrykkelse og økonomisk udbytning. Den franske Annales-skole og især Braudel bidrager med en historisk og empirisk funderet redegørelse for verdens-systemets udbredelse og antagelsen om, at den kapitalistiske udvikling foregår i cykliske bevægelser ikke ulig Kondratieffs lange bølger i verdensøkonomien.

Sociologiske teorier om historiske processer

Den komparative analyse af specifikke historiske processer har været op>taget af statsdannelse, revolutioner, proletarisering, urbanisering, klasse- og markedsdannelse og lignende fundamentale spørgsmål. De bredere, klassiske teoretiske fortolkninger har i den forbindelse måtte vige pladsen for mere eklektisk funderede teorikonstruktioner om multikausale sammenhænge, der støtter sig på stort anlagte empiriske studier – uden tvivl den mest populære og oftest benyttede metode inden for (komparativ) historisk sociologi. Eksempelvis peger Theda Skocpol i sin *States and Social Revolutions* (1979) på det internationale system, krisetendenser i statens militære og fiskale system foruden bøndernes mobiliseringskapacitet som væsentlige variable i en revolutionsmodel.²⁸ På lignende vis har en række samfundsforskere set på sammenhængen mellem de agrare sociale bevægelser, urbaniseringen, industrialiseringen, arbejderbevægelsen og

---

25. Taylor 1988.

26. Brustein 1988.

27. Przeworski 1991.

28. Skocpol 1979.

det partipolitiske system i Danmark, Sverige og Norge i forsøg på at forklare disse landes magtstruktur og forekomsten af en specifik skandinavisk samfundsmodel, der har formået socialt og politisk at integrere de lavere klasser i samfundet, har tæmmet markedskræfterne og skabt en udbredt økonomisk solidaritet, dvs. lighed.²⁹

Den grundlæggende metode består i en systematisk beskrivelse og sammenfatning af hændelsesforløb eller samfundsprocesser på et forholdsvis lavt abstraktionsniveau i form af »middle-rank« teorier. Der sigtes på at skabe variation i iagttagelserne, dvs. i forholdet mellem de forskellige variable. Det kan ske ved at benytte den såkaldte »variabel-orienterede« metode, der ved hjælp af statistisk-matematiske teknikker søger at skelne mellem gyldige og ugyldige variable. De konstruerede kausale relationer opfattes i bedste fald som sandsynligheder, men eftersom de uafhængige variable ofte er stærkt indbyrdes korrelerede, er der selv med denne metode grænser for, hvor effektivt specifikke sociale karakteristika kan isoleres fra den samfundsmæssige kontekst. Michael Mann understreger da også, at »No laws are possible in sociology«. I stedet viser han hen til anvendelsen af generelle begreber og et princip om, at territorier og samfund, dvs. organisatoriske netværk, placeres i nogle sekvenser, han anser for at udgøre en kontinuerlig social proces.³⁰

For til en vis grad at kunne tage højde for denne kompleksitet har sociologer og historikere gjort brug af, hvad Charles Ragin kalder den »case-orienterede« metode, også omtalt som den komparative metode.³¹ Udøverne ønsker i mange tilfælde at forstå og forklare en bestemt begivenhed eller et sæt af begivenheder og kan endog stræbe efter begrænsede generaliseringer. En milepæl inden for komparativ historisk sociologi er *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (1966), hvori Barrington Moore både analyserer vejen til henholdsvis demokrati, fascism og kommunisme i syv større lande samt udleder nogle historiske generaliseringer vedrørende sammenhængen mellem økonomisk modernisering, klassestruktur og revolutionære udfald.³² Den case-orienterede metode bygger overvejende på induktion, men indeholder tillige deduktive elementer, fordi mere eller mindre eksplícitte teoretiske formuleringer bliver retningsgivende for vurderingen af de relevante ligheder og forskelle.

29. Lafferty 1971; Østerud 1978(a); Elvander 1980; Esping-Andersen 1985; Mikkelsen 1992.

30. Mann 1986-93, vol. 1.

31. Ragin 1987.

32. Moore 1966.

Fortiden i lyset af en sociologisk heuristik

Under denne og den følgende overskrift nærmer vi os »historismen« og dermed den arbejdsmetode, som mange historikere i praksis benytter sig af. Historismen forkaster enhver form for (a priori) generel kausal lovmæssighed for i stedet at hente sit epistemologiske skyts i Max Webers »Verstehenden« og fra fænomenologiske og hermeneutiske traditioner. Udøvere af denne tradition mener, at elementerne alene forstås i relation til helheden, og understreger derfor kompleksiteten, det enestående (»Einmaligkeit«) og nødvendigheden af at tolke menneskelige motiver og handlinger, eftersom objektiv målbar viden ikke er mulig (eller ønskværdig?) i et socialt samspil. Der vil ofte være en tendens til at lade sine tolkninger styre af sociologiske overvejelser, især når det drejer sig om kollektive fænomener. Mange socialhistorikere baserer deres analyse på et udvalg af sociologiske begreber og definitioner, der søger at identificere mekanismerne og regelmæssighederne inden for et tidsmæssigt og geografisk defineret rum.

I bøgerne *Nation-Building and Citizenship* (1964) og *Kings or People* (1978) sætter Reinhard Bendix de historiske aktører og hændelser op mod nogle mere almene og generelle begreber hentet fra Max Weber og Otto Hintze, med det formål at beskrive og anskueliggøre former for politisk autoritet, legitimitet og magt. Desuden vælger han ofte at sammenligne nogle få cases, for på den måde at tydeliggøre nogle bestemte og afgørende forhold.³³ Et andet eksempel kunne være E.P. Thompsons forsøg på at give klassebegrebet en historisk og subjektiv dimension, der fyldes ud og gøres forståelig i og med, at menneskelige handlinger og situationer kædes sammen og tolkes.³⁴ Et andet eksempel fra Thompsons historisk-sociologiske univers sættes i relief af begrebet »moral economy«. Det bygger på ideen om en kollektiv folkelig retfærdighedsfølelse, der kan udmønte sig i en folkelig prisfastsættelse i tider med mangel på fødevarer.³⁵ Siden har begrebet vundet indpas i konfliktforskningen til forklaring af oprør og hungerrevolter i udviklingslandene.

Sociokulturel analyse af mentalitet og betydning

Den i 1980'erne stigende interesse for hverdagslivet (og marginalgrupper) bragte kulturanalysen ind i socialhistorien og sociologien.³⁶ Kultur drejer sig ikke kun om den materielle, rumlige og sociale dimension, men

33. Bendix 1964 og 1978.

34. Thompson 1963.

35. Thompson 1971.

36. Christiansen 2000.

inddrager tillige det menneskelige tydningsunivers, dvs. adfærdens symbolsk-ekspressive sider. Hermeneutisk tilgang og den fortættede fortælling er på ny kommet til ære. Der fokuseres ofte på specifikke begivenheder, personer eller lokaliteter – i sin mere ekstreme form ved helt at lade kilderne tale for sig selv, altså at lade subjektet komme til orde. Emmanuel Le Roy Ladurie's bog *Montaillou* (1978) om en landsby og dens befolkning i Sydfrankrig i det tidlige 14. århundrede og Carlo Ginzburgs *The Cheese and the Worms* (1980), der søger at rekonstruere et enkelt individs liv og forestillingsverden i det 16. århundredes Italien, fremstår som prototyper.³⁷

Antropologi og etnologi udgør de vigtigste hjælpevidenskaber. Ladurie har ladet sig inspirere af tidligere lokalsamfundsstudier, alt imens et af den britiske antropolog Victor Turner konstrueret begreb, »social drama«, afdækker latente og åbne konflikter og angiver, hvorledes disse spændinger på ny integreres i en samfundsorden.³⁸ Clifford Geertz, en anden indflydelsesrig antropolog, har med sin tætte beskrivelse (»thick description«) af dagligdagens omgangsformer søgt at bygge bro mellem analyse og fortælling. Geertz hævder, at den kulturelle studies egentlige objekt ikke er betydningen i selve individets bevidsthed, men derimod de offentligt tilgængelige symboler – ritualer, æstetiske genstande og andre »tekster« – som mennesker benytter i deres indbyrdes kommunikation og i deres interaktion med omverdenen.³⁹

Strukturer og processer i historisk sociologi

De to foregående afsnit har vist, at den historiske sociologis synsvinkel er trængt ind på mange af samfundstænkningens områder, og at den både har bidraget til større forståelse af historiske fænomener, men også til uddybende teoretisk indsigt. Denne mangfoldighed gør det vanskeligt kort at opsummere den historiske sociologis erkendelsesmæssige bidrag til samfundsanalySEN, og alligevel vover jeg den påstand, at den historiske sociologis største fortjeneste er, at den afgørende har brutt med systemtænkningen og især med det neo-evolutionistiske paradigmes studie af sociale forandringer.⁴⁰

37. Le Roy Ladurie 1978; Ginzburg 1980.

38. Turner 1982.

39. Geertz 1973.

40. Smith 1976; Tilly 1984; Burke 1992.

Systemtænkning, neo-evolutionisme og den dermed beslægtede moderniseringsteori ser verden som bestående af isolerede samfund, der gennemløber nogle fastlagte stadier, hvor de »moderne« industrialiserede kapitalistiske demokratier er det bestemmelsespunkt, alle andre samfund nødvendigvis bevæger sig om ikke hen imod så i hvert fald i forhold til. Dernæst at »social forandring« er et sammenhængende fænomen, der kan forklares i sin helhed, og at verden er opdelt i adskilte enheder, dvs. »samfund«, som hver især rummer en mere eller mindre autonom kultur, økonomi, styreform og fællesskab; at »social differentiering« udgør den dominerende udviklingslogik, samt at differentiering fører til fremskridt, og at den »sociale orden« beror på balancen mellem differentiering og integration, samt at en for hastig differentiering medfører uønsket adfærd i form af kriminalitet, familieoplösning, selvmord og i værste tilfælde social uro, oprør og revolution.

Den historiske sociologis mange resultater, dens metodologiske og teoretiske sigte bryder afgørende med denne lineære, endogene opfattelse for i stedet at sætte et samfundssyn, der fremhæver diskontinuitet, heterogenitet og eksogene processer.⁴¹ Den historiske sociologi præsenterer os for en verden bestående af magtcentre, transnationale netværk og distributive koalitioner, der interagerer og nedbryder enhver form for isolation og autonomi. Disse transitive økonomiske, sociale og politiske processer kan for en kortere eller længere periode danne permanente stabile magtblokke, hegemonier og institutioner. Det foregår ikke som en fremadskridende differentieringsproces, men i en vekselvirkning af destruktive og konstruktive processer, hvorunder samfund, sociale grupper, klasser, nationer og imperier opstår, forandres og forgår. Hverken territorier, bureaucratier, sociale klasser, religioner eller stater forandres i overensstemmelse med en indre logik eller som del af et funktionelt teleologisk system; forandringsens logik ligger derimod i konfrontationen mellem politiske og kulturelle centre, dvs. som en strid mellem modsætninger.

Den kompleksitet, mangfoldighed og usamtidighed i måden at betragte verden på, som er fulgt med opblomstringen af den historiske sociologi, har bestemt ikke gjort det lettere at studere sociale forandringer, derimod har den historiske sociologi bidraget til en større realisme og dermed styrket forudsætningerne for ny erkendelse.

41. Sztompka 1993, kap. 14.

Institutioner, organisationer og transaktioner i historisk sociologi

Efter at have søgt at favne den historiske sociologi i dens epistemologiske, historiografiske, tematiske og teoretiske bredde, vil jeg i dette og de næste afsnit fremhæve og stille skarpt på et af de mange områder, hvor samfundsvidenskabelig teori og historieforskningen matcher og befrugter hinanden. Hvad jeg har i tankerne, er *det relationelle paradigme* og dermed beslægtede problemstillinger, det vil overvejende sige institutionel teori, organisationssociologi, netværksdannelse og transaktionsteori.⁴²

I sin bredeste formulering defineres *institutioner* som kognitive, normative og regulative strukturer og aktiviteter, som giver stabilitet og betydning til social adfærd. Institutionel teori gør det muligt at kombinere generelle argumenter med unikke situationer, systematiske processer med tilfældige begivenheder. Den er åben over for procesorienterede synsvinkler, kombinerer sociale, politiske og økonomiske argumenter, bruger kvantitative variabel-orienterede studier ved siden af case-studier og betjener sig ofte af et righoldigt og mangefacetteret kildemateriale.⁴³ *Organisationsteori* udspringer af disse mere generelle overvejelser. Organisationernes store betydning ligger i, at de på samme tid udgør et kernelement i de mekanismer, som former makrohistoriske processer, og ligeledes danner grundlag for menneskers dagligdag. Individuel adfærd og individuelle holdninger skabes og formes i interaktion med andre mennesker, og sociale relationer og sociale organisationer er nødvendige forudsætninger for kollektiv handlen.⁴⁴

Denne tilgang til studiet af samfundsmæssige processer og strukturer tager skarpt afstand fra rationelle aktør og norm-baserede modeller, forskellige former for holisme, individualisme og systemtænkning, for i stedet at fremhæve relationerne mellem forskellige enheder som den grundläggende analyseenhed. Dermed nærmer vi os *transaktions- og netværksstrategien*. De afviser gængse forestillinger om velafgrænsede analytiske kategorier, som for eksempel individet, familien, virksomheden, organisationen og staten, for i stedet at fremhæve dynamisk observerbare relationer i konstant forandring; eller som forfatteren Arthur Miller har formulert det: »There really are no characters in plays; there are relation-

42. Lloyd 1986; Emirbayer 1997.

43. Scott 1995.

44. Etzioni 1968; Ahrne 1994.

ships«.⁴⁵ Temporale, spatiale og sociale transaktioner indgår som vigtige elementer i konstruktionen af relevante aktører, der først tager form i kraft af deres handlinger, som igen danner forudsætningen for historiske begivenheder.⁴⁶

Det skulle gerne fremgå af ovenstående, at den skitserede analysestrategi har meget til fælles med historikernes arbejdsmetode, hvad der er en forudsætning for, at de gensidigt kan berige hinanden. Derfor vil jeg i de følgende tre afsnit komme med eksempler på, hvorledes en fokusering på institutioner, organisationer, transaktioner og netværk har været i stand til at kaste nyt lys over historiske strukturer og processer.

Samfund, stater og sociale bevægelser

Samfundet er ikke en veldefineret eller velaflgrænset kategori. Betruger man staten, markedet, organisationerne og sociale grupper som stabile enheder med en tydelig skelnen mellem interne og eksterne forhold, hvis adfærd er drevet af klare motiver og incitamenter, får man vanskeligt ved at forklare historiske forløb og transformationer. Historiske sociologer har da også søgt efter alternative definitioner på disse tidligere så indlysende konfigurationer.

Samfund defineres af Michael Mann som bestående af »multiple overlapping and intersecting socio-spatial networks of power«. Og retter vi, stadigvæk med Mann, blikket mod en af de vigtigste samfundsformations eller organisationer, nemlig *staten*, forstås den som et variabelt samspil mellem organisation, kontrol, logistik og kommunikation, dvs. »the capacity to organize and control people, materials, and territories«.⁴⁷ Staternes grænser svarer sjældent til de etniske, religiøse, kulturelle og produktionsmæssige afgrænsninger og til befolkningernes kollektive følelsesmæssige tilhørsforhold: »Societies have never been sufficiently institutionalized to prevent interstitial emergence. Human beings do not create unitary societies but a diversity of intersecting networks of social interaction. The most important of these networks [og her peges især på staten som dominerende organisations- og magtform, FM] form relatively stable ... But underneath, human beings are tunneling ahead to achieve their goals, forming new networks, extending old ones, and emerging most

45. Citeret fra Winokur 2000.

46. Abrams 1982; White 1992.

47. Mann 1986-93, vol. I, s. 1-3.

clearly into our view with rival configurations».⁴⁸ Hvad Mann hermed ønsker at fremhæve, gælder ikke kun for staten og dens videreudvikling nationalstaten, men dækker næsten alle former for menneskeligt samvær. Vi har med andre ord at gøre med et grundlæggende metodologisk princip, der med fordel kan bringes i anvendelse over for studiet af sociale bevægelser, politiske partier, interesseorganisationer, virksomheder og markeder for blot at nævne nogle af de vigtigste.

Sociale bevægelser kan ikke anskues som velfagrænsede enheder, der afspejler underliggende økonomiske, mentale og sociale strukturer eller udtrykker nogle kulturelle identiteter. Arbejderklassens og arbejderbevægelsens styrkeposition og mobiliseringskapacitet i de europæiske lande skyldes ikke udelukkende produktionsforhold og ændringer i klassestrukturen. Konfrontationen med andre sociale klasser spillede til tider en afgørende rolle, men arbejderbevægelsen truedes også af konkurrerende og oppositionelle organisationer. Dette sidste argument hviler på den generelle antagelse, at organisationer er produkter af historiske faktorer, og at den første organisationstype, som okkuperer et åbent socialt rum, vil binde ressourcer, etablere stærke sociale bånd og dermed holde andre organisationer ude.⁴⁹ Tidligt liberalt politisk hegemoni, som vi ser det i Frankrig og England, og tilstedevarelsen af konkurrerende etniske, religiøse og sproglige skel, som det især kendes fra Belgien, Holland og visse østeuropæiske lande, var med til at vanskeliggøre og sinke dannelsen af autonome arbejderbevægelser. Der skulle ofte en ydre begivenhed eller ligefrem katastrofe til, i form af økonomisk krise eller verdenskrig, for at »frigøre« arbejderne fra deres oprindelige organisatoriske tilhørsforhold.

Et forskningsdesign, som integrerer struktur- og aktørperspektivet, og som har kunnet forene både marxister og ikke-marxister, er ideen om klassealliancer og midlertidige koalitionsdannelser som vejen til politisk magt. Den grundlæggende opfattelse er, at ingen klasse, elite eller bevægelse er stærk nok til på egen hånd at erobre statsmagten og derfor må søge alliancepartnere.⁵⁰ Således er ifølge Gregory M. Luebbert forholdet mellem den urbane arbejderklasse, de urbane middelklasser og bondestanden afgørende for de fascistiske bevægelzers styrke og regimeudfald. Liberalt hegemoni i England og Frankrig gjorde disse lande immune over for fascistisk mobilisering i større omfang. Den socialdemokratiske regimtype krævede en koalition mellem den urbane arbejderklasse og bon-

48. Mann 1986-93, vol. 1, s. 16.

49. Ahrne 1994; Stinchcombe 1965; Hannan & Freeman 1984; Papakostas 1995.

50. Moore 1966; Rueschemeyer, Stephens & Stephens 1992.

destanden, mens en alliance mellem den urbane middelklasse og bondestanden førte til fascismen, som tilfældet var med Italien, Tyskland og Spanien.⁵¹

Fokuseringen på koalitionsdannelse er metodisk beslægtet med interaktionskonceptet, der specificerer aktionsformerne, aktørerne og relationen mellem aktørerne, eller med Roberto Franzosis ord, »the return of the actor implies a return of the action and of social relations«.⁵² På baggrund af 15.146 avisartikler kompileret fra *Il Lavoro* har Franzosi registreret 3.277 kollektive actioner i perioden 1919-22 i Italien. Databasen viser en omfattende mobilisering af arbejderklassen 1919-20, »de røde år«, efterfulgt af fascistisk kontramobilisering 1921-22, omtalt som »de sorte år«. Franzosis interaktionsanalyse viser med al tydelighed, at fascisterne ikke på egen hånd kunne have imødegået og nedkæmpet socialisterne; alene alliancen med urbane og agrare eliter og dele af bondestanden (især dem, som var blevet opskræmte over socialisternes kollektiviseringstanker), fulgt op af støtte fra paramilitære enheder og statslige organer, satte fascisterne i stand til med vold at smadre arbejdernes økonomiske og politiske organisationer.

Franzosi bygger videre på et metodologisk og teoretisk nybrud inden for bevægelsesforskningen, der tog sin begyndelse i 1970'erne med navne som Anthony Oberschall, William Gamson og Charles Tilly. I stedet for fattigdom, manglende normativ tilpasning eller frustration som forudsætning for oprør og sociale bevægelser fokuseredes på sociale gruppens evne og kapacitet for organisering, strategisk planlægning og kollektive actioner i situationer, hvor interaktionen med andre aktører spillede en afgørende rolle for bevægelsernes interne struktur, deltagernes kollektive bevidsthed og politiske identitet. Organisatoriske kontakter, også omtalt som bevægelsesnetværk, forsynede bevægelserne med afgørende ressourcer i form af legitimitet, information og tilhængere. Det bliver især tydeligt i situationer, hvor bevægelserne står konfronteret med magtfulde private og offentlige organisationer og en tvivlsom mediedækning: »In fact, one can safely claim that movement organizations desperately need allies«.⁵³ Både formelle og uformelle kontakter til andre bevægelsesorganisationer spredt sig ofte til andre lande og danner dermed nye nationale og internationale aktører i form af transnationale bevægelsesnetværk.⁵⁴ I

51. Luebbert 1991.

52. Franzosi 1999.

53. Diani 1995, s. 7.

54. Smith, Chatfield & Pagnucco 1997.

nogle tilfælde udgår initiativet fra et bestemt center som for eksempel den kommunistiske verdensbevægelse efter 1917; i andre tilfælde er de nationale bevægelser selv meget opsatte på at knytte forbindelser til ligesinde bevægelser i andre lande, og endelig kan vi spore tendenser til, at internationale politiske begivenheder og kriser giver stødet til en internationalealisering af interesser og identiteter.⁵⁵ Det har været tilfældet med 1848-revolutionerne, med Vietnambevægelsen i 1960'erne og med fredsbevægelerne i 1980'erne.

Politiske partier, interesseorganisationer og regimestruktur

Politiske partier er ligesom sociale bevægelser en meget heterogen størrelse. Partierne afspejler ikke kun arbejdsdelingen i samfundet eller forstås i forlængelse af deres ideologiske og programmatiske ståsted. De skal langt snarere ses som komplekse organisationer, »and that organizational analysis must therefore come before any other perspective«.⁵⁶ Denne fremgangsmåde er, med inspiration fra Robert Michels og Maurice Duverger, blevet ført videre af Angelo Panebianco, der henviser til koalitioner og kampen om magt mellem konkurrerende eliter i partiorganisationen som den bedste indfaldsvinkel til studiet af politiske partier. Panebianco opstiller en idealtypisk fasemodel gående fra oprindelse over institutionalisering til modenhed lig med overgangen fra en bevægelsesliggende deltagerform med vægt på kollektiv solidaritet, manifest ideologi, offensiv stil og lederdominans til en professionel deltagerkultur, der afvejer de forskellige interesser, distribuerer selektive incitamenter, nedtoner ideologien og tilpasser sig omgivelserne.⁵⁷

Organiseringens politiske dimensioner og magtens organisatoriske dimensioner har dog haft en større bevågenhed nationalt som internationalt, når vi fokuserer på *interesseorganisationerne* i det økonomisk-politiske system.⁵⁸ Der foreligger således adskillige studier af de økonomiske organisationer og lønmodtagerorganisationernes samspil med statslige organisationer. Den teoretiske ramme for dette samspil har fået betegnelsen *organiseret kapitalisme* for perioden frem til 1. Verdenskrig⁵⁹ og *neo-korporatis-*

55. Mikkelsen 1999.

56. Panebianco 1988, s. xi.

57. Panebianco 1988.

58. Nüchel Thomsen, Eriksen, Hertz & Hjort 1987; Ronit 1998.

59. Winkler 1974.

me, når det drejer sig om at karakterisere basale magt- og beslutningsstrukturer i tiden efter 2. Verdenskrig.⁶⁰ Andre har dog anlagt et mindre hierarkisk og mere pluralistisk, horisontalt eller netværks-orienteret syn på magten. *Netværk* af politiske aktører (»policy networks«) refererer således ikke alene til forbindelsen mellem betydningsfulde personer eller til forbindelser mellem eliter, klier og klassefaktioner, men også til midlertidige kontakter mellem organiserede private og offentlige aktører til fremme og implementering af bestemte interesser.⁶¹ Disse netværk karakteriseres som uformelle, decentrale og horisontale; de kan bestå af få, men også af flere hundrede aktører. Relationerne kan være midlertidige og segmenterede, men er til andre tider mere permanente og kan involvere ressourcestærke aktører inden for centrale samfundsområder, i hvilken forbindelse vi kan tale om »distributive koalitioner«.

Nogle forskere har taget skridtet videre og taler om statens decentralisering og fragmentering, eller om statens usikre og ujævne styringskapacitet.⁶² Dette synspunkt er beslægtet med ideen om transnationale processers betydning for den nationale politik og for så vidt også dannelsen af internationale regimestrukturer.⁶³ Nationale politiske aktører er rodfæstet i internationale relationer. De udveksler viden og økonomiske ressourcer på tværs af landegrænser. Desuden får internationale økonomiske konjunkturer og ændringer i den internationale statsstruktur afgørende indflydelse på det nationale politiske landskab. I den forbindelse indtager transnationale netværk og supranationale organisationer en fremskudt plads, men endnu mere afgørende er, at bevægelser og andre politiske aktører appellerer til lokale, regionale, nationale og overnationale magtcentre, alt efter hvad der tjener deres interesser, og hvor alliancemulighederne er bedst.

Tendensen til at velge politisk arena i forhold til en given modstander er en grundfæstet strategi. Den kommer i vore dage til fuld udfoldelse over for de Europæiske Fællesskabers stadig mere dominerende position, men var lige så udbredt og måske af endnu større betydning i 1500- og 1600-tallet, hvad ikke mindst historikeren Wayne Te Brahe så tydeligt har demonstreret med begrebet om de sammensatte stater (»composite states«). De fleste mennesker i 1500-tallet levede under skiftende og overlappende autoritetsstrukturer eller som undersætter under en fjern her-

60. Schmitter 1974; Cawson 1986.

61. Knoke 1990; Marin & Mayntz 1991.

62. Evans, Rueschemeyer & Skocpol 1985.

63. Keohane 1984.

sker. Det satte dem i stand til at appellere til og indgå midlertidige alliancer med skiftende politiske magthavere eller med Te Brahes ord: »To the extent that they were oriented to a variety of political spaces defined by a variety of rulers, ordinary people could choose not only when and how to challenge the authority of their rulers but also where«.⁶⁴

Marked, hierarki og netværk

Allerede i bogen *The Great Transformation* (1944) kritiserede Karl Polanyi økonomerne for at have ignoreret de perioder og de samfund, hvor fordelingen af økonomiske goder var indlejret (»embedded«) i bredere sociale og politiske institutioner og ikke overladt til markedsmekanismerne.⁶⁵ Det var dette snævre ahistoriske approach, som fik de fleste økonomer, men også mange økonomiske historikere til at holde samfundet og historien ude fra det specifikt økonomiske. Markedet for udveksling af goder og salg og køb af arbejdskraft er imidlertid en historisk konstruktion, og flere samfundsforskere har da også forsøgt sig med forklaringer på, hvorfor det kapitalistiske system fik den gennemslagskraft og den dominans, som de fleste er enige om at fremhæve.

Det moderne kapitalistiske verdens-system er ekspanderet siden 1400-tallet som følge af en konstruktiv og destruktiv balance mellem kapital og magt, mellem produktions-måde og organisations-måde.⁶⁶ Hvor vandene i diskussionen om drivkræfterne bag kapitalismens udbredelse skiller, er med hensyn til, hvilken betydning man skal tildele det økonomiske over for det politiske og kulturelle.⁶⁷ Den markeds-orienterede retning, repræsenteret blandt andre af Douglass North og Robert Thomas, lægger stor vægt på udviklingen af institutioner, især ejendomsretten, som forudsætning for en bedre udnyttelse af produktionsfaktorer og dermed økonomisk vækst.⁶⁸ Wallerstein fremhæver landenes eksportsektor, og hvorledes im- og eksportkontrollerende kapitalister og krigsførende stater i fællesskab, og over flere århundreder, skabte en moderne global

64. Te Brahe 1998, s. 14-15.

65. Polanyi 1944. Jeg kan i det følgende kun tangere sider af den nye økonomiske sociologi; det skulle imidlertid være muligt at få et godt indtryk af disciplinen i værker af Stinchcombe 1983; Holton 1992; Granovetter & Swedberg 1992; Smelser & Swedberg 1994; Herlitz 1998.

66. Clegg & Dunkerley 1980.

67. Holton 1992.

68. North & Thomas 1973.

markedsøkonomi.⁶⁹ Wallerstein underordner på sin vis staten og de dominerende klasser under det kapitalistiske marked, hvorimod Barrington Moore og Robert Brenner tillægger klassestrukturen en større dominans over staten og markedet og dermed en afgørende betydning for økonomisk modernisering.⁷⁰

Den politisk-økonomiske tradition ser staten eller rettere interaktionen mellem stater som en moderniserende kraft. For at overleve i konkurrence og konflikt med andre stater så staten sig nødsaget til at kontrollere befolkningen, opbygge administrative bureaucratier og organisere samfunnets økonomiske aktiviteter for på den vis at øge skattekundlaget og dermed statens militære kapacitet. At den vesteuropæiske statsmodel i form af nationalstaten i en proces af tvang, erobring, kolonisering og efterligning udbredtes til det meste af verden, betød også, at vestlige kapitalistiske produktionsmåder spredte sig til de fleste af kontinenterne.⁷¹

Ovennævnte eksempler viser, at økonomisk aktivitet, herunder etableringen af et verdensomspændende kapitalistisk marked, i sin grundlæggende forklaring må tage hensyn til både politik (staten), social klasse, kulturelle værdier og prismekanismer. Eller sagt på anden vis: økonomisk historie kan ikke frasige sig institutionelle overvejelser, og nyere økonomisk historie har da også bevidst søgt at bygge sine forklaringer op omkring treenigheden marked, hierarki og netværk på bekostning af økonomernes endimensionale forestilling om individens rationelle valg som kernelement i det økonomiske liv. Et vigtigt skridt blev taget af Oliver Williamson, der overførte den neoklassiske økonomiske teori i modificeret form til forklaring af nye produktionsorganiseringer, blandt andet fabriks-systemets opståen, nye organisatoriske strategier og økonomiske styringsproblemer.⁷²

Det organisatoriske argument er endnu mere afgørende for de såkaldte historiske institutionalister, der hævder, at erhvervsudviklingen forløber i forskellige spor afhængig af de institutionelle rammer.⁷³ Mark Granovetter tvivler imidlertid på nytten af hierarkiske systemer og markedsmekanismer til løsning af økonomiske problemer og fremhæver i stedet betydningen af sociale relationer og netværk, både forretningsnetværk og jobskabelsesnetværk. Virksomheder kreerer samarbejdsrelationer og indgår

69. Wallerstein 1974-89.

70. Moore 1966; Brenner 1977.

71. Wallerstein 1974-89, vol. I; Evans, Rueschemeyer & Skocpol 1985; Tilly 1990.

72. Williamson 1975; Raaschou-Nielsen 1990.

73. Mjøset 1987.

tillidsskabende forbindelser med andre virksomheder og med diverse politiske organer: »In no case do we observe an economy made up of atomized firms doing business at arms length with other firms across a market boundary«.⁷⁴ På næsten samme vis finder vi, at allokeringen af jobs, karriereforløb og dermed afgørende elementer i struktureringen af arbejdsmarkedet foregår via opbygningen og udnyttelsen af forskellige typer af rekrutteringsnetværk og jobsøgningsnetværk.⁷⁵

Det er ikke som hos økonomerne individet, der står i centrum for analysen, men derimod de kulturelle, vidensmæssige, ressourcemæssige og sociale bindinger, som tilsammen danner forskellige typer af netværk og sociale kategorier. Vi får således en langt større forståelse for sammispiellet mellem økonomiske, sociale og demografiske faktorer, hvis vi, i stedet for den individuelle lønmodtager, tager udgangspunkt ikke i familien, men derimod i husstandens dispositioner og kontakter.⁷⁶ Michael Anderson har således vist, at ikke kun familien og de nære slægtsrelationer spillede en afgørende rolle i krisetider for arbejderfamilierne i det 19. århundredes Lancashire, men at også individet og familien var spundet ind i et »generalized exchange net«, der gav social sikkerhed og tjente som et informationsnet for familiemedlemmer i deres jobsøgning.⁷⁷

»Panta réi« – alt er i bevægelse

De mere generelle overvejelser om, hvad der konstituerer den historiske sociologi og fremhævelsen af det relationelle paradigme, viser med al tydelighed, at der ikke findes noget fikspunkt, hvorfra vi kan overskue og begribe samfundet eller historien. Det objekt, den tilstand og den begivenhed, vi søger at beskrive, er i konstant bevægelse og indgår i en kontinuerlig interaktion med omgivelserne, hvorfra den får mening, betydning og identitet. Det betyder, at vi må fjerne blikket fra genstanden for i stedet at rette vor opmærksomhed, vort begrebsapparat, mod transaktionen, og hvorledes den folder sig ud i en dynamisk proces. Margaret Somers og Gloria Gibson har formuleret synspunktet således: »While a social identity or categorial approach presumes internally stable concepts, such that under normal conditions entities within that category will act predictably,

74. Granovetter 1994, s. 453.

75. Granovetter 1995.

76. Pahl 1984.

77. Anderson 1971.

the (relational, transactional) approach embeds the actor within relationships and stories that shift over time and space and thus precludes categorial stability in action. ... The classification of an actor *divorced* from analytic relationality is neither ontologically intelligible nor meaningful«.⁷⁸

Denne tilgang til studiet af mennesker og samfund sætter spørgsmålstegn ved traditionelle forklaringsmåder, hvad enten det drejer sig om metodologisk individualisme, fænomenologisk individualisme eller systemteori. Disse tre retninger har det til fælles, at de postulerer en stabil kerne, en selvbevarende essens, som er omdrejningspunktet i de fleste forklaringsmodeller. Relationelle modeller er langt mere optaget af de transitive processer, der finder sted mellem konstant foranderlige og skiftende aktører. Det betyder ikke, at kausalitetsprincippet opgives, men at det får andre kvaliteter. Arthur Stinchcombe taler således om »situational mechanisms«, der styrer strømmen af begivenheder.⁷⁹ Kan vi identificere disse mekanismer over en mangfoldighed af sociale situationer, tales der beret-tiget om basale kausale mønstre, som afdækker en regelmæssighed i det foranderlige. Inden for den historisk-sociologiske tradition taler man i den forbindelse om narrative og konjugerende årsagsforklaringer i modsætning til generelle universelle teorier.⁸⁰ Især de to førstnævnte har interesse for historikerne.

Narrative forklaringer ser selve begivenhederne som årsager og antager, at betingede sekvenser af hændelser begrænsrer fremtidige muligheder og determinerer efterfølgende handlinger. Konjugerende modeller understreger, at en særlig kombination af strukturelle forhold og begivenheder i tid og sted kan afstedkomme unikke udfald, som ikke nødvendigvis gentages i en anden sammenhæng. Begge opfattelser placerer *historisk tid* og *historisk kontekst* centralt i samfundsanalysen, der, som fremhævet af George Steinmetz, opererer med åbne systemer, hvor en kombination af teorier er at foretrække frem for almennyldige universelle udsagn.⁸¹

H.P. Clausen er i sin bog *Hvad er historie?* (1963) inde på nogle af de samme problemer, når han fastholder, »at de menneskelige fænomener altid beholder deres foruroligende sammensathed lige over for en forklaring, der vil fatte dem i enkle formler«.⁸² Enkelthederne eller begivenhederne er aldrig de samme, når de optræder i forskellige helheder, dvs. i

78. Somers & Gibson 1994, citeret fra Emirbayer 1997, s. 288.

79. Stinchcombe 1991.

80. Paige 1999.

81. Steinmetz 1998.

82. Clausen 1963, s. 153.

åbne systemer. Deri adskiller de historiske fænomener sig fra naturvidenskabens – og her især fysikkens – lukkede systemer og tidsløse lovmæssigheder. Derimod er der intet, som tyder på, at den historiske erkendelsesproces afgørende set adskiller sig fra den, som udøves inden for samfundsvidenskaberne. Der er ingen tydelig forskel mellem de teoretiske og metodologiske problemer, som er fundamentale for sociologi og historie. Derfor kan vi med en svoren tilhænger af strukturel realisme, Christopher Lloyd, sige, at »History and the social studies (including economics) should not remain as separate discourses (ideographic versus nomothetic) but should be related aspects of one science – a science which must embody a concern to study actual and possible human acts, behaviour, events, processes, and structures, using a combination of theoretical and empirical methods«.⁸³

Har vi sat os dette mål for øje, kan vi også begynde at skrive historisk syntese. Uden teoretiske retningslinier vil forsøget på at skrive totalhistorie eller historisk syntese segne under sin egen vægt. Ophobningen af empiriske data og historiske facts giver for megen plads til tolkninger af historiske forløb og kun få muligheder for egentlig analytiske forklaringer. Disciplinen historisk sociologi har med sin eksplisitte udnyttelse af teoretiske konstruktioner og gennem analysen af historiske transformationer formået at tilføje den historiske syntese en væsentlig erkendelsesmæssig dimension.

Litteratur

Den følgende bibliografi indeholder en del henvisninger til litteratur inden for det historisk-sociologiske område, som ikke er nævnt i teksten.

- Abrams, Philip: »History, Sociology, Historical Sociology«, *Past and Present*, 87, 1980, s. 3-16.
- Abrams, Philip: *Historical Sociology*. Sommerset 1982.
- Adamson, Rolf: *Teori och metod för ekonomisk och social historia*. Lund 1975.
- Ahrne, Göran: *Social Organizations. Interaction Inside, Outside and Between Organizations*. London 1994.
- Allardt, Erik: »Challenges for Comparative Social Research«, *Acta Sociologica*, no. 3, 1990, s. 183-193.
- Aminzade, Ronald: »Historical Sociology and Time«, *Sociological Methods and Research*, 20:4, 1992, s. 456-480.

83. Lloyd 1986, s. 10.

- Anderson, Michael: *Family Structure in Nineteenth-Century Lancashire*. Cambridge 1971.
- Antoni, C.: *From History to Sociology*. London 1959.
- Bagge, Povl: »Historie og de andre samfundsvidenskaber«, *Historisk Tidsskrift*, 12. rk., bd. III, 1969, s. 453-468.
- Beer, Samuel H.: »Causal Explanation and Imaginative Re-enactment«, *History and Theory*, 3 (1), 1963, s. 6-29.
- Bendix, Reinhard: *Nation-Building and Citizenship: Studies of Our Changing Social Order*. New York 1964.
- Bendix, Reinhard: *Kings or People: Power and the Mandate to Rule*. Berkeley 1978.
- Bendix, Reinhard: *Force, Fate and Freedom. On Historical Sociology*. Berkeley 1984.
- Berntzen, Einer & Per Selle: »Historisk sociologi – tilbake til klassikerne?«, *Tidsskrift for samfunnsvitenskap*, årg. 29, 1988, s. 235-251.
- Biersach, A.: »Local Knowledge, Local History: Geertz and Beyond«, Lynn Hunt (ed.): *The New Cultural History*. Berkeley 1989, s. 72-96.
- Bonnell, Victoria E.: »The Uses of Theory, Concepts and Comparison in Historical Sociology«, *Comparative Studies in Society and History*, 22 (2), 1980, s. 156-173.
- Braembussche, A.A. van den: »Historical Explanation and Comparative Method: Towards a Theory of the History of Society«, *History and Theory*, 28, 1989, s. 1-24.
- Braudel, Fernand: *Capitalism and Material Life, 1400-1800*. London 1973.
- Braudel, Fernand: *Civilization and Capitalism: 15th – 18th Century*, vol. 1-3. New York 1981-84.
- Brenner, Robert: »The Origins of Capitalist Development«, *New Left Review*, 104, 1977, s. 25-93.
- British Journal of Sociology*, vol. 27, no. 3, 1976 (Temahæfte om historisk sociologi).
- British Journal of Sociology*, vol. 40, no. 4, 1989 (Temahæfte om historisk sociologi).
- Brustein, William: *The Social Origins of Political Regionalism: France, 1849-1981*. Berkeley 1988.
- Burke, Peter: *The French Historical Revolution. The Annales School 1929-89*. Stanford 1990.
- Burke, Peter: *History and Social Theory*. Cambridge 1992.
- Calhoun, C.: »History and Sociology in Britain«, *Comparative Studies in Society and History*, 29, 3, 1987, s. 615-625.
- Cawson, Alan: *Corporatism and Political Theory*. London 1986.
- Cayton, Mary Kupice, Elliot J. Goro & Peter W. Williams (eds.): *Encyclopedia of American Social History*, vol. 1-3. New York 1993.
- Christiansen, Palle Ove: *Kulturhistorie som opposition. Træk aff forskellige fagtraditioner*. København 2000.

- Clausen, H.P.: *Hvad er historie?* København 1963.
- Clegg, Stewart & David Dunkerley: *Organization, Class and Control*. London 1980.
- Clubb, J.M.: »History as Social Science«, *International Social Science Journal*, 32, 1981, s. 596-610.
- Cohn, B.S.: »Anthropology and History in the 1980s. Toward a Rapprochement«, *Journal of Interdisciplinary History*, 12, 1981, s. 227-252.
- Diani, Mario: *Green Networks. A Structural Analysis of the Italian Environmental Movement*. Edinburgh 1995.
- Dibble, Vernon K.: »Four Types of Inference from Documents to Events«, *History and Society*, 3 (2), 1963, s. 203-221.
- Drugge, Ulf & Mats Johansson (red.): *Historisk sociologi*. Lund 1997.
- Eisenstadt, S.N.: *The Political System of Empires*. New York 1963.
- Eley, Geoff: »Some Recent Tendencies in Social History«, Georg Iggers og Harold Parker (eds.): *International Handbook of Historical Studies. Contemporary Research and Theory*. London 1979, s. 55-70.
- Elias, N.: *What is Sociology?* London 1978.
- Elklit, Jørgen: *Fra åben til hemmelig afstemning*. Århus 1988.
- Elvander, Nils: *Skandinavisk arbetarrörelse*. Stockholm 1980.
- Emirbayer, Mustafa: »Manifesto for a Relational Sociology«, *American Journal of Sociology*, vol. 103, no. 2, 1997, s. 281-317.
- Eriksson, Björn: »Små händelser och stora händelser«, *Sociologisk Forskning*, 26,2, 1989, s. 34-64.
- Esping-Andersen, Gøsta: *Politics Against Markets. The Social Democratic Road to Power*. New Jersey 1985.
- Etzioni, Amitai: *The Active Society. A Theory of Societal and Political Processes*. New York 1968.
- Evans, Peter, Dietrich Rueschemeyer & Theda Skocpol (eds.): *Bringing the State Back In*. Cambridge 1985.
- Floto, Inga: *Historie*. København 1985.
- Franzosi, Roberto: »From Words to Numbers«, *Sociological Methodology*, 19, 1989, s. 105-136.
- Franzosi, Roberto: *The Puzzle of Strikes. Class and State Strategies in Postwar Italy*. Cambridge 1995.
- Franzosi, Roberto: »A Sociologist Meets History. Critical Reflections upon Practice«, *Journal of Historical Sociology*, vol. 9, no. 3. 1996, s. 354-392.
- Franzosi, Roberto: »The Return of the Actor. Interaction Networks Among Social Actors During Periods of High Mobilization (Italy 1919-1922)«, *Mobilization*, vol. 4, no. 2, 1999, s. 131-149.
- Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*. New York 1973.
- Ginzburg, Carlo: *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*. London 1980.
- Goldstone, Jack A.: *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. Berkeley 1991.

- Gourevitch, A.J.: »History and Historical Anthropology«, *Diogenes*, 151, 1991.
- Granovetter, Mark: »Business Groups«, Neil J. Smelser & Richard Swedberg (eds.): *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton 1994, s. 453-475.
- Granovetter, Mark: *Getting a Job. A Study of Contacts and Careers*. 2. ed. Chicago 1995.
- Granovetter, Mark & Richard Swedberg (eds.): *The Sociology of Economic Life*. Boulder 1992.
- Hamilton, Gary: »The 'new history' in sociology«, *International Journal of Politics, Culture and Society*, 1, 1987, s. 89-114.
- Hamilton, Georg & John Walton: »History in Sociology«, Edgar F. Borgatta & Karen Cock (eds.): *The Future of Sociology*. New York 1988.
- Hannan, Michael & John Freeman: »Structural Inertia and Organizational Change«, *American Sociological Review*, 49, 1984, s. 149-164.
- Hansen, Svend Aage & Ingrid Henriksen: Sociale brydnninger 1914-39, *Dansk soci-alhistorie*, bd. 6. København 1980.
- Hechter, Michael: »Rational Choice Theory and Historical Sociology«, *International Social Science Journal*, no. 133, 1992, s. 367-373.
- Heirich, Max: »The Use of Time in the Study of Social Change«, *American Sociological Review*, vol. XXIX, no. 3, 1964, s. 386-397.
- Herlitz, Lars (red.): *Mellem økonomi og historie*. Aalborg 1998.
- Hobsbawm, Eric J.: »From Social History to the History of Society«, *Daedalus*, 100, 1971, s. 20-45.
- Hohenberg, Paul & Lynn Hollen Lees: *The Making of Urban Europe, 1000-1950*. Cambridge 1985.
- Holton, Robert: *Economy and Society*. London 1992.
- Iggers, Georg & Harold Parker (eds.): *International Handbook of Historical Studies. Contemporary Research and Theory*. London 1979.
- International Review of Social History*, vol. 43, 1998, Supplement 6: »New methods for social history«.
- International Social Science Journal*, vol. 44, no. 3, 1992 (Temahæfte om historisk sociologi).
- Den Jyske Historiker*, nr. 80, 1998 (Temahæfte om historisk sociologi).
- Kaelble, Hartmut: *Historische Mobilitätsforschung*. Darmstadt 1978.
- Kammen, Michael (ed.): *The Past Before Us. Contemporary Historical Writing in the United States*. Ithaca 1980.
- Kendrick, Stephen, Pat Straw & David McCrone: *Interpreting the Past, Understanding the Present*. New York 1990.
- Keohane, Robert O.: *After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton 1984.
- Kiser, Edgar & Michael Hechter: »The Role of General Theory in Comparative-historical Sociology«, *American Journal of Sociology*, vol. 97, no. 1, 1991, s. 1-30.
- Kjeldstadli, Knut: »Nytten av å sammenlikne«, *Tidsskrift for samfunnsvitenskap*, årg. 29, 1988, s. 435-447.

- Knoke, David: *Political Networks. The Structural Perspective*. Cambridge 1990.
- Kocka, Jürgen: *Sozialgeschichte*. 2. Ausgabe. Göttingen 1986.
- Kocka, Jürgen (Hg.): *Socialgeschichte im internationalen Überblick*. Darmstadt 1989.
- Lafferty, William: *Economic Development and the Response of Labor in Scandinavia*. Oslo 1971.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel: *Montaillou*. Paris 1978.
- Lipset, Martin S.: *The First New Nation*. London 1963.
- Lipset, Martin S. & R. Hamilton: *History and Sociology: Methods*. New York 1968.
- Lloyd, Christopher: *Explanation in Social History*. Oxford 1986.
- Lloyd, Christopher: *The Structures of History*. Oxford 1993.
- Ludz, Peter Christian: »Soziologie und Sozialgeschichte«, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Sonderheft 16, 1972, s. 9-28.
- Luebbert, Gregory M.: *Liberalism, Fascism, or Social Democracy. Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe*. New York 1991.
- McDonald, Terrence (ed.): *Historic Turn in the Human Sciences*. Ann Arbor 1996.
- Mahoney, James: »Path dependence in historical sociology«, *Theory and Society*, 29, 2000, s. 507-548.
- Mann, Michael: *The Sources of Social Power*, vol. 1-2. Cambridge 1986-93.
- Marin, Bernd & Renate Mayntz (eds.): *Policy Networks*. Frankfurt a.M/Boulder 1991.
- Markoff, John: *Waves of Democracy. Social Movements and Political Change*. Pine Forge 1996.
- Mikkelsen, Flemming: *Arbejdskonflikter i Skandinavien 1848-1980*. Odense 1992.
- Mikkelsen, Flemming: »Historisk sociologi og sociale forandringer«, *Dansk Sociologi*, nr. 3, 1994, s. 25-41.
- Mikkelsen, Flemming: »Contention and Social Movements in an International and Transnational Perspective: Denmark 1914-1995«, *Journal of Historical Sociology*, vol. 12, no. 2, 1999, s. 128-157.
- Mikkelsen, Flemming: »Historiske strukturer, historiske processer og sociologi«, *Historie*, 2000, 1, s. 69-85.
- Mjøset, Lars: »Nordic Economic Policies in the 1970s and 1980s«, *International Organization*, vol. 41, no. 3, 1987, s. 403-456.
- Mjøset, Lars & Frederick Engelstad (eds.): *Methodological Issues in Comparative Social Science*, vol. 16: Comparative Social Research, Greenwich 1997.
- Moch, Leslie Page: *Moving Europeans. Migration in Western Europe Since 1650*. Bloomington 1992.
- Monkkonen, E.H.: »The Challenge of Quantitative History«, *Historical Methods*, 17, 1984.
- Moore, Barrington: *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasants in the Making of the Modern World*. London 1966.
- Nisbet, Robert A.: *Social Change and History*. New York 1969.
- North, Douglass & Robert Thomas: *The Rise of the Western World: A New Economic History*. Cambridge 1973.

- Nüchel Thomsen, Birgit, August W. Eriksen, Michael Hertz & Karen Hjort: *Samspillet mellem organisationer og stat. Studier inden for indenrigsministeriets og handelsministeriets område 1879-1950*. København 1987.
- Olzak, Susan: »Analysis of Events in the Study of Collective Action«, *Annual Review of Sociology*, 15, 1989, s. 119-149.
- Olzak, Susan: *The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict*. Stanford 1992.
- Pahl, R.E.: *Divisions of Labour*. London 1984.
- Paige, Jeffery M.: »Conjunction, Comparison, and Conditional Theory in Macrosocial Inquiry«, *American Journal of Sociology*, vol. 105, no. 3, 1999, s. 781-800.
- Panebianco, Angelo: *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge 1988.
- Papakostas, Apostolis: *Arbetarklassen i organisationernas värld. En jämförande studie av fackföreningarnas sociala och historiska förutsättningar i Sverige och Grekland*. Stockholm 1995.
- Polanyi, Karl: *The Great Transformation*. New York 1944.
- Pred, A.: *Making Histories and Constructing Human Geographies*. Boulder 1990.
- Przeworski, A.: *Democracy and the Market*. Cambridge 1991.
- Ragin, Charles: *The Comparative Method. Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkeley 1987.
- Ronit, Karsten (red.): *Interesseorganisationer i dansk politik*. København 1998.
- Rueschemeyer, Dietrich, Evelyne Stephens & John Stephens: *Capitalist Development and Democracy*. Cambridge 1992.
- Raaschou-Nielsen, Agnete: »Fra forlag til fabrik. Produktionsorganisering i økonomisk-historisk belysning«, Flemming Mikkelsen (red.): *Produktion og arbejdskraft i Danmark gennem 200 år*. København 1990, s. 57-84.
- Sanderson, Stephen: *Social Transformations: A General Theory of Historical Development*. Cambridge 1995.
- Schieder, Wolfgang & V. Sellin (Hg.): *Sozialgeschichte in Deutschland*, bd. I-IV. Göttingen 1986-87.
- Schmitter, Philippe: »Still the Century of Corporatism?«, *Review of Politics*, 36, 1974, s. 85-131.
- Scott, W. Richard: *Institutions and Organizations*. London 1995.
- Skocpol, Theda: *States and Social Revolutions*. Cambridge (Mass.) 1979.
- Skocpol, Theda: *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge (Mass.) 1984.
- Skocpol, Theda (ed.): *Democracy, Revolution & History*. Ithaca 1998.
- Skocpol, Theda & Margaret Somers: »The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry«, *Comparative Studies in Society and History*, 22 (2), 1980, s. 174-197.
- Smelser, Neil J.: *Social Change in the Industrial Revolution*. London 1959.
- Smelser, Neil J. & Richard Swedberg (eds.): *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton 1994.
- Smith, Anthony: *Social Processes*. London 1976.
- Smith, Dennis: »Social History and Sociology – More Than Just Good Friends«, *Sociological Review*, 30 (2), 1982, s. 286-308.

- Smith, Dennis: *The Rise of Historical Sociology*. Philadelphia 1991.
- Smith, Jackie, Charles Chatfield & Ron Pagnucco (eds.): *Transnational Social Movements and Global Politics*. New York 1997.
- Sociologisk Forskning*, 1, 1987 (Temahæfte om historisk sociologi).
- Somers, Margaret & Gloria D. Gibson: »Reclaiming the Epistemological ‘Other’: Narrative and the Social Constitution of Identity«, Craig Calhoun (ed.): *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford 1994, s. 37-99.
- Stearns, Peter N.: »Social History and History: A Progress Report«, *Journal of Social History*, 19, 1985, s. 319-334.
- Steinmetz, George: »Critical Realism and Historical Sociology. A Review Article«, *Comparative Studies in Society and History*, 40, 1998, s. 170-186.
- Stinchcombe, Arthur: »Social Structure and Organizations«, James G. March (ed.): *Handbook of Organizations*. Chicago 1965, s. 142-193.
- Stinchcombe, Arthur: *Constructing Social Theories*. New York 1968.
- Stinchcombe, Arthur: *Theoretical Methods in Social History*. New York 1978.
- Stinchcombe, Arthur: *Economic Sociology*. New York 1983.
- Stinchcombe, Arthur: »The Conditions of Fruitfulness of Theorizing About Mechanisms in Social Science«, *Philosophy of the Social Sciences*, 21, 1991, s. 367-388.
- Stryker, Robin: »Beyond History Versus Theory: Strategic Narrative and Sociological Explanation«, *Sociological Methods and Research*, 24:3, 1996, s. 304-352.
- Swedberg, R.: »Economic Sociology: Past and Present«, *Current Sociology*, 35, 1987, s. 1-221.
- Sztompka, Piotr: *The Sociology of Social Change*. London 1993.
- Taylor, M.: *Rationality and Revolution*. Cambridge 1988.
- Te Brahe, Wayne: *Shaping History. Ordinary People in European Politics, 1500-1700*. Berkeley 1998.
- Thompson, E.P.: *The Making of the English Working Class*. London 1963.
- Thompson, E.P.: »The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century«, *Past and Present*, no. 50, 1971, s. 76-136.
- Thomsen, Niels: »Historiens Janushoved. Om vor skjulte skavank: relevansblindhed«, *Historisk Tidsskrift*, 1994, s. 82-94.
- Tilly, Charles: *As Sociology Meets History*. New York 1981.
- Tilly, Charles: *Big Structures – Large Processes – Huge Comparisons*. New York 1984.
- Tilly, Charles: *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*. Oxford 1990.
- Tilly, Charles: *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834*. Cambridge 1995.
- Tilly, Louise A. & Joan Scott: *Women, Work and Family*. New York 1978.
- Turner, Victor: *From Ritual to Theatre*. New York 1982.
- Viby Mogensen, Gunnar: *Historie og økonomi*. København 1987.
- Viby Mogensen, Gunnar et al.: *Socialhistorie*. København 1975.
- Wallerstein, Immanuel: *The Modern World System*, vol. I-III. New York 1974-89.
- Wallerstein, Immanuel et al.: *Open the Social Sciences: Report of the Gulbenkian Commission on the Reconstruction of the Social Sciences*. Stanford 1996.

- Wallerstein, Immanuel et al.: *Luk Samfundsvidenskaberne op!* 2. udg. Roskilde 1999.
- Walt, Stephen: *Revolution and War*. Ithaca 1996.
- Wehler, Hans-Ulrich: *Modernisierungstheorie und Geschichte*. Göttingen 1975.
- Wehler, Hans-Ulrich: *Geschichte und Soziologie*. Köln 1976.
- Wellman, B. & S.D. Berkowitz (eds.): *Social Structures: A Network Approach*. Cambridge 1988.
- White, Harrison C.: *Identity and Control: A Structural Theory of Social Action*. Princeton 1992.
- Williamson, Oliver: *Markets and Hierarchies*. New York 1975.
- Winkler, H.A.: *Organizierter Kapitalismus*. Göttingen 1974.
- Winokur, Jon (ed.): *Advise to Writers. A Compendium of Quotes, Anecdotes and Writerly Wisdom from a Dazzling Array of Literary Lights*. New York 2000.
- Wolf, Eric: *Europe and the People Without History*. Berkeley 1982.
- Wrigley, E.A. (ed.): *Identifying People in the Past*. London 1973.
- Wrigley, E.A. & R.S. Schofield: *The Population History of England, 1541-1871*. Cambridge 1981.
- Østerud, Øyvind: *Agrarian Structure and Peasant Politics in Scandinavia*. Oslo 1978(a).
- Østerud, Øyvind: *Utviklingsteori og historisk endring*. Oslo 1978(b).

Summary

In recent years historical sociology has risen as an academic discipline on equal terms with more traditional branches of knowledge within history and social science, especially sociology. The paper sets out to explain how changes in the broader political context and emerging problems in the intellectual and institutional organization of academic thinking paved the way for interdisciplinary social knowledge with historical sociology as a new master concept, especially after World War II. The rise of historical sociology is seen as the result of intellectual changes both within macro-sociology, comparative history and social history. The paper also explains the broadness of historical sociology from meta-history and world-system analysis to macro and micro history. From a theoretical and methodological point of view the paper classifies and discusses the branch of historical sociology according to: general and universal theories of social change; sociological and comparative theories of historical processes at the middle rank level; the past in the light of a sociological heuristic; and finally, sociocultural analysis of mentality and meaning. The conclusion is that historical sociology breaks in a decisive way with

neo-evolutionism committed to an endogenous and functional model of society. Instead we are confronted with a view of society emphasizing discontinuity, heterogeneity and exogeneous processes. And in order to proceed with this idea the paper draws attention to the »relational« perspective and its implications for both theory and empirical research. Thus in the closing sections it tries to show how institutional and organizational theory, network analysis and the trans-actional approach can be applied to social, political and economic history.

»Levande historia« – inte bara levande historia

David Ludvigsson

I den svenska partiledardebatten den 12 juni 1997 deklarerade statsminister Göran Persson att alla svenska hem med barn i skolåldern skulle erbjudas information om Förintelsen. Detta blev startskottet för regeringskansliets kampanj »Levande historia«.¹ Kampanjen bestod av flera delar. En bok om Förintelsen författades, ... *om detta må ni berätta...*,² och distribuerades gratis till medborgare och myndigheter i över en miljon exemplar. Skolorna erbjöds lån av filmer och videopaket om Förintelsen; inom ett par år hade hundratusentals svenska skolelever sett någon eller några filmer med anknytning till Förintelsen. Tusentals seminarier anordnades för lärare. En hemsida på Internet startades, med information om Förintelsen. Svenska regeringen tog också initiativ till ett internationellt samarbetet kring undervisning om Förintelsen. I januari 2000 hölls en internationell konferens i Stockholm om Förintelsen. Historien hade hamnat på den politiska dagordningen.³

Det är ovanligt att en regering tar fatt i en enskild fråga på det sätt som den svenska regeringen gjorde med Förintelsen. Och även i ett internationellt perspektiv är Levande historia en jättelik informationssatsning. Men handlade Levande historia bara om historia, eller ens i första hand om historia? Under efterkrigstiden har skolämnet historia successivt förlorat sin en gång starka ställning som det centrala bildningsämnet.⁴ Så sent som 1992 beslutade svenska politiker att historia *inte* skulle få ställning som kännämne (dvs. något alla elever måste läsa) i den nya gymnasieskolan. I stället blev historia ett av många valbara ämnen. Mot denna bakgrund är

---

1. Namnet ska inte förväxlas med Lars Hildingsons mycket spridda lärobok *Levande historia*, Stockholm 1980-.

2. Stéphane Bruchfeld & Paul A. Levine, ... *om detta må ni berätta...*. En bok om Förintelsen i Europa 1933-1945, Stockholm: Regeringskansliet 1998.

3. URL <http://www.levandehistoria.org> (2000-05-04).

4. Se t.ex. Urban Dahllöf, *Timplaneförändringar på grundskolestadiet i ett långtidsperspektiv*, Arbetsrapporter från Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet, nr 43, 1981. Dahllöf visar att historieämnets timtal minskat så att en elev i dagens nioåriga svenska grundskola under sin skoltid har färre timmar historia än den elev som gick den sjuåriga folkskolan.

det kanske något överraskande när regeringen plötsligt satsar mångmiljonbelopp på en nationell kampanj om historia.

Frågorna hopar sig snabbt. Vad handlade egentligen Levande historia om? Varför kom projektet till? Vilka personer arbetade med projektet? Betraktade de Levande historia som okomplicerad historieförmedling, eller som *skapande* av historia? Andra frågor gäller politikernas intresse för historia. Hur använde de sig av historien? Vilken historia intresserade dem? Inte minst intressant är också den principiella frågan om projektets form, informationskampanjen. Denna form för historieförmedling har ibland blivit starkt ifrågasatt.

Syftet med den här artikeln är att försöka reda ut begreppen kring Levande historia.⁵ Artikeln argumenterar för att kampanjen måste ses som ett unikt men paradoxalt nog också ett typiskt inslag i den moderna historiekulturen.⁶

CEIFO-enkäten, medietolkningen och den politiska reaktionen

Även om historia som skolämne under många år gått kräftgång, så fick historia i andra delar av samhället en renässans under 1990-talet. Flera gånger orsakade t.ex. förhållanden i det förflutna rubriker i dagstidningarna. Det hyllade välfärdssamhället började omvärvderas. Sveriges neutralitet under det kalla kriget ifrågasattes. Det rörde upp stora känslor när gamla sanningar visade sig vara mer mångtydiga än som tidigare uppfattats.

En av frågorna som kom upp till debatt gällde den svenska neutraliteten under andra världskriget. Utom den moraliska aspekten på Sveriges neutralitet i konflikten mellan Nazityskland och de västallierade, en fråga som väcktes till liv på allvar av debattören Maria-Pia Boëthius 1991,⁷ så gällde debatten bl.a. handeln med Nazityskland och det s.k. naziguldet.

-
5. Två tidigare artiklar som försökt göra detta är Christer Karlegård, »'Levande historia' et svensk tilltak mot nynazisme og rasisme», *Historikerens rolle i samfunnet*, red. Gudmund Moren, Forskningsrapport nr 45/1999, Høgskolen i Lillehammer, Lillehammer 1999, och Klas-Göran Karlsson, »Varför sekelslutets Förintelseintresse?», *Historiedidaktik i Norden*, 7, 2000. Karlegård och Karlsson fokuserar dock i huvudsak på andra aspekter än jag.
  6. Artikeln är en arbetsversion. En färdigare analys kommer att inkluderas i min avhandling *Bringing History to Heel. Communication of History in Sweden 1968-2000*, planerad publicering år 2002.
  7. Maria-Pia Boëthius, *Heder och Samvete. Sverige och andra världskriget*, Stockholm 1991.

Politikernas svar på den senare debatten blev att tillsätta en kommission för att utreda frågan. Även neutraliteten under kalla kriget undersöktes av en kommission.⁸

Tillsättandet av parlamentariska kommissioner är ett av de tydliga tecknen på att den nya generationen politiker kunde tänka sig att »göra upp« med det (politiska) förflutna. Man kan notera att såväl statsminister Göran Persson som hans partiledarkolleger, med något undantag, var relativt nykomlingar i toppolitiken. Ingen av dem kunde således själva lastas för eventuella lik i garderoben.

I början av juni 1997 presenterade Centrum för invandringsforskning (CEIFO) vid Stockholms universitet en rapport om svenska skolelevers förhållande till rasism och demokrati.⁹ 8000 elever i åldrarna 11 till 20 år hade svarat på ett brett spektrum av frågor. Men när rapporten presenterades var det framför allt resultatet av en enda fråga som uppmärksammades. Frågan löd: »*Med Förintelsen brukar vanligen menas nazisternas mord på ungefär sex miljoner judar under andra världskriget. Hur säker är Du på att Förintelsen har ägt rum?*« Frågan hade fem svarsalternativ: helt säker, ganska säker, lite osäker, inte alls säker, vet ej. Procentuellt fördelade sig svaren mellan alternativen som 66, 14, 3, 5, 12.¹⁰

Tolkningen av detta resultat har gått vitt isär. Den allmänna medieuppfattningen var dock att detta var mycket oroande siffror; bara 66% av svenska ungdomar var säkra på att Förintelsen ägt rum! Underförstått med denna tolkning var att återstoden, en tredjedel av svenska ungdomar, befann sig i riskzonen för att vara rasister och förintelseförnekare. Tolkningen är givetvis inte självklar. Ett annat sätt att läsa siffrorna är att bara fem procent av ungdomarna aktivt ifrågasatte Förintelsen, medan 80% förklarat sig säker eller ganska säker. En sådan läsning kan stödjas av det faktum att det fanns fem och inte tre svarsalternativ. Alla markeringar till vänster om mittalternativet kan ses som positiva uttalanden. Läser man rapporten lite noggrannare upptäcker man att över 30% av de yngsta eleverna svarat »vet ej«. Om de yngsta eleverna utesluts så stiger andelen helt eller ganska säkra till 85% medan de som valt »inte alls säker« blir 4%.

8. SOU 1999:20. *Sverige och judarnas tillgångar*, Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget, Stockholm 1999; SOU 1994:11. *Om kriget kommit... : förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969: betänkande*, Neutralitetspolitikkommissionen, Stockholm 1994.

9. Anders Lange et al, *Utsatthet för etniskt och politiskt relaterat våld m m, spridning av rasistisk och antirasistisk propaganda samt attityder till demokratin m m bland skolelever*. Stockholm (CEIFO) 1997.

10. Ibid. s. 59.

Mediernas tolkning var emellertid varningsklockans. Man tog också fasta på en formulering i rapporten som saade att i ett internationellt perspektiv var säkerheten bland svenska skolelever på att Förintelsen ägt rum »relativt sett låg«.¹¹ Denna läsning faller in i ett mönster av ifrågasättande av skolan. Efter den kommunalisering av skolan som genomförts i början av 1990-talet och de därpå följande krisåren hade alltmer frekventa signaler kommit om att allt inte stod rätt till i skolan. Man ifrågasatte såväl skolans pedagogik som dess inriktning och organisering. Mot denna bakgrund kunde rapporten tolkas som beviset för att skolan (återigen) misslyckats och att kraftfulla åtgärder behövdes.

Ett annat mönster är att nynazismen i början av 1990-talet hade börjat märkas igen. Rapporten visade genom andra frågor att många unga svenskar kommit i kontakt med nynazismen. Att en tredjedel av skolungdomarna ifrågasatte Förintelsen uppfattades som det slutliga beviset på att nynazismen fått fäste bland de unga.

En som uppenbarligen tog allvarligt på CEIFO-rapporten var statsminister Göran Persson. I en memoarbok har dåvarande statsrådet Thage G. Peterson redogjort för Göran Perssons reaktion på rapporten: »Göran Persson var på väg från Harpsund till Stockholm när han läste om att en stor grupp svenska skolungdomar inte trodde på att Förintelsen hade ägt rum. Han blev mycket bedrövad – och upprörd. Välkommen till statsrådsberedningen kom han in i mitt rum med undersökningen i handen. ‘Vi måste göra något åt det här!’ Göran fortsatte: ‘Vi har ju en utveckling i Sverige med både smygande och öppen racism och nazism. Rasistmordet i Kungälv, stöveltrampen på Stockholms gator, våldet mot homosexuella, protester i skolan när överlevande från koncentrationslägren är på besök. Vart är vi på väg?’ Statsministern var verkligen mycket upprörd. [...] På regeringslunchen några minuter senare sa han vad han kände. ‘Hur kan det gå så här?’ Han ville göra något. Han ville starta en kampanj. ‘Ingen får leva okunnig om Hitlers illdåd’«.¹²

Dagen därpå, den 12 juni, avslutades riksdagsåret med partiledardebatt. I denna debatt (som de övriga partiledarna främst ägnade åt den ekonomiska politiken) lanserade Göran Persson idén om en informationskampanj: »Har vi tillräckligt kraftfullt gjort klart att detta [Förintelsen] aldrig mera får inträffa? Frågan måste ställas efter de signaler vi nu får [...] Svas-

11. Ibid. s. 60. Rapportens författare tog senare avstånd från denna formulering. Regeringskansliet. FA 1997/734. Handlingar rörande informationsinsatser om Förintelsen under andra världskriget. Pärn 2, flik CD. Anders Lange & Hélène Lööw, »PM angående förslag till åtgärder mot antisemitism, racism mm«, s. 3, ink. 1997.11.20.

12. Thage G. Peterson, *Resan mot Mars. Anteckningar och minnen*, Stockholm 1999, s. 598 f.

tikan syns igen [...] Det är inte skolans ansvar ensamt [...] Regeringen kommer i höst att vända sig till samtliga svenska hem där det finns barn i skolåldern och erbjuda information [...] men inte enbart som en historielektion, inte enbart som ett samtal om det som var, utan framför allt som en påminnelse om att om vi inte håller diskussionen [...] levande kan det hända igen [...] Jag bjöder in till ett gemensamt arbete av detta slag. Låt inte gårdagens varningssignaler tona bort. Handla och handla raskt och hårt därför att vi har att göra med krafter som utmanar livet självt och demokratin. [...] Välkommen till ett gemensamt arbete mot racism, främplingsfientlighet och historieförfalskning.«¹³

De andra partiledarna anslöt sig till statsministerns linje. Det skulle möjligent varit överraskande om något parti motsatt sig förslaget. Ett sådant agerande skulle ha stämplats som partipolitik, när Persson i stället sträckte ut handen för ett gemensamt arbete. Men man kan notera att partiernas bifall kom utan att kampanjen blivit preciserad till formen. I debatten önskade Folkpartiets Lars Leijonborg apropå Perssons erbjudande att man »på samma sätt« skulle arbeta mot de kriminella mc-gängen. Vänsterpartiets Gudrun Schyman å sin sida efterlyste en seriös diskussion om skolan.¹⁴ Den folkpartistiske riksдagsmannen Håkan Holmberg uttalade till *Svenska Dagbladet* oro för en »tillfällig statlig kampanj med trycksaker och annat, som håller i ett par månader« och förespråkade i stället långsiktigt arbete som en förändrad lärarutbildning.¹⁵ Först i november skulle Göran Persson redogöra för hur kampanjen skulle genomföras.

Utrifrån ovanstående kan det nu vara på sin plats att analysera utgångspunkten för kampanjen, som fick namnet Levande historia. Det är uppenbart att det finns ett samband mellan CEIFO-rapporten och Göran Perssons utspel. Mycket tyder på att kampanjen tillkom improviserat av studen. Men det finns också en samhällelig bakgrund, som är värd att påminna om.

Frågan om racism hade under flera år stått på den politiska dagordningen. Under åren 1994 och 1995 genomfördes i Sverige kampanjen »Ungdom mot racism». I regeringsförklaringen från mars 1996 sägs bland annat att »Arbetslösheten, segregationen och rasismen är de mest oroaende problemen i dagens samhälle. Om vi inte lyckas befästa idén om mäns-

13. *Riksdagens protokoll* 1996/97:119, 12 juni. Partiledardebatt, s. 22.

14. Ibid. s. 31, 34.

15. »Politisk enighet mot racism« [osignerad], *Svenska Dagbladet* 1997.06.13. Artikeln nämner en Hans Holmberg, men det måste röra sig om Håkan Holmberg.

skors lika värde riskerar samhället att brytas sönder av inre motsättningar. Därför måste hela Sverige mobiliseras för att medverka till en ökad integration.« EU hade förklarat att 1997 skulle vara »Europaåret mot racism«, och i Sverige arbetade en nationell samordningskommitté med att förebygga och motverka racism, främlingsfientlighet och antisemitism.¹⁶ Det är självklart att regeringen diskuterat möjliga sätt att motverka dessa tendenser i samhällsutvecklingen.

Våren 1997 satt en arbetsgrupp med utbildningsdepartementets uppdrag att granska arbetet med skolans värdegrund.¹⁷ Även CEIFO-rapporten var beställd av regeringskansliet.¹⁸ Även om rapportens resultat inte var på förhand kända så kan vissa resultat ha varit väntade. Kanske räknade man med att den i ett eller annat avseende skulle ligga till grund för en handlingsplan. Med detta antagande kan man spekulera att den nya kampanjens koppling till Förintelsen blev en tillfällighet.

Man kan också påminna om en formulering i statsministerns tal ovan, att informationen ska vara »inte enbart som en historielektion, inte enbart som ett samtal om det som var, utan framför allt som en påminnelse om, att om vi inte håller diskussionen [...] levande, kan det häcka igen«. Visserligen talade Göran Persson om dåliga historiekunskaper, men tonviktens låg inte minst på racism och främlingsfientlighet i dagens Sverige. Information om Förintelsen var inte bara ett mål utan också (och kanske främst) ett medel för att åstadkomma ett mera tolerant samhälle.

Den funktion historien här ges av Göran Persson är den restaurerande, legitimerande; att förmedla normer och värderingar. Genom att få information om Förintelsen ska människor komma att omfatta demokratiska värderingar. Historiker omfattar oftare en annan funktion, nämligen historia som civilisationskritik. Historien ska enligt forskarna sökas objektivt och användas för att kritisera. Men Perssons värdeförmedlande linje ska inte överraska. I t.ex. läroplanen för grundskolan från 1980 heter det att skolan ska »fostra« och påverka barn och ungdomar till att omfatta demokratiska värderingar. Historia ges som samhällsorienterande ämne ett

16. Regeringskansliet. Dir. 1996:98.

17. DS 1997:57. *En värdegrundad skola*, Stockholm 1997. Märk följande formulering som finns på s. 72: »[...] racism och kränkande behandling kan tas upp i ämnet historia i samband med andra världskriget och nazismen.« Rapporten överlämnades till skolministern i juni 1997.

18. Anders Lange et al 1997. Lange skriver i rapportens förord att initiativet till undersökningsnogen togs av Barn- och ungdomsdelegationen vid inrikesdepartementet. I förordet beskrivs också den tidspress under vilken rapporten producerats (bl.a. trycktes den på en dag), vilket antyder att regeringskansliet ville få tillgång till den fortast möjligt.

särskilt ansvar för denna fostran.¹⁹ Sett i detta sammanhang är det knappast förvånande att den förra skolministern Göran Persson ville använda historia för att förmedla eller skapa vissa normer och värderingar.

Naturligtvis var Förintelsen också ett ämne med stark egen symbolkraft. Göran Perssons generation måste ha blivit chockade av uppgiften att en tredjedel av de unga svenskarna inte säkert trodde på att Förintelsen ägt rum. Händelsen ägde aktualitet inte bara för att Steven Spielbergs film *Schindler's List* (1993) nyligen visats på världens alla biografer. Nynazismen hade börjat synas igen och de sista överlevarna från koncentrationslägren hade börjat dö bort. Politikerna kände helt enkelt ett moraliskt behov att slå fast vissa orubbliga fakta om Förintelsen.

Man kan slutligen peka på ytterligare en tolkningsram för kampanjen, nämligen möjligheten att det fanns en koppling till de skandaler som jag nämnde ovan. Såväl frågan om handel med naziguld som den om tvångssteriliseringar i Folkhemmet riktade sökarljuset mot det socialdemokratiska Sveriges förflutna. Genom att starta en informationskampanj om Förintelsen tog regeringen dels tillbaka initiativet, dels kunde det kritiska sökarljuset åter riktas mot utlandets förflutna.

Uppbyggnadsskedet: Kampanjen formas och växer

Vid ett anförande inför riksdagen den 27 november redogjorde statsministern detaljerat för Levande historia. Kampanjen skulle innehålla fyra delar: föräldrar/allmänhet, skolor, universitet/forskning och politiska manifestationer. Den vände sig alltså till hela samhället. Statsministern namngav bl.a. författarna till den bok som just börjat författas och som skulle erbjudas gratis till allmänheten. Han nämnde exempel på filmer som skolorna skulle erbjudas att låna och förklarade att ett kunskapscentrum skulle upprättas vid Uppsala universitet. Samtidigt med statsministerns tal avlade företrädare för svenska myndigheter besök i Auschwitz och statsministern annonserade att en manifestation skulle hållas i riksdagen den 27 januari året därpå, på årsdagen av Auschwitz' befrielse.²⁰ Mindre än ett halvt år hade gått sedan kampanjen första gången annonserats. Nu hade den ett namn, Levande historia, och hade redan startat. Hur hade kampanjen formats?

19. *Läroplan för grundskolan, allmän del* (Lgr 80), Stockholm 1980, s. 16 f., 119.

20. Göran Perssons tal på projektet Levande Historias hemsida, URL <http://www.levandehistoria.org> (2000.05.04).

Kort efter att ambitionen annonserats i juni så kontaktades regeringskansliet av Föreningen Förintelsens Minne. I ett svarsbrev från regeringskansliet heter det att man »I avvakten på hur regeringens informationsinsatser skall utformas [...] tacksamt [tar] emot alla idéer och synpunkter«.²¹

Den inkommande brevskörden, med ovanstående som exempel, var sannolikt oerhört viktig för den utformning kampanjen fick. Ska man tro Thage G. Peterssons memoarer så fanns ju inga tydliga planer när statsministern höll sitt tal den 12 juni.²² Joakim Scheele, en av de som arbetade med Levande historia från starten, bekräftar den bilden. En projektgrupp bestående av fyra personer inledder arbetet den 1 september med uppdraget att presentera en kampanjplan två månader senare. Utom projektledaren Anna-Karin Johansson ingick informationschefen på Statsrådsberedningen, Ulf Mårtensson, samt tjänstemännen Scheele och Katarina Strand. Mårtensson utgjorde genom sin vanliga befattning en direkt kanal till den politiska ledningen Göran Persson och Thage G. Peterson. Ingen i projektgruppen hade någon bakgrund som innebar studier i historia.

Arbetet tog enligt Scheele sin utgångspunkt i de korta raderna i statsministerns tal. Men rent praktiskt blev utgångspunkten de brev som inkommit under sommaren. Ett stort antal personer och organisationer hade spontant hört av sig med förslag och erbjudit samarbete. Projektgruppen arbetade vidare med dessa tips. Däremot tog man inte systematiskt kontakt med t.ex. universitetens historiska institutioner eller lärarutbildningsinstitutioner. Historielärarnas förening hade inte hört av sig och blev därför inte heller samarbetspartner till Levande historia.²³

En person som hörde av sig var historikern Harald Runblom, verksam vid Centrum för multietniska studier vid Uppsala universitet. Runblom ansåg att Uppsala universitet vore den idealiska platsen för ett forskningsprojekt om Förintelsen. I själva verket hade man hytt denna idé under flera år.²⁴ Projektgruppen nappade på förslaget och vid statsministerns tal den 27 november annonserades att ett kunskapscentrum »för forskning och undervisning kring Förintelsen och andra folkmord« skulle upprättas

21. Regeringskansliet. FA 1997/734. Pärm 3. flik VW. Brev från Romuald Wroblewski, ordf. Föreningen Förintelsens Minne, till Göran Persson, 1997.06.15, ink 1997.06.23. Brev från Thor Höglund till Romuald Wroblewski, 1997.07.11.
22. Bilden bekräftas av de samtida kommentarerna till medierna. Se t.ex. Göran Eriksson, »Hemmen ska upplysas om kriget«, *Dagens Nyheter* 1997.06.13.
23. Intervju med Joakim Scheele och Maria Martinsson, Levande historia, 2000.06.19.
24. Samtal med Harald Runblom, 2000.08.18. Idén hade för övrigt stöd av den tillträdande rektorn vid Uppsala universitet, Bo Sundqvist, som i sitt öppningstal hösten 1997 nämnde folkmord som ett »strategiskt forskningsområde«.

i Uppsala.²⁵ Detta utvecklades sedan till Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord, med Runblom som föreståndare. Man kan lätt tänka sig att utan Runbloms initiativ skulle ett forskningsprojekt ha kunnat hamna någon helt annanstans, och för den delen fått en annan inriktning.

I mitten av november 1997 inkom till regeringskansliet en promemoria från två av CEIFO-rapportens författare, Anders Lange och historikern Hélène Lööw. I promemorian ifrågasatte de den kampanj som just höll på att sjösättas. Till att börja med tog de direkt avstånd från allt tal om att en tredjedel av svenska ungdomar ifrågasatte Förintelsen och menade att den enda rimliga läsningen av rapporten var att 80% (66+14) förklarat sig vara säkra på vad som hänt. Ungdomarnas åsikt om huruvida Förintelsen ägt rum var enligt Lange och Lööw huvudsakligen en funktion av ålder, socio-ekonomisk bakgrund och ursprung. I promemorian ägnar de flera sidor åt att resonera om detta, och visar exempelvis att i den äldsta kategorin tillfrågade elever hade 91% varit »säker«. Att många av de yngre hade kryssat för alternativet »vet ej« anser de vara mindre uppseendeväckande med tanke på att andra världskriget och Förintelsen vanligtvis behandlas i undervisningen först mot slutet av skoltiden. Kanske viktigast tog de också avstånd från formuleringen om att svenska ungdomar i ett internationellt perspektiv skulle vara ovanligt osäkra på om Förintelsen ägt rum.²⁶

Lange och Lööw påpekar att frågan om Förintelsen ställdes tämligen isolerat i en undersökning som huvudsakligen handlade om andra saker, en undersökning som enligt deras mening påvisade en nog så förskräckande inställning bland unga till bl.a. HIV och blandäktenskap. Men majoriteten av de ungdomar som uppfattades vara på vilospår i dessa avseenden var däremot »helt säkra« på att Förintelsen ägt rum: »Mot denna bakgrund har vi svårt att förstå varför de planerade informationsinsatserna enbart skall inriktas på Förintelsen. Vi har tidigare påpekat att Förintelsen blir obegriplig om man inte förstår den nazistiska ideologin och de betingelser som möjliggjort dels dess framgångar, dels dess illdåd. Vi anser att vissa bärande idéer i denna ideologi återfinns i andra system av föreställningar och värderingar som bär på en stor potential till ondska och lidande. Att 'isolera' Förintelsen i informationsinsatsen kan leda bort uppmärksamheten från dessa.«²⁷

25. *Rapport från Levande historia*. Stockholm: Regeringskansliet 2000, s. 20.

26. Regeringskansliet. FA 1997/734. Pärm 2, flik CD. Anders Lange & Hélène Lööw, »PM angående förslag till åtgärder mot antisemitism, rasism mm«, ink. 1997.11.20.

27. Ibid. s. 14.

Vidare ifrågasatte Lange och Lööw såväl den planerade boken (som skulle bli en stor framgång) som att kampanjen var tänkt att riktas till hela befolkningen; varför inte koncentrera sig på de grupper där ifrågasättandet av Förintelsen visat sig som störst?²⁸ Det är i flera stycken en kraftig kritik de riktar mot grundstenen för Levande historia. Ändå är det förvånande att inte Lange och Lööw vid ett tidigare datum fört fram sin tolkning och sina invändningar. Statsministerns reaktion kom ju redan den 12 juni. I alla händelser hade förberedelsearbetet nu kommit så långt att det knappast gått att stoppa. Dessutom hade nynazistiska demonstrationer på Kristallnatten åter aktualiserat frågan. När statsministern den 27 november redogjorde för planerna var det ett logiskt motdrag mot demonstranterna tidigare under månaden.

Det växte inom Levande historia fram flera olika delprojekt. Tillsammans med Svenska Filminstitutet och Skolverket bildades ett filmprojekt. Tillsammans med Skolverket och de fackliga organisationerna Lärarnas Riksförbund och Lärarförbundet ordnades lärarseminarier. Man sammanställde en tipskatalog för lärare, med böcker och filmer som handlar om Förintelsen, och producerade också kompendier om att arbeta med samhällets värdegrund med utgångspunkt i Förintelsen. Föräldraföreningen Hem och Skola fungerade som samarbetspartner i ett projekt. Vid sidan av de direkt skolrelaterade projekten fanns också andra projekt som vände sig till den breda allmänheten.

Det enda delprojekt som genomfördes utan samarbetspartners var boken ... *om detta må ni berätta...* Boken berättar på ett lättfattligt sätt om Förintelsen. Den påbörjades i november 1997 och färdigställdes två månader senare. Författarna handplockades för uppgiften. Stéphane Bruchfeld hade varit en av medförfattarna till CEIFO-rapporten medan Paul Levine var en av de få svenska historiker som direkt sysslat med Förintelsen.²⁹ Boken erbjöds i första hand till föräldrar med barn i skolåldern. Inom några veckor hade den bestälts i 300 000 exemplar. Så småningom spreds den i miljonupplaga, något helt unikt för en historisk fackbok. Boken kom av många att uppfattas som en synonym för Levande historia.

Om planerna från början varit oklara så växte alltså Levande historia snabbt till något mycket omfattande. I viss mån hade detta säkert med själva ämnet att göra; ämnet var så komplicerat och känsligt att det helt enkelt inte lät sig hanteras hur som helst. Man kan erinra om Håkan

28. Ibid. s. 14 ff.

29. »Boken som fick svenskarna att förstå», *Rapport från Levande historia*, Stockholm 2000, s. 4 f.

Holmbergs uttalande ovan. Och en broschyr i brevlådan, mellan reklamerbjudanden från ICA och gräsklipparleverantörer, låter sig knappast göras med ett ämne som folkmord.³⁰ Men att Levande historia blev så omfattande berodde tveklöst också på den enorma respons som kampanjen (och särskilt boken) fick.

Framgången för Levande historia var förmodligen anledningen till Göran Perssons nästa initiativ. På våren 1998 skrev han till USA:s president Bill Clinton och Storbritanniens premiärminister Tony Blair och föreslog samverkan i frågor om undervisning om Förintelsen. Vid ett möte i Stockholm i maj 1998 beslöt de tre länderna att starta ett internationellt samarbeete om »utbildning, hågkomst och forskning« kring Förintelsen – *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*. Gruppen utökades snart med ytterligare länder, bl.a. Israel och Tyskland. Genom samarbetsprojekt har även andra länder involverats.³¹

Man kan notera att bara några veckor efter att Göran Persson den 27 november 1997 för riksdagen presenterat huvuddragen i Levande historia, så kontaktades kampanjsekretariatet av en internationell organisation som föreslog utbildningssamarbete om Förintelsen.³² Även om Task Force var regeringens eget initiativ, så hade alltså idéer om internationell samverkan inkommit till Levande historia från åtminstone ett håll.

Kampanjen fick effekter också runtom i Norden. I det danska Folketingets avslutningsdebatt den 25 juni 1998 reste Peter Duetoft, CD, frågan om att undersöka danska ungdomars förhållande till Förintelsen. Frågan gjordes med direkt hänvisning till den svenska kampanjen. En Gallupundersökning genomfördes också men ledde inte till en dansk kampanj efter svensk modell. Däremot grundades Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier, med Uffe Østergård som direktör.³³ Våren 2001 bildades också Senter for studier av Holocaust og livsnyminoriteters stilling i Norge.

Slutpunkten för Levande historia sattes efter två år i januari 2000, då regeringen anordnade en internationell konferens, *Stockholm International Forum on the Holocaust*. En mängd ledande politiker deltog och undertecknade en deklaration om Förintelsen. Jämfört med Levande histo-

30. Joakim Scheele berättar att idén om en broschyr fanns med i diskussionen, men förkastades. Intervju 2000.06.19.

31. Task Force har följande URL: <http://taskforce.ushmm.gov/> (2000.07.05).

32. Regeringskansliet. FA 1997/734/INFO. Kapsel: Informationsmaterial rörande Förintelsen – Levande Historiaprojektet. Brev från Honey Kern, New York, the Holocaust/Genocide Project on I*EARN (the International Education and Resource Network), on the Internet, till Katarina Strand, Levande Historia, 1997.12.12. Brev från Edwin H. Gragert, Director, I*EARN, till Katarina Strand, 1998.01.29.

33. Enligt e-mail från Henrik S. Nielsen, Undervisningsministeriet, 2000.09.05.

ria, där syftet snarast var att använda Förintelsen som ett medel för att bekämpa racism idag, så är deklarationen mer inriktad på Förintelsen som ett mål i sig. Den uttalar bl.a. ambitioner att främja undervisning om Förintelsen i skolorna och att inrätta en årlig minnesdag om Förintelsen.³⁴

De båda sista exemplen har under år 2000 redan givit utslag i Sverige. I maj 2000 lämnade en arbetsgrupp förslag till regeringen om att göra den 27 januari till en nationell minnesdag för Förintelsen.³⁵ Och i den nya kursplanen för ämnet historia i grundskolan, som gäller från den 1 juli 2000, har förts in följande mening: »Vår tids historia med framsteg och fredssträvanden men också folkmord, såsom Förintelsen, revolutioner och krig hör till det som alla elever *skall* ha kunskaper om.«³⁶ Förintelsen är den enda historiska händelse som specifikt nämns i kursplanen. I övrigt är kursplanen genomgående av en generell och resonerande karaktär. Uppenbarligen är det politiska signaler som har åstadkommit ändringen.³⁷ Ändringen är desto mer uppseendeväckande som jämförbara exempel saknas i kursplanerna för andra skolämnen.

I och med konferensen i januari 2000 lades Levande historia formellt ned. Flera av personerna från kampanjledningen fick dock fortsatt uppdrag att som kommitté utreda hur ett permanent Forum för Levande historia skulle kunna gestaltas. Regeringen skriver i direktiven att »det nya forumet skall inleda sin verksamhet senast år 2003«.³⁸ Det tycks alltså som att Levande historia i någon form kommer att leva vidare under lång tid framöver.

För statsminister Göran Persson personligen har Levande historia utan tvekan fått stor betydelse. Hans identitet som internationell statsman har knutits till initiativet om Förintelsen. Några månader efter Stockholmskonferensen, den 4 maj 2000, fick han möjlighet att tala inför amerikanska kongressen vid ett högtidlig hållande efter Förintelsen. Han har blivit medaljbelönad i Storbritannien. Med vikande välarstånd i hemlandet är han trots allt känd och respekterad som en moraliskt ansvarstagande politiker.

Men frågan vad kampanjen skulle åstadkomma kan vara värd att än en gång återvända till. Syftet för Levande historia har formulerats »att sprida

34. URL: <http://www.holocaustforum.gov.se/pdfandforms/deklarat..pdf> (2000.07.05).

35. Pressmeddelande Statsrådsberedningen 2000.05.17.

36. URL: <http://www.skolverket.se/kursplaner/> (2000.07.05) (min kurs.).

37. Detta bekräftas av Roland Agevall som författade kursplanen. Agevall citerad i Anneli Clemente, »Rektorn från Växjö har lagt kursplanen för hela landet«, *Smålandsposten* 2000.08.12.

38. Regeringskansliet. Dir. 1999:75.

kunskap och information om Förintelsen samt att med utgångspunkt i Förintelsen skapa en diskussion kring frågor om demokrati, tolerans, medmänsklighet och människors lika värde». Som jag pekat på ovan är syftet egentligen två syften, där kunskapspridning om en specifik händelse i det förgångna är ett problem i sig och centralt för en del av kampanjen. Denna del av Levande historia provocerades fram av gruppen för-intelselförnekare. Kampanjens syfte var emellertid knappast att problematisera historien och diskutera tolkningar av Förintelsen. Man ville sprida »information«, ett ord som implicerar en ganska okomplicerad kunskaps-syn. Målet var att med kunskap och information motarbeta för-intelselförnekare samt att frälsa dem som tvivlar; detta snarare än att förvirra fler genom att föra in kunskapsrelativism i sammanhanget.

Men det andra problemet inom ramen för syftet gäller människors förhållningssätt, vårt moraliska och rättsliga medvetande. Målet för denna del var att överföra normer och värderingar, eller som det formuleras ovan att »skapa en diskussion«. Diskussionen skulle naturligtvis övertyga om vad som är rätt och vad som är fel. Detta delsyfte är starkt nutids- och framtidsinriktat, och för dess uppfyllande är exemplet Förintelsen bara ett medel.

Sammantaget i Levande historia syns det primära från början ha varit att använda Förintelsen som ett medel för att åstadkomma ett moraliskt medvetande. Liksom den klassiska historieundervisningen skulle fostra eleverna till bättre samhällsmedborgare, så var ett underförstått syfte med Levande historia att skola medborgarna till att tänka på ett visst sätt.

Reaktioner

När planerna för Levande historia första gången aviserades, i juni 1997, så var pressreaktionerna mest positiva. CEIFO-undersökningen hade skattat om i sommar-Sverige, och många gladdes åt det politiska initiativet som gick över partigränserna. Samtidigt fanns det röster som ifrågasatte de undersökningsresultatet som låg till grund för initiativet. Historieläraren Chris Linder sade sig aldrig ha träffat någon elev som ifrågasatt Förintelsen. Ungdomar som intervjuades ansåg att enkätsvaren måste handlat om att man inte förstod frågorna.³⁹ I en tidningsartikel manade SO-läraren Staffan Eriksson och historiedidaktikern Christer Karlegård till lugn och

39. Anita Sjöblom, »Skolan har misslyckats«, *Dagens Nyheter* 1997.06.13; Monika Karlsson, »De kan inte ha förstått frågorna«, *Dagens Nyheter* 1997.06.12.

hänvisade till en internationell studie som – i kontrast mot CEIFO – visat att svenska 15-åringar var närapå Europaledande i sitt fördömande av Hitler.⁴⁰

Men den mesta kritiken riktade sig mot skolan och historielärarna. Exempelvis skrev *Dagens Nyheters* inflytelserike chefredaktör Hans Bergström i en artikel att skolan inte »förstått eller klarat uppgiften«.⁴¹ Hans Lindberg skrev senare lakoniskt i *Historielärarnas Förenings Årsskrift* att historielärarna »fått klä skott för att svensk ungdom skulle ha nästan obefintliga kunskaper om Förintelsen och nazismen«.⁴² Men lärarna försvarade sig också. En lärare förklarade att undersökningsresultatet snarast var väntat eftersom historia fått minskat antal skoltimmar.⁴³ En annan lärare ansåg att resultatet knappast avspeglade ungdomars verkliga syn på Förintelsen men möjligen innehöll en indirekt kritik av det politiska systemet. Då var statsministerns reaktion en större fara – den var mest en strategi att återupprätta sig som demokratisk ledare efter ett dumt uttalande i Kina nyligen.⁴⁴

Som jag skrivit ovan hade Levande historia inget direkt samarbete med Historielärarnas förening.⁴⁵ I en självkritisk kommentar säger Thage G. Peterson apropå skolans roll att »en del av de kontroverser vi senare fick med några lärare kunde ha undvikits om vi hade riktat oss till dem också, samtidigt. Nu uppstod en diskussion där några historielärare och samhällskunskapslärare tog avstånd från insatsen. De ställde informationsinsatsen i kontrast till skolans minskade resurser«.⁴⁶

En person som läste konflikten på samma sätt som dessa lärare var journalisten och historikern Henrik Berggren, som efter att ha tagit del av undervisningsmaterial från Levande historia funderade över skolans och lärarnas roll. Berggren påpekar att det unika med skolan inte är att man kan »visa filmer, surfa på Internet eller ens läsa böcker«, utan att man i en avgränsad lokal samlat barn och vuxna för att överföra kunskap. Att skapa

-
40. Staffan Eriksson & Christer Karlegård, »Måla inte fan på väggen«, *Sydsvenska Dagbladet* 1997.06.19.
  41. Hans Bergström, »Grundskolan har misslyckats«, *Dagens Nyheter* 1997.06.13. Se även ledartikel i *Dagens Nyheter* 1997.11.11.
  42. Hans Lindberg, »Ärade läsare!« [Inledning], *Historielärarnas Förenings Årsskrift* 1997/1998, s. 7.
  43. Anita Sjöblom, »Dålig kunskap orsak till barns fördömar«, *Dagens Nyheter* 1997.06.14. Se vidare inlägg av Per-Olof Åkerdahl och Inger Enkvist i *Dagens Nyheter* 1997.06.17.
  44. Mats Carlsson, »Demokrati inget abstrakt för unga«, *Dagens Nyheter* 1997.06.24.
  45. Vice statsminister Lena Hjelm-Wallén skrev senare om kampanjen i *Historielärarnas Förenings Årsskrift* 1999/2000.
  46. *Rapport från Levande historia*, Stockholm: Regeringskansliet 2000, s. 2.

goda förutsättningar för lärarnas och elevernas arbete, såsom mindre klasser eller höjda lärarlöner, är dock med Berggrens prosa »långt mycket dyra och mindre medialt tacksamt än att driva informationskampanjer«.⁴⁷

I sociologen Pierre Bourdieus terminologi kan man säga att även om Levande historia skulle komma att påverka dem som var verksamma på skolans fält, så fördes diskussionen och fattades beslutet om kampanjen inom ett annat fält, nämligen politikens. Det är inte säkert att kampanjen gav statsministern större symboliskt kapital på skolans fält, däremot trolien på politikens fält. Utfall mot antideokratiska krafter gav säkert förtroendepoäng i många läger. Samtidigt ska påminnas om att Levande historia inte bara riktade sig till skolan utan också till andra delar av samhället och allmänheten.

Som nämnts ovan strömmade det tidigt in tips och förslag till regeringskansliet. Författare skickade böcker, överlevandeorganisationer hörde av sig, filmare föreslog filmer som borde visas för skolungdom etc. Ett intryck som förmedlas genom materialet är inte bara att Förintelsen engagerade många, utan att det redan före Levande historia varit mycket viktigt för många människor. I ett brev meddelar Informationsgruppen Förintelsens Ögonvittnen att de (ca 20 överlevande efter Förintelsen) under åren 1991 till 1997 genomfört över 1200 föreläsningar i skolor i och kring Skåne.⁴⁸ Föreningen Förintelsens Överlevande meddelar också om sina skolbesök och berättar att de med stöd från Skolverket producerat två videofilmer, försedda med handledningsskrifter.⁴⁹ Exemplen visar att minnet av Förintelsen var i hög grad levande redan innan Levande historia.

Det är troligt att detsamma gäller Förintelsen i skolans undervisning. I en rapport från Skolverket uppger lärare att skolan »alltid« ägnat mycket tid åt världskrigen och nazismen, och i en C-uppsats från Örebro uppger intervjuade lärare likaledes att Förintelsen haft hög prioritet »under många år«.⁵⁰ Men självfallet kan mönstret ha sett olika ut på olika skolor.

47. Henrik Berggren, »Kampanj i stället för resurser«, *Dagens Nyheter* 1998.11.14.

48. Regeringskansliet. FA 1997/734. Pärm 3, flik R. Brev från Harry Rubinstein till Katarina Strand, ink. 1997.11.18.

49. Regeringskansliet. FA 1997/734. Pärm 3, flik R. Brev från Jakob Ringart till Ulf Mårtenson, ink. 1997.09.11.

50. *Undervisningen i 1900-talets historia*. Rapport, Skolverket, Stockholm 2000, s. 5; Matilda Jonegård, '... om detta må ni berätta... ' En studie om ungdomars medvetenhet idag gällande Förintelsen, C-uppsats i Socialt arbete, Inst. för samhällsvetenskap, Örebro universitet, ht 1998, s. 9. Något som möjligen pekar i en annan riktning är Stéphane Bruchfelds granskning av läromedlen i historia; han menar att behandlingen av Förintelsen kännetecknas av »sparsamhet« och »brister«. Stéphane Bruchfeld, *Öga för öga, tand för tand...*, Svenska Kommittén Mot Antisemitism, Stockholm 1996.

Kampanjen lyckades helt säkert stimulera till nya undervisningssatsningar om Förintelsen. Även om en del lärare var kritiska mot Levande historia så tog de ändå emot kampanjens erbjudanden och hjälp.

Enligt en TEMO-undersökning genomförd under hösten 1998 hade Levande historia fått ett mycket stort genomslag hos den svenska allmänheten. Tre fjärdedelar av allmänheten och nio av tio föräldrar uppgav sig ha läst, sett eller hört talas om kampanjen. Hälften av allmänheten och två tredjedelar av föräldrarna kände till boken ... *om detta må ni berätta...*, och av dessa hade var fjärde ur allmänheten och fyra av tio föräldrar läst boken helt eller delvis. Emellertid var det bara en tredjedel som visste vem som tagit initiativet till Levande historia.⁵¹

Av den tillfrågade allmänheten var 95% positiva till att kampanjen kommit till stånd. De flesta motiverade detta svar med att det är viktigt att känna till historien, medan en del pekade på nazismen som ett problem idag. Svaren visar också en uppfattning om att »folk« eller »ungdomar« dåligt känner till vad som hände. Däremot var det bara något enstaka svar som handlade om att det är för lite information i skolan. Ett par procent av de tillfrågade menade att kampanjen var onödig, medan resterande tre procent inte tog ställning till om den var bra eller dålig.⁵²

De flesta var alltså positiva, men det fanns också kritiska röster. Några röster gällde kampanjens centrala text, boken ... *om detta må ni berätta...*. Boken publicerades på svenska och översattes sedan till engelska men också till de stora invandrarspråken. Däremot översattes den inte till de inhemska minoritetsspråken, vilket fick någon att reagera.⁵³ Andra, t.ex. debattören Ingrid Segerstedt-Wiberg, menade att boken var för snävt fokuserad på Förintelsen och borde tagit upp även den svaga svenska insatsen under kriget.⁵⁴ En läsare saknade »epilogen. Hur slutade det hela, jag menar historien. När i krigsslutet man urskillningslöst vräkte bomber över Tyskland«.⁵⁵ En annan beklagar på liknande sätt en »snäv [...] historiesyn« som alltför mycket fokuserande på nazisternas ondska.⁵⁶

51. Regeringskansliet. TEMO, TD-98491/492.

52. Ibid. s. 12 f.

53. Regeringskansliet. FA 1997/734. Pärm 2, flik PQ. Brev från Isak Påve, ink 1998.06.17.

54. Ingrid Segerstedt-Wiberg citerad i Kerstin Karlsson, »Medmänsklighet och respekt det enda som kan stoppa hatet«, *Strömstads Tidning Norra Bohuslän* 1998.10.06.

55. Regeringskansliet. FA 1997/734. Pärm 2, flik VW. Brev från Sven Åke Winqvist, ink. 1998.07.14.

56. Regeringskansliet. FA 1997/734. Pärm 2, flik H. Artikel »'Levande historia' – ett vaccin mot ondskan?« (opublicerad) från Folke Hagman, ink. 1998.05.06.

I en mening är de kritiska rösterna lätta att vifta bort, för någonstans måste man dra gränsen för vad som får plats i en framställning, allt kan helt enkelt inte komma med. Men i en annan mening leder de här kritikerna in på en principiellt viktig fråga, nämligen vilken historia som överhuvudtaget ska eller får eller bör berättas. I fallet Levande historia har ju ett stycke historia valts ut av den politiska ledningen och deras medarbetare.

Boken ... *om detta må ni berätta...* skisserar visserligen en bakgrund med rasbiologiska tänkare, men historien om Förintelsen har i Levande historia väsentligen sin början och sitt slut i Nazityskland (förvisso finns därtill den viktiga relationen till nuet). Det är befrielsen av Auschwitz och inte bombningarna av Dresden som är framställningens symboliska slutt punkt. Det är Förintelsen och inte Hiroshima som vi ska minnas. Genom kampanjens stora genomslag har grunden lagts för att just detta urval, denna version av historien ska gälla för lång tid framåt.

I samband med CEIFO-rapporten och att kampanjen annonserades kom ingen märkbar reaktion från akademiska historiker. Historikernas tystnad hade emellertid varit påtaglig också i början av 1990-talet, när historia som skolämne kämpade mot nedskärningar. Överhuvudtaget hade de svenska historikerna under några decennier hållit en ganska låg profil i det offentliga rummet.⁵⁷ Kanske är detta ett uttryck för att vare sig skolans fält eller politikens ansågs beröra historikerna särskilt mycket. Den professionaliserade historikern var mera fokuserad på att föra en vetenskaplig diskussion än att bistå allmänhetens orienteringsbehov eller diskutera samtidens moraliska problem.⁵⁸

Med Harald Runblom och Paul Levine som två undantag blev svenska historiker inte heller engagerade i Levande historia. Man kan fråga sig varför det blev så? Christer Karlegård spekulerar att det berodde på att statsministern inte hyste någon tilltro till yrkeskåren, detta eftersom historikerna inte var beredda att bruka det förflytta i nuets tjänst.⁵⁹ Paul Levine, en av dem som faktiskt engagerades, hade tidigare kallat svenska historikers bristande intresse för Förintelsen »bewildering, even troub-

-
57. Det finns undantag. När museiutställningen »Den svenska historien« visades 1993 utkämpades en vild debatt i tidningarna, där historiker deltog med liv och lust. Även när Herman Lindqvist började publicera sin bokserie *Historien om Sverige* ifrågasattes han offentligt av fackhistoriker.
58. Jfr Stefan Nordqvist, »Den historielösa historiekulturen«, *Makten över minnet*, red. Peter Aronsson, Lund 2000.
59. Karlegård 1999, s. 169.

ling«.⁶⁰ Om hans intryck delades av andra som kom i kontakt med Levande historia, så kan det vara en förklaring till att kampanjledningen inte kontaktade de historiska institutionerna. Misstroendet var i så fall troligen ömsesidigt.

Historikernas reaktioner på kampanjen kom först sedan den pågått en längre tid. Deras kritik sammanfaller i viss utsträckning med allmänhetens röster, men argumenten förs längre.

En framträdande kritik gäller kampanjens fokusering på Nazityskland. Ingrid Lomfors, som arbetat med såväl Kommissionen om judiska tillgångar som Steriliseringsutredningen, skriver att kampanjen förskjutit perspektivet allt längre bort från Sverige och svensk 1900-talshistoria och att en effekt blivit att de Sverige-relaterade frågorna om naziguld och tvångssteriliseringar kommit i skymundan.⁶¹ Kim Salomon är inne på samma spår. Han skriver att boken ... *om detta må ni berätta...* »Indirekt och närmast omedvetet« innehåller en berättelse om Sverige, nämligen den bild vi gärna vill se i slutet av 90-talet. Med fokus på nazismen sätts »det egna landets dygder i skarp relief«.⁶² Salomon har visserligen fått mothugg av bokens författare Paul Levine, som hävdar att svenska regeringsrepresentanter ville ha mer om Sverige i boken.⁶³ Men det förändrar knappast den allmänna slutsatsen om kampanjen. Fokus på nazisternas illgärningar gör att många andra händelser framstår som mindre moraliskt upprörande. Det kraftfulla lanserandet av en berättelse medför obönhörligen osynliggörandet av flera andra berättelser.

En ambivalent effekt av fokuseringen på Förintelsen kan, som Växjö-historikern Peter Aronsson skriver, bli att »ondskan diaboliseras, förläggs till det förflutna och placeras utomlands.«⁶⁴ Detta ansluter till Langes och Lööws kritik att Förintelsen om den tas ur sitt idémässiga sammanhang ris-

-
60. Paul A. Levine, *From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust; 1938-1944*, Uppsala 1996, s. 31. Se även Paul A. Levine, »Förintelsens historiografi i Sverige idag – nytt hopp efter många år av bristande intresse«, *Sidor av Förintelsen*, red. Roger Fjellström & Stephen Fruitman, Lund 2000, s. 69-95.
  61. Ingrid Lomfors, »'Levande historia'-kampanjen mörkade Sveriges roll«, *Moderna tider* 2000:117/118, s. 14 f.
  62. Kim Salomon, »Är vi i dag alltför fokuserade på holocaust?«, *Svenska Dagbladet* 1999.06.06. Se även Ingrid Lomfors, »Farlig utveckling mot en likriktad historiesyn«, *Svenska Dagbladet* 1999.06.21.
  63. Paul A. Levine, »Därför ökar uppmärksamheten på holocaust«, *Svenska Dagbladet* 1999.06.17.
  64. Peter Aronsson, »Historiekultur i förändring«, *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*, red. Peter Aronsson, Lund 2000, s. 17.

kerar att bli obegriplig. Men inte minst ansluter det till Lomfors och Salomon, att kampanjen kan distansera oss från våra egna moraliska konflikter. Det är inte bara valet mellan demokrati och nazism (en tydlig svartvit fråga) som äger relevans för svenskarna idag.

Paul Levine har apropå Levande historia skrivit att »Man kan bara hoppas att politikernas vilja att stimulera intresset för historia inte blir av kortlivat slag.«⁶⁵ Men Levines synpunkt väcker frågor. För det är väl knappast historia generellt som politikerna önskat intressera människor för? I fallet med Levande historia är det snarare så att man använder en enstaka historisk händelse för att komma åt ett nutidsproblem. Det handlar om att politikerna intresserat sig för en funktion, ett användningsområde, hos historien. Didaktiskt sett handlar det, som också Christer Karlegård är inne på, om den klassiska *historia magistra vitae*, historien som livets läromästare.⁶⁶

Med historiefilosofen Jörn Rüsens terminologi skulle Levande historia kunna klassas som en »exemplarisk« berättelse (detta snarare än en traditionell, kritisk eller genetisk berättelse).⁶⁷ Minnet av Förintelsen används i kampanjen för att demonstrera allmänna livsregler, till att visa vilken katastrof som ett totalitärt system kan leda till. Abstrakta begrepp som demokrati och människovärde blir mer begripliga och eftersträvsvärda när de kontrasteras med erfarenheterna i det fasaväckande Tredje riket. Samma levnadsregler har (enligt tolkningen) giltighet nu som då, exempelvis i form av att motstånd mot antidemokratiska krafter ses som moraliskt nödvändiga. Historien får en socialt stabilisering roll. Emellertid, som antyds av kritikerna ovan, så kan den exemplariska berättelsen om den nazistiska ondskan distansera oss från andra moraliska konflikter.

Vid världskongressen i historia i augusti 2000 när Jörn Rüsen talade om tre generationer tyskars sätt att förhålla sig till Förintelsen lämnade han till församlingen uppmaningen »gör inte som svenskarna«. Rüsen hävdade att den unga generationen tyskar till skillnad från sina föräldrar och farföräldrar visat tecken på »negative commemoration«, att acceptera den negativa erfarenheten Förintelsen som en del av sin identitet och kollektiva minne. Det svenska initiativet, som fått stöd av Tysklands förbundskansler Gerhard Schröder, har enligt Rüsen seglat upp som ett hot mot denna identi-

65. Levine 2000, s. 94.

66. Jfr Karlegård 1999.

67. Jörn Rüsen, »Historical Narration: Foundation, Types, Reason«, *History and Theory*, Beiheft 26, 1987.

tetsmässiga försoning.⁶⁸ Förintelsen görs återigen till Den stora ondskan, tryggt förpassad till Tyskland.

Efterhand blev ytterligare några historiker involverade i Levande historia. Några historiker från Lund engagerades som faktagranskare eller för att medverka vid och leda historiedidaktiska seminarier om Förintelsen. Samtidigt växte också en lundabaserad kritik mot Levande historia.

Klas-Göran Karlsson, som under en period var ordförande för Historielärarnas förening, hade i flera skrifter analyserat det samhälleliga bruket av historia. Han ifrågasatte nu i ett par artiklar Förintelsens politiska kontext i samtiden. Bl.a. frågade han sig varför intresset för Förintelsen blommat upp kring sekelskiftet. Utöver de ytstrukturer som kan ha legat i den specifikt svenska situationen, och som jag behandlat ovan, identifierar han några mer djupgående förklaringar. Den svenska rörelsen mot integrering i Europa krävde enligt Karlsson att Sverige tog del av den förenande krigserfarenhet som låg i andra världskriget och Förintelsen. Vidare hade händelserna i Rwanda och Bosnien givit folkmordet föryndad aktualitet och därfor åter gjort Auschwitz till en universell angelägenhet. Slutligen, menade han, måste Förintelseintresset ses i en bred massmedial och kulturell sekelslutskontext. Mot denna bakgrund framstod den svenska statsministern inte bara som medkänande och handlingskraftig utan också som en »skicklig avläsare och brukare« av en internationell trend.⁶⁹ En annan lundahistoriker, Kim Salomon, är inne på samma spår och talar om kampanjen som en »klockren träff i tidsandan«. Han påpekar också att Förintelsen har en dramaturgisk lockelse för den moderna populärkulturen med sina tydliga svartvita stereotyper.⁷⁰

Bengt Ankarloo och Lars M. Andersson resonerade i en artikel om källkritiska problem kring ögonvittnesskildringar och vände sig mot föreställningen att de överlevande från koncentrationslägren var nödvändiga för att bevisa att Förintelsen ägt rum.⁷¹ Även om artikeln inte direkt vände sig mot Levande historia så vände den sig mot den starka fokuseringen på de åldrade överlevande som froddades i kampanjens skugga.

Historiedidaktikern Christer Karlegård hade tidigt försökt nyansera CEIFO-rapportens resultat genom att hänvisa till den europeiska enkäten

68. Jörn Rüsen, »Holocaust-Memory and German Identity – Three Forms of Generational Practices« (anförande) vid sessionen Memory and Collective Identity: How Do Societies Construct and Administer Their Past?, Oslo 2000.08.08.

69. Karlsson 2000.

70. Salomon 1999.

71. Bengt Ankarloo & Lars M. Andersson, »Den ensidiga fokuseringen«, *Svenska Dagbladet* 1998.04.18.

»Youth and History« (1995),⁷² där svenska ungdomar samstämmigt förklarat Hitler vara en »cynisk diktator och angripare, skyldig till folk-mord«. Inga hänsyn togs dock till den europeiska undersökningen utan Levande historia drogs igång, till råga på allt utan samarbete med de verksamma historiedidaktikerna på lärarutbildningarna. På hösten 1998 skrev Karlegård ett föredrag om Levande historia för lärarhögskolan i Bergen och skickade ett utkast av föredraget till personer verksamma i eller nära Levande historia. Föredraget var starkt kritiskt till kampanjen, som Karlegård uppfattade som toppstyrd. Han skriver att historielärarna blev objekt i stället för subjekt, och att det hedervärda bruket av Förintelsen i nuets tjänst nu började likna missbruk i ett inrikespolitiskt spel.⁷³ Ingen av personerna som fått texten skrev tillbaka.⁷⁴

Karlegårds kritik kan förefalla hård. Men att kampanjen genomfördes nästan utan samarbete med universitet eller lärarutbildningar kan ha skapat ont blod på sina håll. Det har sagts att högskolan förväntades hålla med lokaler, ostsmörgåsar och kaffe men inte fick medverka när Levande historia skulle träffa lärare. Om beskrivningen är orättvis så antyder den ändå något om de känslor som Levande historia ibland skapade.

Ovanstående kritik gäller både kampanjens form och dess innehåll. Bland den mer framträdande kritiken är att kampanjen för lite behandlade Sveriges relation till Förintelsen eller att Förintelsens historiska sammankoppling kommit i skymundan. Denna kritik betraktar Förintelsen som något som får sin betydelse av ett sammanhang. Men som framgår av syfteformuleringen för Levande historia så betraktade uppdragsgivarna Förintelsen mycket som ett medel för att diskutera värdefrågor och demokratidiag. Med detta synsätt blir det möjligt och åtminstone skenbart logiskt att isolera Förintelsen och behandla det mera som ett lärorikt exempel.

Det kom viss hätsk kritik gällande kampanjens innehåll. Några privatpersoner skrev till regeringskansliet och klagade att det alltid skrevs om judarna. Kampanjens hemsida på Internet fick konkurrens av en fientlig hemsida med nästan samma adress. Två tidskrifter på den yttersta högerkanten skrev satiriskt och judefientligt om den nya »Förintelsekulten«.⁷⁵

72. Publicerad både som bok och cd-rom: *Youth and History: a comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents*, red. Magne Angvik & Bodo von Borries, Hamburg 1997.

73. Utkastet till föredraget finns i Regeringskansliet. FA 1997/734. Pärm 4, flik K, ink. 1998.10.14. Karlegård höll föredraget också vid de norska historiedagarna i Lillehammer 1999, publicerat i Karlegård 1999.

74. Samtal med Christer Karlegård, 2000.05.03.

75. Den fientliga webbsidan har URL <http://www.levandehistoria.com> att jämföra med kam-

Detta är dock isolerade yttringar och förmodligen ingen kritik som omfattats av många. Men även angelägna ämnen kan trötta ut människor om de behandlas alltför länge och intensivt. Det myckna talet om Förintelsen riskar att skapa en övermättnad.

Kommunistkampanjen

Många av de privatpersoner som skrev till Levande historia efterfrågade ytterligare en informationskampanj, nämligen om Stalins och kommunismens illdåd. En brevskrivare hävdar exempelvis att det finns »unga mäniskor som blankt förnekar Gulag« och frågar retoriskt om de ska få »sväva i fortsatt okunnighet«.⁷⁶

På hösten 1998, några månader efter att Levande historia firat succé med boken ... *om detta må ni berätta...* så väcktes idén om en »kommunistkampanj« på politiskt håll. Det var det liberala Folpartiets ledare Lars Leijonborg som starkast förde fram idén om en informationskampanj om kommunismens illdåd.⁷⁷

Att ämnet låg i tiden är lätt att konstatera. Efter Sovjetunionens sönderfall hade forskare börjat ta del av tidigare stängda arkiv och skapat en delvis ny bild av sovjettiden. Den uppmärksammade franska volymen *Kommunismens svarta bok* debatterades i medierna över hela Europa. Debatten om boken gällde till stor del huruvida kommunismen kan jämföras med nazismen. I potten låg inte minst hur de reformerade kommunistpartierna i väst skulle förhålla sig till den gamla sovjetstaten med dess förflutna. Denna fråga ägde aktualitet också i Sverige där Vänsterpartiet just gjort sitt bästa riksdagsval någonsin och erövrat 12% av rösterna.

Frågan om kommunismens illdåd var dock inte bara en partipolitisk fråga. Under de radikala åren i skuggan av Vietnamkriget hade socialismen fått förynat anseende i intellektuella kretsar. När nu den svenska »medelvägen« övergivits bl.a. genom anslutning till EU så ledde detta också till ett ifrågasättande av den tidigare välvilliga hållningen gentemot de kommunistiska regimerna. Liberala banerförare krävde ett allmänt avståndstagande från allt vad socialism hette. Formen informationskampanj

panjens URL <http://www.levandehistoria.org>. De kritiska tidskrifterna är *Adoremus in aeternum* (februari 2000) och *Salt* (februari 2000).

76. Regeringskansliet. FA 1997/734. Pärm 3, flik U. Brev från Nils Uthorn, ink. 1998.03.05.

77. Förslaget väcktes tidigt under hösten 1998. I riksdagen fördes det bl.a. fram av moderaten Henrik S. Järrel, se *Riksdagens protokoll* 1998/99:6, 15 oktober. Jfr Lars Leijonborg, »Egen fp-kampanj mot kommunism«, *Dagens Nyheter* 1998.12.08.

hade just prövats på Förintelsen. Det var i detta läge som förslaget kom om en informationskampanj om kommunismens illdåd.

På en väsentlig punkt var emellertid förutsättningarna för att nå politisk enighet om en kampanj denna gång annorlunda än året innan, nämligen eftersom riksdagens tredje största parti hade starka historiska och ideologiska band till de regimer som kampanjen skulle »informera« om. Inom Vänsterpartiets ledning fanns flera personer som kallade sig kommunister och som inte utan vidare ville ta avstånd från Lenin. Leijonborgs initiativ ifrågasattes därför som partipolitik och ifrågasättande av folkviljan (som gett Vänsterpartiet framgångar i valet).⁷⁸

Innan partiledarna hunnit överlägga i frågan hade den uppmärksammats av de båda historikerna Peter Englund och Åsa Linderborg. Englund reagerade på enskilda vänsterpartisters försvar av Lenin och slöt sig, efter att ha ifrågasatt kampanjer som sådana, till att en kampanj trots allt var nödvändig »för att visa att det moderna barbariet har många ansikten«.⁷⁹ Linderborg däremot vände sig kategoriskt emot kampanjer, »kulörta broschyrer«, som billiga alternativ till historieundervisning och frågade vilka dagspolitiskt motiverade informationskampanjer som skulle komma efter denna – kanske en om islam?⁸⁰ Säkert inspirerade av Linderborgs artikel valde *Aftonbladet* dagen därpå att i sin ledare säga nej till en kommunistkampanj. Samma dag hölls partiledaröverläggningarna som resulterade i att idén om en ny statlig informationskampanj skrirlades. Däremot meddelades att regeringen planerade statliga insatser inom skola och forskning. Det blev alltså de mer normala vägarna som togs i bruk; forskningen fick ett uppdrag, liksom skolan. Folkpartiet som inte lät sig nöjas meddelade att man planerade att bygga upp en privat stiftelse för att informera om kommunismens illdåd.

Om planerna på en ny statlig kampanj alltså lades ner så fortsatte ändå viss debatt. I *Historisk Tidskrift* publicerades flera inlägg i ämnet.⁸¹ Under tiden fortsatte dock regeringen sina uttalade planer. Skolverket fick i upp-

78. Jenny Lindahl & Kalle Larsson, »Fp främjar antideokratiska rörelser«, *Dagens Nyheter* 1998.12.14.

79. Peter Englund, »Hummandet om Lenin kräver en kampanj«, *Dagens Nyheter* 1998.12.19.

80. Åsa Linderborg, »Det är demokratin de är rädda för«, *Aftonbladet* 1999.02.09.

81. Kristian Gerner, »Kommunismens anatomi. En historiemoralisk översikt«, *Historisk Tidskrift* 1999:2; Åsa Linderborg, »Historiemoralism som vetenskaplig tribunal – Genmäle till Kristian Gerner«, *Historisk Tidskrift* 1999:2; Lars Herlitz, »Svar till Kristian Gerner«, *Historisk Tidskrift* 1999:2; Anu Mai Köll, »De svenska historikerna och kommunismen – en annan historia«, *Historisk Tidskrift* 1999:4; Kristian Gerner, »Historiemevetan- de och revisionism: en slutreplik och en forskningsskiss«, *Historisk Tidskrift* 2000:1.

drag att undersöka hur skolan arbetar med »1900-talets historia med tyngdpunkt på demokrati och mänskliga rättigheter samt brott mot dessa«. I uppdraget ingick också att stimulera utveckling av undervisningen, bl.a. om »de brott som begåtts [...] av totalitär regimer«.⁸²

Slutredovisningen av Skolverkets uppdrag gjordes i augusti 2000. Något överraskande ägnas rapporten bara lite åt de brott mot mänskliga rättigheter som omtalats i uppdraget. Skolverket skriver att man övervägt att utveckla undervisningsmaterial om stalinismen och andra totalitärer regimers brott, men bedömt det mera angeläget att koncentrera ansträngningarna till »utvecklingslinjer, fördjupningar och källor i nutidshistorien« vari stalinismen och andra övergrepp kommer att ingå som en integrerad del.⁸³ Samtidigt som det av rapporten framgår att skolorna gärna vill få tillgång till undervisningsmaterial om Sovjetunionen och Stalintiden så framförs också kritik mot den centralt stylda fokuseringen på Förintelsen. Uppenbarligen värjer sig skolorna och kanske också Skolverkets utredare mot en ny innehållslig styrning. Man vill inte låta dagspolitiken få styra innehållet i skolans historielektioner.

Regeringen delade också ut ett uppdrag om forskning om de kommunistiska regimernas brott mot mänskliga rättigheter. Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet redogjorde för uppdraget i sitt nyhetsblad *HSFR-nytt* 2000:1. Under rubriken »Ett inopportunt behov« försäkrar HSFR:s Anders Jeffner läsarna att ingen politisk instans »vare sig direkt eller indirekt« försöker påverka hur rådet organiserar eller preciserar forskningen.⁸⁴ Uppenbarligen uppfattades beställningen som så kontroversiell att HSFR såg sig tvunget att göra denna markering. Inte minst diskussionen i *Historisk Tidskrift* hade avslöjat hur känslig frågan var bland akademiska historiker.

Att historiker visade misstänksamhet mot forskningen om kommunismen kan förstås bero på att det i historikerleden fanns personer med vänstersympatier. Men tveklöst hängde misstänksamheten till stor del samman med att man fruktade politisk styrning och ville ta avstånd från att verka som ideologiproducenter. Historiker har många gånger haft den rollen, ofta i totalitärer regimer men också i demokratiska länder. Om det varit mera ovanligt i Sverige under några modernistiskt präglade decennier så har historia i andra länder kontinuerligt fått fungera som argument i

82. Regeringskansliet. U1999/984/S (Regeringsbeslut 17, 1999.03.11), bilaga.

83. *Undervisningen i 1900-talets historia*. Rapport, Skolverket 2000, s. 25 f.

84. Anders Jeffner, »Kommentaren: Ett inopportunt behov«, *HSFR-nytt* 2000:1.

den dagspolitiska och ideologiska debatten.⁸⁵ För många svenska historiker lät talet om beställd forskning om kommunismens brott säkert som krav på (dagspolitiskt motiverad) okritisk ideologiproduktion.

Den synliga tendensen är att politikerna inte bara pekar ut ett forskningsområde, utan snarare är det nu själva frågorna som pekas ut. Men även om politiker avstår från att formulera forskarnas frågor så kan deras önskemål ändå påverka forskarna att välja politiskt gångbara frågeställningar. Forskningsmiljön Gamla torget i Uppsala, där Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord håller till, fick under året 1999-2000 besök av inte mindre än fyra ministrar, bland dem statsministern. Sådan uppmärksamhet måste rimligen på något sätt påverka de aktiva forskarna. Den tendens till politisk styrning som spårats ovan kan exemplificeras vidare i att forskare luftat stark kritik också mot annan forskning med politisk karaktär, t.ex. ett forskningsprogram om militärens underrättelse- och säkerhets-tjänst för vilket det föreligger stora svårigheter att få tillgång till arkiv.⁸⁶

Avslutande diskussion

I kritiken mot en kommunistkampanj ingick också kritik mot historiska informationskampanjer som sådana. Denna principiella diskussion hade inte förts annat än antydningsvis i anslutning till *Levande historia*; kanske för att ämnesvalet nazismens illgärningar var politiskt okontroversiellt men kanske också för att ingen från början insåg hur omfattande kampanjen skulle bli.

Kampanjformen kan ifrågasättas ur flera perspektiv. Till att börja med bör man fråga sig vilken funktion historien får genom en kampanj.⁸⁷ En kampanj gör förstås på något sätt ideologiskt bruk av historien. Historia är ju aldrig bara kunskapspridande utan får också en politisk funktion. Kampanjen kan t.ex. (direkt eller indirekt) legitimera de ekonomiska makthavarna och det etablerade politiska systemet, eller tvärtom legitimera en opposition mot det rådande systemet.

I fallet med *Levande historia* kan historiebruket främst synas vara av ett

85. Historia har givetvis använts också av svenska politiker under hela 1900-talet. Se t.ex. Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia*, Stockholm 2001.

86. Christer Jönsson, *Sanning och konsekvens?* Stockholm 2000; Christer Jönsson, »Regeringen missbrukar forskarna», *Dagens Nyheter* 2000.08.17.

87. I det följande utgår jag från den typologi över historiebruk som Klas-Göran Karlsson föreslår i sin *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985-1995*, Stockholm 1999, s. 57.

moraliskt slag, eftersom kampanjens kunskapsmål var att återupptäcka Förintelsen, och eftersom riksdagens alla partier ställde sig bakom kampanjen. Samtidigt ska man inte blunda för det ideologiska bruk som så tydligt förekommer. Dels har ett uttalat syfte för kampanjen varit att legitimera det demokratiska samhället, detta genom att visa på de hemskheter som ett totalitär system kan åstadkomma, dels har kampanjen indirekt också fungerat som ett argument för statsminister Göran Perssons moraliska resning och socialdemokratins ansvarstagande som statsbärande parti.

Man kan nästan utgå ifrån att historiker är motståndare till historiska kampanjer. Utifrån en moralisk ståndpunkt kan historiker visserligen ställa sig bakom en kampanj, som t.ex. Paul Levine gjort med Levande historia. Men kampanjen slår ju fast en tolkning av historien – kanske en förlegrad sådan – medan historikerna, som gör vetenskapligt bruk av historien, ständigt vill ompröva den och tolka den på nytt. Med andra ord finns i praktiken en motsättning mellan det vetenskapliga bruket av historien och det moralisk-ideologiska bruk som präglar kampanjen. Motsättningen kan exemplifieras genom de delade meningarna om hur Förintelsen bör användas. Medan kampanjen avsåg att använda Förintelsen som ett lärande exempel så poängterade kritikerna händelsens och historiens principiella mångtydighet. Den kritik som riktades mot Levande historia, den att gränserna sattes för snävt, att historien inte nödvändigtvis börjar eller slutar där kampanjen gjorde det, är kritik som i princip kan riktas mot alla historiska informationskampanjer.

Man kan också ifrågasätta kampanjformen och den »lästa berättelsen« just på moraliska grunder. Eftersom historien kommer att omvärderas och ses ur nya perspektiv finns ju en risk att moralen, om den knyts hårt till vissa historiska händelser, i förlängningen också kommer att uppfattas som diskutabel och närmast relativ. Det kan visserligen förefalla osannolikt att Förintelsen kommer att i grunden omvärderas. Men frågan rör inte bara fallet Förintelsen utan också andra historiska händelser och förlopp. Den föränderliga synen på Sovjetunionen kan utgöra ett gott exempel. Den moraliska tolkningen förändras med värderingarna och den politiska korrektheten. En kampanj som hämtar sina budskap från historiska exempel riskerar därför att slå tillbaka mot moralen självt.

För att tala historiemedvetande kan det vidare bli så att en masspridd historia i färdigstört form öppnar för framtidens skandalartad sensastionshistoria. Historia i kampanjform eftersträvar ju att förmedla ett budskap, och för att lyckas med detta (som är det primära syftet ur ett kommunikationsperspektiv) koncentreras ansträngningarna till budskapet medan

sammanhanget offras. I sin förlängning innebär en sådan strategi ett historiemedvetande utan förståelse för den historiska processen, med kunskap om specifika händelser men därutöver mest gapande luckor. När förståelsen för sammanhanget och processen försvinner är det öppet för sensationer.

Att välja goda exempel är visserligen en klassisk didaktisk strategi. Det goda exemplet kan ge djupare lärdomar, säga något utöver sig självt. Men den kanske viktigaste insikt som historien ger oss är – att den utgör en öppen process. För att tala med Eva Österberg så kan fokuseringen på enstaka händelser göra att vi inte ser bristen på parallellitet i historiens förlopp, inte ser att gräset växer.⁸⁸ Sven-Eric Liedman erinrar om Hegels lärdom att varje tid har så egenartade omständigheter att den inte alls upprepar sig. Människor är sig inte lika, och det tidstypiska inte alls bara rekvisita. Också demokratin, menar Liedman, kan utvecklas i riktningar vi inte kan förutspå, varför vi behöver en större och inte mindre medvetenhet om att historien är öppen.⁸⁹ Historien i form av exempelberättelser blir sålunda snabbt förrädisk. Kraven på lätt igenkännliga exempel och sens moral riskerar att fördunkla insikten att omständigheternas makt kan förändra också oss själva.

Om Levande historia liksom idéerna om en kommunistkampanj kan sägas representera ett moralisk-ideologiskt bruk av historien, så kan man vid läsningen av Skolverkets rapport om 1900-talshistorien i undervisningen tydligt se att historien för rapportens författare har en annan funktion. Rapporten ser mera till elevernas existentiella behov att kunna orientera sig i tiden, och framhäver att det är lika angeläget att undervisa om efterkrigstiden som om det tidiga 1900-talets händelser. För unga människor är det inte minst de näraliggande historiska händelserna, den självupplevda världens framväxt som måste få sin förklaring. För en generation är det andra världskriget som definierar världen, för en annan är det Vietnamkriget och för en tredje Bosnien.

Levande historia och diskussionen den alstrade illustrerar hur hela tiden olika bruk av historien bryts mot varandra, hur historiens skilda funktioner är ideal för personer med olika syften. Om kampanjen varit en ovanlig form för historieanvändande i Sverige, så har knappast det moralisk-ideologiska bruket av historien varit unikt. Brytningen mellan olika bruk av historien är i själva verket en typisk företeelse i Sverige idag. Detta aktualiseras frågor viktiga också för historievetenskapens egen självre-

88. Eva Österberg, »Gräset och historien«, *Kulturrådet* 1992:1-2.

89. Sven-Eric Liedman, »Historien blir lätt en bortbyting«, *Dagens Nyheter* 2000.04.25.

flektion, nämligen hur historikerna kan och bör förhålla sig till politiker-
nas och allmänhetens historieanvändande och behov av historisk oriente-
ring.

Detta är inte platsen att i grunden utreda denna för historikerna centra-
la fråga. Några påpekanter ska dock göras. Det talas ofta lite vårdslöst
om bruk och missbruk av historia (det var bl.a. rubrik för huvudtema nr 3
vid världskongressen i Oslo 2000). En tendens som ibland kan anas är att
historiker betraktar nästan allt bruk annat än det vetenskapligt reflekterade
för missbruk. Detta är naturligtvis ett grovt misstag. Missbruk blir det
först när man medvetet gör våld på historien; detta kan ske genom att man
försöker mörklägga nya perspektiv och kunskapsrön eller på andra sätt
lägger historien till rätta för egna syften. Tydliga, aktuella exempel på så-
dant missbruk av historia finns i överflöd. Man kan erinra om ideologiskt
historiebruk i vissa Balkanländer, hur hindunationalister förföljer histori-
ker som vill revidera den vedertagna berättelsen om Indien, eller om tra-
kasserier mot israeliska historiker som ifrågasätter aspekter av berättelsen
om Israel.

Men i princip kan det förstås vara historiker lika väl som politiker eller
journalister som gör våld på historien, som manipulerar den för egna syf-
ten. Vetenskapens interna skydd mot sådant missbruk är den kollegiala
granskningen, kontrollen att alla lever upp till professionens minimikrav.
Att historiker granskar och kritiserar historieproduktionen också i andra
delar av samhället är inte mer än rätt och riktigt. Det måste ligga i histori-
kernas uppdrag att försvara allmänheten mot missbruk av historia.

Samtidigt finns många svåra gränsfall. Ett medvetet faktafel i en histo-
risk roman eller film kan vara avsett att möjliggöra den konstnärliga upp-
levelsen av en djupare sanning. Spekulationen i gränslandet mot fiktion
kan vara vägen till en ny historisk förståelse. Är det då att missbruka
historien när Kjell Grede låter sin hjälte Raoul Wallenberg engagera sig i
en fiktiv lastbilslast med judiska fångar i Budapest? Eller då en bilbomb
exploderar i Dublin i filmen *Michael Collins*, fast filmen utspelas ett halv-
sekels före bilbombernas Belfast? Båda exemplen visar filmens sätt att
närmast metaforiskt koncentrera en tanke eller ett förlopp. Om det är
konstnärens legitima bruk av historien, eller om det ska stämplas som
missbruk, det kan givetvis diskuteras.

Man kan vidga frågan till att gälla det allmänmänskliga behovet att be-
arbeta historiska erfarenheter, inte minst de med negativ laddning. Det är
svårt att handskas med historiens mörka sidor, svårt att acceptera att ens
förfäder inte bara åstadkommit rättfärdiga hjälpedåd. Som nämndes ovan
har Jörn Rüsen studerat hur tyskarna försökt hantera landets nazistiska

förfutna. Andra länder har andra negativa erfarenheter i sitt förfutna, vare sig man vill känna vid dem eller inte. Det kan gälla befolkningens samarbete med en ockupationsmakt, eller moraliskt tveksam neutralitetspolitik, eller t.ex. tvångssteriliseringar av sinnessvaga som nyligen varit på dagordningen i Sverige. Om vilja att acceptera kunskapens omfattning, eller om vilja att dra konsekvenser av kunskapen (»lära av historien«) och låta den ge vägledning för framtiden, är det också att missbruка historien?

Alla brukar historien för ett syfte och därför är missbruk i själva verket ett svåranvänt begrepp som närmast begränsar analysen. Viktigare är att koncentrera sig på det mera värdeneutrala begreppet bruk, att fråga sig hur historia används och varför?

Svårigheten ligger inte för historikern i förmågan att kritisera, vilket ju tränas i seminarier vid alla våra universitet. Möjligt ligger svårigheten i att förstå de annorlunda premisser under vilka historieproduktionen sker i andra delar av samhället. Andra bruk av historia än det vetenskapliga måste kunna vara legitima. Människor har ett existentiellt behov av förklarande berättelser. Den centrala frågan är därför som ovan hur historikerna ska förhålla sig till detta orienteringsbehov. Rimligen räcker det inte att granska och kritisera, utan historikerna måste på olika sätt inrikta sig på att fungera som en konstruktiv kraft i den moderna historiekulturen. Man kan inte konstruktivt kritisera en berättelse tillkortakommanden utan att fundera över alternativen. En livaktig diskussion om dessa problem är nödvändig för framtidens historiker och är också av avgörande betydelse för samhällets totala bruk av historia.

Levande historia initierades av den politiska ledningen och formades sedan med bara begränsat bistånd av historiker. Ovan noterades att Förintelsen nu förts in som obligatorisk del i grundskolans kursplan för historia. Det innebär ett trendbrott, eftersom den generella rörelsen inom skolans läro- och kursplaner under det sena 1900-talet i stället har inneburit en övergång från regelstyrning till mål- och resultatstyrd undervisning. Organiseringen av undervisningen och valet av innehåll inom kursplanens ramar har helt lagts på lärarna som ett professionellt ansvar. Att Förintelsen förts in i kursplanen för historia reser den principiella frågan om enskilda företeelser bör föras in i kursplanerna igen.⁹⁰ För historieämnets räkning föranleder det frågan vad kommer häpnäst? Kommunismens illdåd? Ska exemplen väljas med närvetsprincip eller blott för att illustrera

90. Frågan reses bl.a. av Bengt Ohlson, se *Historielärarnas förenings årsskrift* 1997/1998, s. 13.

olika moraliska budskap? Kommer kursplanen i framtiden att föreskriva undervisning också om den svenska statens övergrepp mot egna minoriteter?

Ändringen i kursplanen är liksom öronmärkning av forskningspengar till projekt om Förintelsen eller kommunismens illdåd exempel på politiskt användande av historia i det moderna Sverige. Svenska historiska föreningen ordnade våren 2000 en paneldebatt om »historieämnets prekära situation i dagens svenska skola«. En uppfattning som framfördes vid debatten var bl.a. att alla politiska partier anser att historia är viktigt, men att inget parti ändå är berett att strida för historieämnet. Kanske är det så. Men historien används. Det är tydligt att Levande historia inte bara handlar om levande historia.

Otryckt källmaterial

Regeringskansliet, Stockholm

FA 1997/734. Handlingar rörande informationsinsatser om Förintelsen under andra världskriget.

Dir. 1996:98.

Dir. 1999:75.

U1999/984/S (Regeringsbeslut 17, 1999.03.11), bilaga.

Pressmeddelande Statsrådsberedningen 2000.05.17.

TEMO, TD-98491/492 (Forum för Levande historia).

Intervjuer

Intervju med Joakim Scheele och Maria Martinsson, Levande historia, 2000.06.19.

Samtal med Harald Runblom, 2000.08.18.

E-mail från Henrik S. Nielsen, Undervisningsministeriet, 2000.09.05.

Samtal med Christer Karlegård, 2000.05.03.

Internet-material

URL: <http://www.levandehistoria.org> (2000.05.04).

URL: <http://www.holocaustforum.gov.se/pdfandforms/deklarat..pdf> (2000.07.05).

URL: <http://taskforce.ushmm.gov/> (2000.07.05).

URL: <http://www.skolverket.se/kursplaner/> (2000.07.05).

URL: <http://www.levandehistoria.com> (2000.07.05).

Tryckt källmaterial och litteratur

Adoremus in aeternum, februari 2000.

Angvik, Magne & Bodo von Borries (red.), *Youth and History: a comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents*, Hamburg 1997.

Ankarloo, Bengt & Lars M. Andersson, »Den ensidiga fokuseringen«, *Svenska Dagbladet* 1998.04.18.

Aronsson, Peter, »Historiekultur i förändring«, Peter Aronsson (red.): *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*, Lund 2000, s. 7-33.

Berggren, Henrik, »Kampanj i stället för resurser«, *Dagens Nyheter* 1998.11.14.

Bergström, Hans, »Grundskolan har misslyckats«, *Dagens Nyheter* 1997.06.13.

Boëthius, Maria-Pia, *Heder och Samvete. Sverige och andra världskriget*, Stockholm 1991.

Bruchfeld, Stéphane, *Öga för öga, tand för tand...*, Stockholm 1996.

Bruchfeld, Stéphane & Paul A. Levine, ... om detta må ni berätta... En bok om Förtroligheten i Europa 1933-1945, Stockholm 1998.

Carlsson, Mats, »Demokrati inget abstrakt för unga«, *Dagens Nyheter* 1997.06.24.

Clemente, Anneli, »Rektorn från Växjö har lagt kursplanen för hela landet«, *Smålandsposten* 2000.08.12.

Dahllöf, Urban, *Timplaneförändringar på grundskolestadiet i ett långtidsperspektiv*, Arbetsrapporter från Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet, nr 43, Uppsala 1981.

DS 1997:57. *En värdegrundad skola*, Stockholm 1997.

Englund, Peter, »Hummandet om Lenin kräver en kampanj«, *Dagens Nyheter* 1998.12.19.

Eriksson, Göran, »Hemmen ska upplysas om kriget«, *Dagens Nyheter* 1997.06.13.

Eriksson, Staffan & Christer Karlegård, »Måla inte fan på väggen«, *Sydsvenska Dagbladet* 1997.06.19.

Gerner, Kristian, »Kommunismens anatomi. En historiemoralisk översikt«, *Historisk Tidskrift* 1999:2, s. 267-280.

Gerner, Kristian, »Historiemedvetande och revisionism: en slutreplik och en forskningsskiss«, *Historisk Tidskrift* 2000:1, s. 91-95.

Herlitz, Lars, »Svar till Kristian Gerner«, *Historisk Tidskrift* 1999:2, s. 292-294.

Hildingsson, Lars, *Levande historia*, Stockholm 1980-.

Historielärarnas Förenings Årsskrift, 1999/2000.

Jeffner, Anders, »Kommentaren: Ett inopportun behov«, *HSFR-nytt* 2000:1, s. 1-2.

Jonegård, Matilda, ... om detta må ni berätta... « *En studie om ungdomars medvetenhet idag gällande Förtroligheten*, C-uppsats i Socialt arbete, Inst. för samhällsvetenskap, Örebro universitet 1998.

Jönsson, Christer, *Sanning och konsekvens?*, Stockholm 2000.

Jönsson, Christer, »Regeringen missbrukar forskarna«, *Dagens Nyheter* 2000.08.17.

Karlegård, Christer, »'Levande historia' et svensk tilltak mot nynazisme og ra-

- sisme», Gudmund Moren (red.): *Historikerens rolle i samfunnet*, Forskningsrapport nr 45/1999, Høgskolen i Lillehammer 1999, s. 167-171.
- Karlsson, Kerstin, »Medmänskligitet och respekt det enda som kan stoppa hatet«, *Strömstads Tidning Norra Bohuslän* 1989.10.06.
- Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985-1995*, Stockholm 1999.
- Karlsson, Klas-Göran, »Varför sekelslutets Förtintelseintresse?«, *Historiedidaktik i Norden*, 7, 2000, s. 69-95.
- Karlsson, Monika, »De kan inte ha förstått frågorna«, *Dagens Nyheter* 1997.06.12.
- Köll, Anu Mai, »De svenska historikerna och kommunismen – en annan historia?«, *Historisk Tidskrift* 1999:4, s. 719-727.
- Lange, Anders et al, *Utsatthet för etniskt och politiskt relaterat våld mm, spridning av rasistisk och antirasistisk propaganda samt attityder till demokratin mm bland skolelever*, Stockholm (CEIFO) 1997.
- Leijonborg, Lars, »Egen fp-kampanj mot kommunism«, *Dagens Nyheter* 1998.12.08.
- Levine, Paul A., *From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust; 1938-1944*, Uppsala 1996.
- Levine, Paul A., »Därför ökar uppmärksamheten på holocaust«, *Svenska Dagbladet* 1999.06.17.
- Levine, Paul A., »Förtintelsens historiografi i Sverige idag – nytt hopp efter många år av bristande intresse«, Roger Fjellström & Stephen Fruitman (red.): *Sidor av Förtintelsen*, Lund 2000, s. 69-95.
- Liedman, Sven-Eric, »Historien blir lätt en bortbyting«, *Dagens Nyheter* 2000.04.25.
- Lindahl, Jenny & Kalle Larsson, »Fp främjar antidemokratiska rörelser«, *Dagens Nyheter* 1998.12.14.
- Lindberg, Hans, »Årade läsare!« [Inledning], *Historielärarnas Förenings Årsskrift*, 1997/1998, s. 7-8.
- Linderborg, Åsa, »Historiemoralism som vetenskaplig tribunal – Genmäle till Kristian Gerner«, *Historisk Tidskrift* 1999:2, s. 281-291.
- Linderborg, Åsa, »Det är demokratin de är rädda för«, *Aftonbladet* 1999.02.09.
- Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia*, Stockholm 2001.
- Lomfors, Ingrid, »Farlig utveckling mot en likriktad historiesyn«, *Svenska Dagbladet* 1999.06.21.
- Lomfors, Ingrid, »'Levande historia'-kampanjen mörkade Sveriges roll«, *Moderna tider* 2000:117/118, s. 14-15.
- Läroplan för grundskolan, allmän del* (Lgr 80), Stockholm 1980.
- Nordqvist, Stefan, »Den historielösa historiekulturen«, Peter Aronsson (red.): *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*, Lund 2000, s. 131-146.
- Ohlson, Bengt, »Brev till Chefredaktör Hans Bergström, Dagens Nyheter, 30/6 1997«, *Historielärarnas förenings årsskrift*, 1997/1998, s. 11-14.
- Peterson, Thage G., *Resan mot Mars. Anteckningar och minnen*, Stockholm 1999.

- »Politisk enighet mot racism« [osignerad], *Svenska Dagbladet* 1997.06.13.
- Rapport från Levande historia*, Stockholm: Regeringskansliet 2000.
- Riksdagens protokoll* 1996/97:119, 12 juni.
- Riksdagens protokoll* 1998/99:6, 15 oktober.
- Rüsen, Jörn, »Historical Narration: Foundation, Types, Reason«, *History and Theory*, Beiheft 26, 1987, s. 87-97.
- Salomon, Kim, »Är vi i dag alltför fokuserade på holocaust?«, *Svenska Dagbladet* 1999.06.06.
- Salt*, februari 2000.
- Sjöblom, Anita, »Skolan har misslyckats«, *Dagens Nyheter* 1997.06.13.
- Sjöblom, Anita, »Dålig kunskap orsak till barns fördomar«, *Dagens Nyheter* 1997.06.14.
- SOU 1994:11. *Om kriget kommit... : förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969: betänkande*, Neutralitetspolitikkommisionen, Stockholm 1994.
- SOU 1999:20. *Sverige och judarnas tillgångar*, Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget, Stockholm 1999.
- Undervisningen i 1900-talets historia*. Rapport, Skolverket, Stockholm 2000.
- Åkerdahl, Per-Olof och Inger Enkvist, »Inlägg«, *Dagens Nyheter* 1997.06.17.
- Österberg, Eva, »Gräset och historien«, *Kulturrådet* 1992:1-2, s. 30-41.

Summary

In 1997 the Swedish government launched a broad information campaign called 'Living History' (*Levande historia*). The campaign took as its aim to disseminate knowledge and information on the Holocaust, and to encourage discussion on issues relating to humanity, democracy and equality, using the Holocaust as a point of departure. The campaign addressed all parts of society. Later, the Swedish government also initiated international co-operation on Holocaust education. The present article is an attempt to put Living History into a broader context. It traces the background to the campaign, and describes how it was carried out. Further, it gives an account of reactions to the campaign. Finally, by comparing Living History with another historical information campaign, on the misdeeds of communism, that eventually did not come into being, the article attempts a principal discussion of the historical information campaign. Most Swedes were positive to Living History. However, several historians have been critical to the campaign. Some critics have claimed that by focusing on the evils of Nazi Germany, Sweden's own moral burdens have been put back in the shadows. Other critics have argued that histori-

ans and teachers of history didactics should have been given a more central role in the campaign. The article suggests that Living History should be understood not only as an information campaign about past events, but primarily as a tool for dealing with problems in the present. Further, the article argues that the political use of history as exemplified in the campaign in some key respects is different from the historian's use of history. The campaign attempts to establish one true version of history, whereas historians view history as multiple, and principally open to new interpretations.

History and Bildung

The political and pedagogical relevance of history within a changing scientific discourse

Guri Jørstad Wingård

There is a current debate within the historical discipline, regarding the philosophical foundations of the field. The really grand concepts have been in focus – such as »Truth«, »Reality« and not at least »Morals«. The grandiosity of such concepts could expose the debate to the risk of being met with ironic distance. As it takes place within a scientific discipline that does not have strong traditions for discussions of the theoretical premises for its own research, and as it deals with fundamentally important issues, this current debate should however be given genuine assessment.

The rise of this contemporary debate must be seen as part of the cultural and linguistic turn of the human sciences, a turn that also reached history from the 1980s. The fronts of the current battle have among other labels been categorised under the names of postmodernism and empiricism. However, such polarisations are generally of little informative value. One-sided caricatured images of either a postmodern dissolution of reality and morals, or on the other hand of the assumed unreflective positivism of empiricism, are not very fruitful in a scientific debate.¹ In the actual debate there are hardly any participants that actually defend such marginal views.² There is however an abundance of attempts to formulate and pre-

-
1. The same can be said about the technique that is heavily used in this debate, to deduct morally unacceptable consequences from the counterpart's arguments. An example of this is claiming that the argumentation of the other lacks the ability to morally condemn Holocaust as a crime.
  2. Alan Spitzer has in the introduction to his book *Historical Truths and Lies about the Past* a discussion of a whole list of historians who in different ways challenge the more established tradition of the discipline, a tradition based on a belief in telling the objective historical truth. His conclusion is that none of these historians defend any extremist version of this challenging view, none rejects the principle of falsification, and none advocates a nihilistic »anything-goes«-argument (Spitzer 1996). The Norwegian historian Erling Sandmo gives a similar review of so-called postmodern historians mentioned in a specific work, and points out that the list does not contain any historians at all. He adds a wondering speculation of who these postmodern historians that are so heavily criticised actually might be (Sandmo 1999a: 85).

sent diplomatic midway positions in the debate. Since most of the debaters place themselves in an assumed middle position, that is also where I will keep my analytic focus in this paper.

The basic perspective of this paper is pedagogical, using the concept of *Bildung*³ as a central keyword for its analysis. This is based on a view that the Bildungs-approach to pedagogical issues represents an important alternative to other dominant approaches to education. Such approaches are e.g. the psychological and psychometric traditions, emphasising tests, diagnoses, and therapy, and on the other hand approaches based on economical and business management models, emphasising efficiency, skill requirements, and cost-gain evaluations. Highlighting *Bildung* as an alternative implies accentuating that the very way the human being is thinking about herself, about the human society, about the past and the future, and about the individual's role and responsibilities as a moral being in society is of fundamental importance. This kind of approach makes it irrelevant to split pedagogical thinking into two separate sets of elements – those dealing with process, selecting means, methods and materials – and those dealing with the product, selecting the desired goals, estimating deviance from these yardsticks, and evaluating the results. *Bildung* is both process and product in one. Thus, the child or the student is not seen as an imperfect creature that is to be made into a real person. She is a whole human being all the way. At the same time: Being a human being cannot be separated from being part of society, living a social, communicating, morally challenged life. The constitution of the individual and the building of society are just two aspects of the same issue. Thus, one cannot separate political considerations, understood as reflections about the moral responsibilities of individuals and communities in society, from pedagogical considerations. The common denominator is the reflection on social relevance and significance.

History has always been expected to have some kind of contemporary meaning in society, and has thus been attributed with pedagogical and political ambitions. A changing scientific discourse challenges previous understandings of meaning and purpose of the discipline. The aim of this pa-

3. The German word *Bildung* (Norwegian/Danish: »dannelse«) has no real equivalent in the English language, as its meaning is closely related to a certain tradition and pedagogical thinking. The choice to use the term as it is also in the English language, is therefore becoming more common. See for example the conference title: »The Concept of *Bildung* in the Postmodern society« (The Royal Danish School of Educational Studies, May 4th-6th, 2000).

per is to discuss the political and pedagogical relevance of history within such a changing discourse.

I will discuss two different approaches to this question, here named respectively the *moral* and the *identity-building* missions of history, and connect these to the current scientific debate. The third and last part of the paper argues for an alternative social mission of history, giving room for the concept of Bildung also within a renewed scientific discourse.

I: The moral mission of history: »Thou shalt learn from the past«

History, both as a field of research and as a subject to be taught in schools, is given social legitimacy as an area of priority in different ways. One frequent way to do this is to associate knowledge of history with a moral assignment: The past is supposed to give us a lesson in order for us to make good and proper decisions for the future. The logical premise for an argument like this is necessarily that historical knowledge implies normative guidance. The provision of such guidance is of course a friendly and caring thought, and could be considered as evidence of the older generation taking responsibility for the younger ones; one should not leave the newcomers of the world wandering around alone without the ancestors' experiences as chaperones.

This idea of history's moral mission in society must be seen in the context of how the concept of truth is discussed in the ongoing historiographic debate. In any debate about philosophy of science, one must expect ontological and epistemological considerations. In the current debate, however, such considerations of truth have been linked particularly to the issue of morals and social responsibility. Some examples of this will be presented below, after a short sketch of a possible background for the way these questions have come up in the recent debate.

The cultural and linguistic turn in historical science is related to another scientific turn, a few decades earlier, that is the rise of social history from the 1960s and 1970s. Decolonisation, feminism, anti-war movements, environmental campaigns and other types of grassroots movements brought forward and established the conviction that history could be written in different ways, dependent on the point of view. Women, servants, colonised peoples, children and peasants entered the scene of history writing in new roles. They were no longer only objects upon whom history, dressed as kings, popes and emperors, just acted. They were intro-

duced on the scene with a voice and a view. »History from below« became a recognised slogan. The principle of everybody's entitlement to a history meant an extension of the field of research. This movement could be associated with a distinct mission and social duty: The disclosure of unjust power relations and suppression in society. Critique of ideology is of course an undertaking with much longer historical roots, but also a project that suited the opposition movements of this age. This broadened perspective was seen as a democratising and empowering contribution to society, thus representing a politically and also pedagogically important project for the historical discipline.

So, the social turn of history writing can be said to have contributed to an understanding that there can be many truths, since reality can be perceived and lived quite differently for master and slave, woman and man etc. The challenge for historical research was then to uncover more experiences, more interpretations, and also the social conditions for these experiences, e.g. regarding power or gender. However, this broadened perspective did not disturb the established ambition of historical study, the ambition to discover the way it really was – »wie es eigentlich gewesen«.⁴ The difference was merely that one claimed an attempt to develop a more *complete* picture of the past, by finding out how it really was – for *more* people.

Among the scientific approaches that contributed to the next turn of the historical discipline, the cultural turn, Michel Foucault's works are in a special category. His research has stimulated the understanding that the very objects of research within the human sciences – the human being himself and all phenomena connected to the human being – are products created by historical and contingent discourses. Madness or criminality can not be found as pure pre-discursive objects, they are historically constructed phenomena, given shape and meaning by human beings in concrete social contexts. Central here are the basic poststructuralist premises of this form of approach, bearing on the structuralist proposition of an arbitrary relationship between words and what they refer to, and the poststructuralist development of this thesis, pointing out the arbitrary relationship that exists also between words. A consequence of such a perspective is an increased awareness of and reflection over the role of language as the tool of understanding and interpretation of meaning.

4. This classical quotation from Leopold von Ranke (1795–1886) is often used to describe the aim and general scientific ideal that signified the establishing of history as a scientific discipline in the 19th century; an ideal which has shown a strong capacity of survival within the discipline.

Foucault's contribution to this acknowledgement within history is recognised as one of the constituting elements of the so-called New Cultural History. At the same time it is also highly debated. In the book *The New Cultural History*, that attempted to give an overall account of this new development in the field at the time, the editor, Lynn Hunt, describes Foucault as the central theoretic of the cultural turn of history. At the same time though, she follows up with this warning: »This radical critique has a basic problem, however, and that is its nihilistic strain«.⁵

This comment is symptomatic for part of the debate generated by the cultural and linguistic turn of history. This leads us into the close association that is made between the question of truth, given shape by ontological and epistemological considerations on the one side, and questions about morals and social responsibility on the other.

The supposedly new insights of the 1980s necessarily implied a departure from the program of critique of ideology, meaning that there no longer could be found one firm position from where criticism could be presented and truth be sought. The political task of uncovering false consciousness presupposes a concept of a possible true consciousness. It is this very fundament that is disturbed through the more recent contributions to the scientific debate. And from these disturbances rises the question of whether the poststructuralist and postmodern influences on history weaken the possibilities the discipline has to actually have and perform a political and pedagogical function in society.

Several of the leading voices within the cultural turn of the discipline have themselves come to their positions as a part of that very democratisation of society that the movements of the 1960s and 70s represented. One example can be observed in the way the American historians Lynn Hunt, Joyce Appleby and Margaret Jacob introduce themselves and their social obligations in their book *Telling the Truth about History*: »Like others, we approached academic careers as outsiders. We have been especially sensitive to the ways in which claims to objectivity have been used to exclude us from full participation in the nation's public life, a fate shared by others of our sex, working class people, and minorities. We also appreciate that for outsiders, scepticism and relativism offers modes of inquiry essential to redressing the wrongs of exclusion.«⁶

I will use their contribution as a point of departure for the discussion. Appleby, Hunt and Jacob demonstrate in their book what they consider as

5. Hunt 1989: 1.

6. Appleby et al. 1994: 2.

the ambivalence of this current debate: Democratisation leads to a relativisation of truth, which leads to an undermining of the important role history has had in society as a truth-revealing and critical discipline: »Our central argument is that skepticism and relativism about truth, not only in science but also in history and politics have grown out of the insistent democratization of American society.«⁷ The rhetorical title of their book illustrates the mixture of argumentative forms that can be found among those debaters claiming to inhabit midway positions in the scientific deliberation. »Tell the Truth« is a request with a strong moral appeal.⁸ Truth, including scientific truth, is by this expression presented as something counting as more than a scientific category. It is placed within a cultural context where lying is considered a sin. These associations write the scientific debate into a general story about morals, a story where everybody has a fundamental obligation to tell the truth, not deny it and not obstruct it. A scientific standpoint that raises doubts about the possibility of objective truth can thus be considered as traitorous towards general moral obligations in a social community.

The ambition of their book is bridge building: finding a midway position that can include both democratisation and anti-relativism. They want to protect the fundamental broadening of perspective that came with the grassroots movements and the development of social history in the 1960s and 1970s. At the same time they want to include important insights from more recent approaches that set the stage for studies of culture as production of meaning. As historians these three authors are central in part of the new cultural turn. However, they strongly advocate a case *against* certain tendencies that they bundle up under the label postmodernism, and *for* a defence of the role of an objective history: »Our goal is to navigate a course between the traditionalist critics and the postmodernists, by defending the role of an objective and inclusive history while recognizing the need for exploring its conceptual fault lines.«⁹ They heavily emphasise that this is a democratic project; democracy would not work if it did not have a clear reference to a shared agreement of what is true, what is real, and what is (morally) right and good. Thus, a common ontology is seen as the fundament for the function of society. This argument is linked to a critique of the group of so-called postmodernists lacking political interest and determination.

---

7. Ibid.: 3.

8. This comment is inspired by Mark Poster's analysis (Poster 1997).

9. Appleby et al. 1994: 202.

The same kinds of questions are mirrored in the Norwegian version of this debate.¹⁰ The Norwegian historian Knut Kjeldstadli, is one of those who have attempted to formulate a midway position in this scientific debate. He explicitly puts himself on the same line as Appleby and her colleagues.¹¹ He defines his position in the debate as a »relational stand-point« (»et relasjonelt standpunkt«), with reference to the philosopher Arne Næss.¹² This position is described as connecting three elements. Firstly, he subscribes to an ontological realism, claiming that there in a given place at a given time only existed *one* reality. Secondly, he is sticking to the ambition of demarcating the field of valid statements as a regulative idea for research, an idea that here is based on the principle of falsification. Thirdly, he includes the possibility to approach this existing past reality in different ways, and he points out correlation between statement and past reality as the criteria of truth.¹³ He is using C. Behan McCullagh's approach to truth and history, which advocates a correlation theory of truth within historical writing.¹⁴

Kjeldstadli's primary arguments for pointing out consensus on where the line against false statements goes as a general scientific ambition are based on a view of the function that history should have in society. He claims that history must be concerned with containment against arbitrariness and abuse of power. Using the classical exemplification in this debate, he refers to the historical revisionists' denial of the existence of concentration camps. This is an argumentation he uses also in earlier contributions to the debate, e.g. by describing the horror-version of a society that has resigned on the possibilities of resistance against totalitarian simplifications of truth and reality: »And what will happen that day, when we too experience that somebody has the social and political power to deter-

10. An introduction to the historiographic debate of the 1990s in Norway could be through some examples of the recent debate in Norwegian history journals. This would include the debate following the publication of a new book on research methods of history, written by Knut Kjeldstadli (Kjeldstadli 1992) (e.g. Sandmo 1993 and Kjeldstadli 1993). Further the debate on the background of Erling Sandmo's Ph.D. thesis (Sandmo 1999a) (e.g. Imsen 1998). An ongoing debate in *Historisk Tidsskrift* circles around issues of truth and interpretations within the discipline (e.g. Knutsen 1997; Dahl 1999; Kjeldstadli 1999; Sandmo 1999b; Førland 2000). For a longer time perspective on Norwegian historiography, see e.g. Hubbard et al. 1995 and Myhre 1996.

11. Kjeldstadli 1999: 380.

12. See also Kjeldstadli 1992: 291f; Kjeldstadli 1993; Kjeldstadli 1999.

13. Kjeldstadli 1999: 379.

14. This is however a correlation relative to culture: »It must then be said that a perception of the world is accurate if there was some state of the world such that it would normally cause a person of a certain culture to have perceptions of that kind.« (McCullagh 1998: 26).

mine one version, his version? What happens if this is the wrong version? If we have abandoned the idea that language refers to reality, then we have chosen to renounce on the intellectual tools of resistance. There is no return. We will end up with no reasons not to accept the sanctioned version. We are forced to recognise that it has the reason for existence. The relativistic standpoint does not include resistance against authoritarianism.«¹⁵

Two attempts to construct midway standpoints are thus presented. They share certain similarities, especially in their view of how important this scientific debate is for the social relevance of the historical discipline. Both claim that conserving a certain concept of objectivity and objectively recognised truths is a fundamental democracy-saving task.

Building bridges, striving to understand and include the best of all sides, is generally an occupation that easily gains sympathy. However, there are some problematic aspects of these bridge-building projects. I will discuss these problems with reference to three forms of confusions.

Firstly, these middle course views direct their argumentation against non-existent extreme views. One example is the unnecessary and illogical deduction that postmodern standpoints in the scientific debate open up for authoritarian and arbitrary forms of government, and for systems within which it would be impossible to declare Holocaust as a crime. This will be elaborated below. The confusion in this first case is the mix-up of what the so-called postmodern side of the debate actually stands for and could be criticised for on one hand and made-up attributes on the other.¹⁶

Secondly, there is confusion of what elements it is possible to argue for at the same time. There are attempts in the debate to defend the possibility to recognise objective truth, at the same time as one claims the obligation to include the truths of everybody.

Thirdly, and as an elaboration of my first point here, I believe there is a confusion of the discussion of scientific matters on the one side and the

15. The translation is mine. The Norwegian original version follows: »Og hva skjer den dagen, også hos oss, at noen har sosial og politisk makt til å fastsette én versjon, sin versjon? Hva skjer om denne er falsk? Hvis vi har gitt opp tanken om at språket viser til verden, har vi sjølvvalgt gitt fra oss også de intellektuelle redskapene til å yte motstand. Ordet fanger. Vi har ingen grunn til ikke å godta den sanksjonerte versjonen. Vi må anerkjenne at den har eksistensberettigelse. Det relativistiske standpunktet bærer ikke i seg motstand mot det autoritære.« (Kjeldstadli 1997: 77).

16. It should be added that the other extreme viewpoint that is addressed in the debate, that is »empiricism«, also is exposed to a certain amount of unreasonable criticism. This primarily takes the shape of exaggerated positivistic interpretations, especially made and criticised by the assumed midway debaters.

discussion of morals and politics on the other. My claim here can and should of course not be read as an indication of a belief in the possibility or desirability of any isolation of science from society. But it is absolutely necessary to know what is up to discussion at a certain time and which arguments that are appropriate in which discussion. We will never be able to prove scientifically that an act should be morally condemned. Morals do not rise out of history *by itself* any more than it rises out of any set of scientific knowledge alone. It is impossible to deduct moral standpoints from empirical evidence. Questions of justice and morally right judgements are issues that communities and individuals have the responsibility to reflect over and add, through discussion and social participation.

The defence of an objective truth is generally directed against a concept of a situated truth. Situatedness is understood as threatening, because it is supposed to have a relativising function with regard to the concept of truth, and thereby create insecurity when it comes to making the (morally) right decisions. I believe that it is possible to approach this argument by pointing out that moral responsibility only can be taken in concrete, situated situations. Moral practised *is* situated. Applauding general dogmas does not do anything or anybody any good, if it is not followed up by practice in concrete situations. Seen this way the declared task to learn from the past can actually work against its purpose, if the slogan »Auschwitz never again« prevents us from seeing and acting against the cruelty of our own time. Paradoxically, this makes the quest to »learn from history« into the ahistorical stance of the debate. Believing in the acquirement of eternal lessons about right and wrong through the study of history implies a disregard of how history represents change and context-dependency.

Based on this line of argumentation, postmodern insights from this debate can actually open up an arena for political and moral responsibility and thereby contribute to a renewed understanding of Bildung. This would be an arena where one does not leave the responsibility for moral judgements to the past, to empirical evidence, or to the subject matter itself. On the contrary, this would be an arena where individuals and society always would have to live with the responsibility for moral judgements and choice of actions, again and again, in new specific and historically changing situations, including all those cases where there is no past to learn from.

II: The identity-building mission of history: »Thou shalt learn to know thyself«

So far the discussion has analysed and criticised the idea that knowledge about the past can point out morally right alternatives for the future. Next, the focus will be on another long-standing tradition in the estimation of history's social relevance. This is the inclination to connect the Bildung-capacity of the discipline to its contribution to developing identity and sense of belonging. The idea is that learning and knowing about the past equals learning about and knowing oneself. The development of individual and collective identity is then regarded as one and the same issue. We can see an example of this identity-building as an educational ideal, in the following extract from the general part of the curriculum for Norwegian schools: »The development of individual identity occurs through becoming familiar with inherited forms of conduct, norms of behavior and modes of expression. Hence education should elaborate and deepen the learners' familiarity with national and local traditions – the domestic history and distinctive features that are our contribution to cultural diversity in the world.«¹⁷

Being expected to play a major role in the development of collective identities and of the individual's sense of membership in such groups, the second designated mission for the historical discipline thus emerges: Identity-building. The discussion of this kind of ambition will here be done by first connecting this idea to some theories on collective identity, in the form of studies of nations and nation-building. The discussion will point out a central dilemma for the historical discipline: Is the task of history participation or description of identity-producing processes of society, or are there other possibilities? The discussion will be connected to a critical consideration of some consequences of sticking to a nostalgic version of nation-, and identity-building as the factor that should attribute history with pedagogical and political relevance in our time.

One can attempt to draw a line between ideas of collective identity that consider the elements of identity as inherited and natural factors and ideas

17. The general part of the curriculum applies to the whole educational system of Norway, included adult education. The English translation above is the official one from the Ministry of Education, Research and Church Affairs. The Norwegian version follows: »Utvikling av den enkeltes identitet skjer ved at en blir fortrolig med nedarvede væremåter, normer og uttryksformer. Opplæringen skal derfor ivareta og utdype elevenes kjennskap til nasjonale og lokale tradisjoner – den hjemlige historie og de særdrag som er vårt bidrag til den kulturelle variasjonen i verden.« (L97: 19).

that present collective identity as a contested field, and thus connects the concept of identity to concepts of power. Generally, the rise of cultural studies has contributed to a greater acknowledgement of the significance of identity and affiliation also when it comes to the hard-core concepts of the social sciences such as politics and power.¹⁸ The potential power connected to notions and experiences of collective identity is a central element in theories of nation-building.

The main tradition of theories on nations has emphasised nations, nationalism and nation-building as pronounced modern phenomena. Hence, this tradition dissociated itself from a former idea that nations and national characters have some kind of primordial nature.¹⁹ It presented the alternative claim that nations are products of modernity and the modern society, constructed and transmitted mainly by the elites of society as means for certain ends. The weight put on this more or less deliberate development and transmission makes this tradition underline the instrumental side of the rise of nations as images of collective identities. Central theorists on nations and nationalism, such as Benedict Anderson, Ernest Gellner and Eric Hobsbawm, belong to this modernist tradition, emphasising the elements of invention and construction of national identities as part of the general social engineering of modern society. Building images of »us«, of who »we« are, is considered as a substantial means to the production of social cohesion and political loyalty and legitimacy, as well as to economical and industrial development and progress. Cultural standardisation and expansion of common infrastructure are important factors of this process.²⁰

18. In the Norwegian research programme *Power and Democracy*, which was started in 1998, the concept of identity-power (»identitetsmakt«) has been added as an analytical tool. Compared to the former power and democracy-studies from the 1980's, this addition represents a strengthened recognition of the importance of cultural factors in such studies of society. The project's main theme is the conditions for popular political participation in Norway.

19. See Smith 1998.

20. The different theorists have varying approaches to this, but share fundamental theoretical components. Benedict Anderson's theory on imagined communities, refers to experienced communities that extend further than the day-to-day encounters make possible. He emphasises print-capitalism as a central factor for the spreading of ideas of community to a mass public (Anderson 1991/1996). A keyword for Eric Hobsbawm is invented traditions, as he describes elite-led nationalist constructions of national traditions adapted to an age of modernisation and capitalism (Hobsbawm 1989; Hobsbawm 1983/1994). Ernest Gellner's view on the process of cultural standardisation emphasises how an age of industrialism requires a certain level of literacy and skills among the population, something that only a nation-size educational system can provide (Gellner 1964/1994; Gellner 1983/1994).

The writing and the communication of history are parts of this concept of culture, which is assumed to undergo this kind of deliberate standardisation. So, within this analytical frame history does have a central and calculated social mission. Both the pedagogical and the political function of history can then be linked to its instrumental contribution to the production of images of homogenous national cultures and the thereby legitimisation of existing regimes and present power relations as necessary outcomes of long, straight lines of historical development.

This kind of analysis presents itself as that of an apparently outside-standing observer, describing and analysing the processes of identity- and nation-building in a society.

The modernist tradition in the study of nations has been criticised for emphasising the aspect of invention and instrumentalism too much, and for presenting the nation as an entirely modern phenomenon that is created without any significant historical foundations. The objections to this tradition claim to arrive at a more balanced theoretical level, where national identity is not considered as a totally constructed and artificial product and neither as a solely elite-led project. Higher emphasis is put on ethnic origins as the base of nations. Within such alternative theories standardisations and distributions of ideas of collective identities are viewed as forceful because they *also* are related to some pre-existing images, traditions, and symbols among ordinary people. A central representative for this view is Anthony D. Smith, who labels his approach as an ethno-symbolic theory of nations.²¹

Taking this under consideration, that there are certain identity discourses of society, certain »we«-constructions in circulation, makes it difficult for historians to claim that they place themselves in an observing position totally outside these discourses and just write the history of the discourses' proceedings. Social scientists, including historians, are themselves parts of the same social settings and discursive contexts that they – or rather, we – try to examine for research purposes. As a part of society, the research necessarily operates with and within bits and pieces of the same discursive categories as the rest of society does. And history does have a history of participating heavily in the identity-producing discourses of society.²²

21. Smith 1986/1989; Smith 1991; Smith 1998.

22. Using Hayden White's concepts for classifying historical writing in different literary genres or »modes of emplotment« (White 1993: 7), an analysis of the tradition of Norwegian national history concludes that the romance is the most central genre (Sejersted 1995).

If this is the case, how should the discipline of history operate within these general discourses, what should be the social role of history when there is no neutral escape? And how should history deal with its identity-producing tradition in a society with a growing awareness of its own multicultural composition? I will present and discuss three possible approaches to these challenges. The first two, which actually can be seen as supporting each other, will be discussed first, while the third approach will be presented as an alternative way of thinking at the end of this part of the paper.

The first two approaches can be connected to the dilemma of participation or description, that is either to accept the role of participating in identity-production, or to claim the capacity to write the history of such identity-production from the outside anyway. My claim is that both these approaches would support the traditional social function of historical research and communication of history. Both would end up contributing to a traditional identity-reproducing discourse, where the »we«-concept of society is taken for granted and given. The claim to occupy a privileged observational position gives the described and prescribed identities the necessary status as natural and original, an assumption that serves as static identity-maintenance.

The Bildungs-project of history would thus be defined as the contribution to an initiation into a world of established ideas, ideals and identity, through the shared participation in a given past. A common reference to explain the general inclination towards such identity-projects is modernity's fear of ambivalence. The modern project was and is the efforts to counteract disorderliness and ambivalence. Modern society has built and is building advanced systems to create order and unambiguity, also when it comes to identity and affiliation. Classifications are made to clear up and to provide precise distinctions. Comprehensive, identity-producing history writing, without untidy loose ends, contributes to this.

However, one must bear in mind that unambiguity is reproduced when

---

These historical studies are then seen as central parts of the project of modernity, closely related to belief in linear development and progress – and to nation-building. History written as a romance is the story about the good forces' struggle with and victory over the evil forces through the hero's actions and ability to control his own fate and fortune (White 1993: 8-9; Sejersted 1995: 316). The hero of Norwegian national history is the Norwegian people. Through this history the Norwegian people rise as a national people and shape their own history and their own sound and good, national society. Read and interpreted this way, the national history is the story about the people becoming themselves by finding their own identity. This view on historical research and writing reveals the possible central identity-building function that history writing can have in society.

not challenged. Classifications, e.g. concepts of identity and belonging, that are not questioned, pass themselves off as naturally given facts. And the privilege of phenomena classified as natural facts, is a general exemption from democratic negotiations and debate – and from the obligation to ask for general social justification.

Using Appleby, Hunt and Jacob again as an example, one can claim that they write themselves into this kind of identity-reproducing tradition. They do this at the same time as they emphasise the importance of protecting the cultural diversity of society. This diversity-protection is part of their democratic project. They analyse postmodern deconstructions of the concept of an independent and unified subject, as a threat: »The very notion of the individual self, so central both to the Enlightenment's philosophy of human rights and to historian's accounts of American destiny, is threatened when postmodernists stress the inevitable fragmentation of personal identity. [...] By making this argument against the unified self – postmodernists call it »the subject« to underline its lack of autonomy – they also, perhaps inadvertently, undermine the premises of multiculturalism. Without an identifiable self, there would be no need to worry about differing cultures, ethnic pride, and battered identities. Without a subject, there could be no identity politics, no politics of cultural self-affirmation.«²³

In this kind of argumentation unified, recognisable identities with distinct boundaries toward »the others« are considered as necessary premises for the multicultural society. Again, this would give history a distinct socially important task to fulfil: The creation of stable identities with stable boundaries. However, this is an argument that requires closer examination:

As a pedagogical project there is a clear parallel between this kind of theoretical approach and the almost unquestioned pedagogical doctrine that planning and implementation of teaching and learning takes place and should take place by progressing from the known and familiar to the unknown. This principle is frequently stated in political debates about educational issues, but also connected to other topics, especially regarding the relationship between immigrants and long-time residents of a country. One common version in such debates is the claim that tolerance – towards the unknown, the strange, the other – is dependent on a firm and stable knowledge of oneself and the existence of a clearly defined and

23. Appleby et al. 1994: 202.

stable identity. The examples of this below are from Norwegian political debate, both relating to school issues:

»For us it is important to underline our cultural inheritance, to be confident about this inheritance and to promote knowledge about this to the new generation. In this way we can be able to meet the new cultures with respect and tolerance.«²⁴

»In order to be tolerant, a person has to possess knowledge and a deliberate conviction. Only then is a person able to appreciate the distinctive characteristics and standpoints of others. A relativist or a neutralist, who does not have any standpoint at all, does not have any opponents that he needs to tolerate either. That is why it is difficult for a neutral and uncommitted educator to train and promote the critical ability of the students.«²⁵

Attempting to deconstruct this idea, it is firstly necessary to differentiate between such a doctrine understood as a psychological model of how learning takes place for a single individual and the doctrine understood as a normative rule for how transmission of culture and culture construction should take place in a given society. There are few reasons to oppose a psychological model pointing out that previous experiences and knowledge have an influence on how individuals handle new information. The postulation of »known-before-unknown« could therefore pass as a descriptive model on the individual level. However, even at this level one must remember that anything that ends up as familiar started out as unfamiliar. The body of the well known is built up through encounters with the unknown.

Secondly, considering this argument as a supposedly normative rule for the selection of learning material for schools, it must be underlined that no subject of learning and no cultural content is either known or one's own before one is introduced to it for the first time. Not even Norwegian

-
24. »For oss er det viktig å understreka vår kulturelle arv, å vera trygg på den, og å gi kunnskap om den til den oppvekande generasjon. Då kan vi og møta dei nye kulturane med respekt og toleranse.« The quotation is from the at that time Minister of Children and Family Affairs, party leader of the Christian Democratic Party, Valgerd Svarstad Haugland, in a newspaper-dispute about the legal definition of Christian education as a central objective for Norwegian public schools. Valgerd Svarstad Haugland, *Aftenposten*, Dec. 30, 1999: 10.
  25. »For å vere tolerant må eit menneske sjølv ha kunnskapar og ei gjennomtenkt overtyding. Då først kan ein verdsetja andre sine særmerke og standpunkt. Ein relativist eller nøytralist som ikkje har noka standpunkt, har heller ingen meiningsmotstandar å tolerera. Difor er det òg vanskeleg for ein nøytral, uengasjert oppsædar å kunna øva opp og framelska kritisk sans hos elevane.« Member of Parliament Hallgrim Berg from the Conservative party (Høyre), in a parliamentary debate on religious education Jan. 11, 1996. (*Stortingstidende* 1995-96: 2022).

children are born with Henrik Ibsen, Edvard Munch or the Vikings in their veins. Everything starts out as unknown and unfamiliar. The selection of cultural goods for general distribution, e.g. historical knowledge in general schools, *is* a selection, whether it is deliberate or not. It is not a predetermined routine procedure.

Thirdly, this doctrine, which is often presented as an absolute prerequisite for the integration of a multicultural society, can actually be said to have the opposite consequence. The selection of common cultural goods has been met with the criticism of taking place at the sacrifice of the culture of so-called minority-groups. Those who fall outside the prevailing construction of »us«, necessarily turn into »the others«, and possibly also »the strangers«.²⁶ The mix-up of the two sets of concepts »us« versus »the others« – and »known« versus »strange« is not uncommon. Thorvald Sirness points out how a conscious differentiation between these sets of concepts is particularly important because the muddling up of these two is often misused in political arguments.²⁷ The quotations above can be read as examples of such a mix-up. The confusion creates an image of cultural determination, an image that comes with a static concept of culture. The strange and unknown loses its chance to be interpreted as a possible supplement, something one could expand oneself – »us« – with. When the stranger by such a mix-up is made equal to the other, he immediately turns into »that-which-is-not-us«, that which is outside and which »we« never can be and never can be touched by. Through this equation communication and cultural dynamics are blocked.

Finally, I will return to what I promised as the third approach of history to identity questions. The alternative to the described kind of reasoning could be to acknowledge the postmodern dissolution of the traditional determinism of identity and cultural belonging as a valuable contribution to a reformulation of the Bildungs-mission of history. Using the concepts introduced above, the discourse of »we« versus »the others« will continue, because identity is important and meaningful for all of us. However, identities are not static phenomena, given once and for all. Identity-constructions like »we« and »I« are historical and discursive. Identities and affiliations are constructed over and over again – and through these constructions the images of the constitutive borders of these concepts to »the

26. The research on the discursive construction of identity and otherness generally points out that the process is the other way around. »The other« is constructed as a contrast, which makes ones own identity visible. (See e.g. Said 1978/1995; Smith 1994).

27. Sirness 1999: 57.

others» also change. Instead of claiming unitary and unchangeable formulations of identity as the necessary point of departure for an inclusive society, an alternative could be to build on an idea of identities – both individual and collective – as open, complex, discursive processes, processes where all products are temporary constructions.

This does not mean full dissolution. Bildung is always situated. People and societies are built in historical contexts. And the historicity of these contexts is intrinsic. They are not given from nature, but created by humans. This opens up for diversity, development, and change. On the other hand this form of approach gives room for community, because only such open, discursive, flexible »we« carry within themselves the (however utopian) ideal of a community that can include everyone.

As a summing up this can be connected to a quotation of one of the most challenged debaters in this issue, Jacques Derrida: »It is totally false to suggest that deconstruction is a suspension of reference. Deconstruction is always deeply concerned with the »other« of language. I never cease to be surprised by critics who see my work as a declaration that there is nothing beyond language, that we are imprisoned in language; it is, in fact, saying the exact opposite... I totally refuse the label of nihilism which has been ascribed to me and my American colleagues. Deconstruction is not an enclosure in nothingness, *but an openness towards the other.*«²⁸

III: End of history's social relevance? – Or a new arena for Bildung?

There is a general agreement that historical research and historical writing must have a contemporary meaning or purpose in order to be a meaningful exercise. The questions are what kind of meaning history is to have, what kind of society this purpose is supposed to be related to, which and whose descriptions of the contemporary is given weight, and which scientific frame does one relate the social mission to.

It is possible to claim that producing historical writings within the modern project has represented appropriate responses to the challenges of modernity. As the status of history as a scientific field was established in the 19th century, it was accepted as a part of the Enlightenment's belief in human empowerment and progress through knowledge. It can also be

28. Quoted from Poster 1997: 53. Italics added by GJW.

claimed to have served as a contributor to the nation-building projects of this age. These were grand projects, appropriate for their time and context, taking political responsibility under the acknowledged conditions of their time. Central ambitions were the establishment of national independence, development of a sense of community and affiliation, and democratisation of society.²⁹

The liberating project connected to critique of ideology and the belief in disclosure of false consciousness, which within the field of history was represented by the social historical turn, implied a re-politicisation of the historical discipline in another context, marked by a changed acknowledgement of current social challenges. However, this re-politicisation also took place within the modern project, closely connected to the Enlightenment ideas of education, democracy, and empowerment of man.

The 1960s and 1970s can be read as an interesting historical past. It can be interpreted as a time of excitement, a politicised time where the awareness of the researcher's active role in society – a role with a certain mission – made academic work into a path-breaking and socially committed existence. So it can be read, for example by those of us who had our hands full at that time learning to talk and to walk and gradually to read books on our own. Seen this way, a certain scepticism towards postmodern and poststructuralist influences on the discipline is highly understandable. Such scepticism is connected to a resistance to let this socially important struggle be lost in new theoretical labyrinths. Such a resistance can among other places be found in Appleby, Hunt and Jacob's classification of postmodernists as disillusioned intellectuals letting irony obstruct political action.³⁰

The end of history has through the centuries been launched by several. There are few that would claim that history as a chain of birth, death, events and episodes is over. However, in the current debate we can see that the question is raised whether history as a socially relevant and reliable discipline is over. Does the research and communication of history

-
29. There is an obvious simplification made by this periodising attempt here in the introduction to this third part of the paper. However, the simplifications are not as simple as they may appear. This is not an attempt to make separate time periods with definite internal borderlines. The different considerations listed here are mainly connected to different degrees of acknowledgement and awareness of challenges to established ways of thinking. Thus, postmodernity represents a set of challenges within modernity, not outside or after.
30. And certainly, if one chooses to read the postmodern challenge as claims that »all is text«, one will end up with the sad consequence that there are no socially responsible agents left. This is, however, not the only possibility.

have any reference to people's lives and daily conflicts and challenges? Or are the critics of postmodern and poststructuralist influences in the historical discipline right? Do such approaches in fact undermine the discipline's possibility of political and pedagogical responsibility and actions?

My aim with this paper has been to give some reflections on how one – as an academician and historian with an awareness of and a desire to make research count – can live and live well with this new scientific discourse. That would include being able to live with an acceptance of the end of history, meaning the end of »The White, Western, Male, Heterosexual, National (etc) History«. My claim is that this would open up for a new re-politicisation of the field and a reformulation of the Bildungs-mission of history – far more than it blocks such a possibility. A condition to see and to enter this arena is, however, that one avoids the use of demonising constructions of extreme marginal views in the debate.

The lack of unambiguous, eternal truths, or unambiguous, eternal identities, means that the judgement of morally right and wrong and the construction(s) of identity are left to their proper location: By the individual and in the shared discourse of society, not in supposedly given, indisputable doctrines and canonised identities. Thus rises a new arena for Bildung and thus can the writing of history within a changing scientific discourse be a socially relevant project in its – our – time. The uncovering of the many stories and the demonstration that societies and meaning are constructed and changing implies a critical potential and through this a democratic potential. The conditions for the unfolding of human life are thus seen as changeable, as objects of approval or criticism. This gives room for participation and for responsible, participating citizens' judgement, choices and actions.

Reading the postmodern challenge as a de-politicisation and a disregard of concepts as truth and identity is thus a distortion. Quite the contrary: Truth, morals and identity are fundamentally important. That is why they cannot be taken for granted. One has to take continuous responsibility for these issues. The way the historical discipline makes us aware of historicity and contingency can thus be seen as the discipline's most important contribution to Bildung and democracy.

Literature

- Anderson, Benedict: *Forestilte fellesskap. Refleksjoner omkring nasjonalismens opprinnelse og spredning*. Oslo 1996 (orig. 1991).
- Appleby, Joyce, Lynn Hunt & Margaret Jacob: *Telling the Truth about History*. New York 1994.
- Dahl, Ottar: »Om ‘sannhet’ i historien«, *Historisk Tidsskrift*, 1999/3, pp. 365-374.
- Førland, Tor Egil: »Det er ikke sant alt som glimrer. En kritikk av forestillingen om situerte sannheter og moralens primat«, *Historisk Tidsskrift*, 2000/1, pp. 100-117.
- Gellner, Ernest: »Nationalism and Modernization«, John Hutchinson & Anthony D. Smith (eds.): *Nationalism*. Oxford 1994, pp. 55-63 (orig. 1964).
- Gellner, Ernest: »Nationalism and High Cultures«, John Hutchinson & Anthony D. Smith (eds.): *Nationalism*. Oxford 1994, pp. 63-70 (orig. 1983).
- Haugland, Valgerd Svarstad: »Den kristne verdiarven«, *Aftenposten*, Dec. 30, 1999.
- Hobsbawm, Eric: »The Nation as Invented Tradition«, John Hutchinson & Anthony D. Smith (eds.): *Nationalism*. Oxford 1994, pp. 76-83 (orig. 1983).
- Hobsbawm, Eric: »Introduction: Inventing Traditions«, Eric Hobsbawm & Terence Ranger (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge 1989, pp. 1-14.
- Hubbard, William H. et al. (eds.): *Making a Historical Culture. Historiography in Norway*. Oslo 1995.
- Hunt, Lynn: »Introduction: History, Culture, and Text«, Lynn Hunt (ed.): *The New Cultural History*. Berkeley 1989, pp. 1-22.
- Imsen, Steinar: »Kunsten å konstruere. Noen kritiske merknader til Erling Sandmos avhandling *Slagsbrødre. En studie av vold i to norske regioner i tiden fram mot eneveldet*«, *Historisk Tidsskrift*, 1998/4, pp. 481-501.
- Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den engang var. En innføring i historiefaget*. Oslo 1992.
- Kjeldstadli, Knut: »Verken relativisme eller absolutisme, men et relasjonelt standpunkt«, *Historisk Tidsskrift*, 1993/4, pp. 517-521.
- Kjeldstadli, Knut: »Det fengslende ordet. Om den ‘språkligе vendingen’ og historiefaget«, Knut Kjeldstadli, Jan Eivind Myhre & Tore Pryser (eds.): *Valg og vitenskap. Festschrift til Sivert Langholm*. Oslo 1997.
- Kjeldstadli, Knut: »I hvilken forstand kan vi snakke om sannhet i historie?«, *Historisk Tidsskrift*, 1999/3, pp. 373-386.
- Knutsen, Paul: »Om sannhet og mening i historien«, *Historisk Tidsskrift*, 1997/4, pp. 437-468.
- L 97. *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen*. Det kongelige kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. Oslo 1996.
- McCullagh, C. Behan: *The Truth of History*. London 1998.
- Myhre, Jan Eivind: »I historiens hus er det mange rom. Noen hovedtrekk i norsk historieforskning 1970-1995«, *Historisk Tidsskrift*, 1996/1-2, pp. 3-35.
- Poster, Mark: *Cultural History and Postmodernity. Disciplinary Readings and Challenges*. New York 1997.

- Said, Edward: *Orientalism*. London 1978/1995.
- Sandmo, Erling: »Er relativismen absolutt? En kommentar til Knut Kjeldstadlis «Fortida er ikke hva den en gang var», *Historisk Tidsskrift*, 1993/4, pp. 512-516.
- Sandmo, Erling: *Voldssamfunnets undergang. Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo 1999 (1999a).
- Sandmo, Erling: »Mer og mindre sannhet«, *Historisk Tidsskrift*, 1999/3, pp. 387-399 (1999b).
- Sejersted, Francis: »Historiefagets fortellinger«, *Nytt Norsk Tidsskrift*, 1995/4, pp. 313-325.
- Sirness, Thorvald: »'Alt som er fast, fordamper'? Normalitet og identitet i endring«, Siri Meyer & Thorvald Sirness (eds.): *Normalitet og identitetsmakt i Norge*. Oslo 1999.
- Smith, Anna Marie: *New Right discourse on race and sexuality. Britain, 1968-1990*. Cambridge 1994.
- Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford 1986/1989.
- Smith, Anthony D.: *National Identity*. London 1991.
- Smith, Anthony D.: *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London 1998.
- Spitzer, Alan B.: *Historical Truth and Lies about the Past. Reflections on Dewey, Dreyfus, de Man & Reagan*. Chapel Hill & London 1996.
- Stortingstidende 1995-96.
- White, Hayden: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore 1993.

Opbrud

Historie og historikere i en postnational og postmoderne tid

Carsten Tage Nielsen

Tidens tegntolkere diskuterer og strides om, hvilke begivenheder, fænomener og begreber der er de mest strukturerende og styrende for vores forståelse af den verden, vi lever i. Flere perspektiver byder sig til, når vi som historikere vil karakterisere og ikke mindst skabe mening i vores tid og verden. Vi sætter fx »post« foran ord som national, strukturel, moderne, kommunistisk, industriel og kolonial. Hvis vi ikke blot vil karakterisere vores tid som tiden efter den forudgående, men derimod positivt bestemme den, taler vi om globalisering og regionalisme, om informations-teknologisk revolution, om videns- eller informationssamfundet og om det multikulturelle eller multietniske samfund. Vores tidslige skelen har fået nye fikspunkter med Murens fald og Den kolde Krigs ophør.

Tegntolkning er ikke nogen nem opgave i en opbrudssituation og forandringens tid; heller ikke for historikere, som ellers er trænede tegntolkere (kildelæsere). Det skyldes ikke bare, at det kan være svært at opnå den nødvendige følelsesmæssige og intellektuelle distance til den »gamle« tid, som ikke er længere væk end mands minde, men også det forhold at selve grundlaget for tegntolkningen forskyder sig i kraft af den »nye« tid. Historiekulturen, hvori historikerne virker og handler, forandrer sig, idet vores historiebevidsthed – samspillet mellem vores fortidsfortolknininger, nutidsforståelse og fremtidsforventninger – får nyt indhold. Vi forventer ikke det samme af fremtiden, og vi forstår heller ikke vores samtid på samme måde, som man fx gjorde det i 1960'erne. Vores fortidsfortolknininger og de historier, vi vælger at fortælle, bliver derfor også nogle andre.

Udgangspunktet for dette essay er altså, at forventningerne til og funktionsvilkårene for historikerne ikke er de samme i dag som tidligere. Der er sket en række forandringer de seneste 10-30 år ikke bare i verden omkring os, men også internt i historiefaget, som gør, at vi ikke kan tænke og handle på samme måde, som vi tidligere har gjort det. Faget, den faglige identitet og selvforståelse er i forandring. Formålet med dette essay er at

identificere og diskutere nogle af de forandringer, som påvirker historiekulturen og historikerne, og hermed lægge op til en debat om vores stilning og vilkår i historiekulturen ved begyndelsen af det 21. århundrede. Essayet tager udgangspunkt i danske forhold.

Faglig mangfoldighed – faglig identitet

Omkring år 1900 var man inden for dansk historievidenskab ikke i tvivl om, hvad der samlede fagets udøvere og således udgjorde fundamentet for den faglige kultur og identitet. Det var den metodiske kildekritik, beskæftigelsen med landets politiske historie og en positivistisk videnskabsopfattelse. De historikere, som hverken kunne eller ville underordne sig dette paradigme, søgte over i de kulturhistoriske museumsfag. De blev ikke rigtig regnet med til standen af de førstnævnte, og først for nylig er deres rolle som faglig opposition blevet søgt skrevet ind i historiefagets egen historie af Palle Ove Christiansen.¹ Det skal ses i lyset af kulturhistoriens centrale placering i og betydning for fagudviklingen i de seneste tre årtier.

Spørger man i dag til, hvad der er fundamentet for den faglige kultur og identitet blandt historikere, er svaret ikke entydigt, hvis spørgsmålet overhovedet lader sig besvare. Faget er præget af mangfoldige projekter og tilgange og af metodisk og teoretisk pluralisme. Historie er ikke bare historie, men med et engelsk udtryk »compartementalized« i et utal af bindestregshistorier. I *Mangfoldighedens pris* (1997) gør en række historieforskere status over faget. De sammenligner faget med et babelstårn, idet »der i dag hverken bliver samarbejdet eller kæmpet om, hvordan de overordnede rammer for faget skal være, tværtimod virker det fragmenteret og spredt for alle vinde«.² De har således svært ved at få øje på en fælles faghistorisk kultur og identitet. Et argument mod compartmentaliseringsteorien, hvor kommunikationen er afbrudt på tværs af de enkelte »compartments«, er, at kildekritikken – metoden – fortsat udgør det fælles bindeledd mellem historikere på tværs af områder og tilgange. Man hører af og til dette argument i debatten, men det bliver også imødegået fx i antologien *Fortidens spor, nutidens øjne – kildebegrebet til debat* (2000). Her ser man derimod udvikling og fornyelse af den historiografiske debat som

---

1. Christiansen 2000.

2. *Mangfoldighedens pris*, 1997, s. 6.

et bud på en mulig fælles referenceramme, der kan »udvikle fagets mangfoldighed samtidig med, at der er en gensidig viden om forskellige faglige retningers mål og begrænsninger«.³

En anden tendens inden for dansk historievidenskab, som har præget faget og den faglige identitet siden professionaliseringen i slutningen af det 19. århundrede, har været en stedse adskillelse af histories videnskabelige, politiske og æstetiske dimension. Historie var ikke et selvstændigt universitetsfag i Danmark før 1883. Indtil da var historiske studier knyttet til det filologiske og teologiske område.⁴ For at få en selvstændig plads på universitetet måtte faget legitimere sin ret blandt videnskaberne, og i den proces blev den æstetiske og politiske dimension udskilt. Det er fx karakteristisk, at Kristian Erslev, som var ledende i professionaliseringen og videnskabeliggørelsen af historie, ikke på noget tidspunkt forholdt sig til fagets fremstillingsformer eller politiske betydning. Han skriver godt nok i 1911 om historieskrivning, men det er som et forsvar for populærhistorien, hvor han diskuterer dens former og formål. Erslev skelnede imidlertid skarpt mellem historieskrivning (populærhistorie) og historievidenskab, hvor kun videnskabelige kriterier gjorde sig gældende. Han misundte folkelige formidlere som A.D. Jørgensen deres evner, men formåede ikke selv at skrive for en bredere offentlighed, fordi hans higen efter (natur-)videnskabelighed lammede hans sans for det populære og æstetiske.

Adskillelsen af histories videnskabelige, politiske og æstetiske dimension har ført til et fortidsfikseret historiebegreb, som hverken forholder sig til eller reflekterer over samspillet mellem fortidsfortolkning, nutidsforståelse og fremtidsforventninger. Det vil sige til den historiebevidsthed, historikerne er producenter af i kraft af deres historieproduktion. Den har også ført til et afsenderorienteret formidlingsbegreb med meget snævre æstetiske rammer for den faglige udfoldelse. Der har således ikke været nogen tilskyndelse til at betragte forskning og formidling i et egentligt modtagerperspektiv. Danske historikere har først og fremmest haft en identitet som rationelle videnskabsmænd, hvad enten de har været positivistisk, hermeneutikere eller marxister.⁵ Dette er dog en udvikling, der er ved at vende for alvor. Siden slutningen af 1980'erne har der været arbejdet på at udvikle nye teorier og metoder til at forstå fag og udøvere i for-

3. Mordhorst og Nielsen (red.) 2000, s. 12.

4. Jf. Ibsøe og Hørby 1980.

5. Se Jensen 2000; Møller Jørgensen 2000; Nielsen 2000a.

hold til det omgivende samfund.⁶ Diskussionerne om det postmoderne har både direkte og indirekte været med til at forny interessen for og diskussionen om historikernes samfundsmæssige rolle.

Den sproglige vending – den formidlede verden

Det postmoderne har spillet en stor rolle i den danske historieteoretiske debat i 1990'erne, især hvis man ser på den vældige energi og de stærke følelser, der er blevet lagt i at afvise poststrukturelle teorier og tænkemåder. Den danske debat kom først for alvor i gang efter 1989/1990 og har i overvejende grad haft et ontologisk perspektiv og sat realismen og historie som konstruktion på dagsordnen.⁷ Et omdrejningspunkt i debatten har således været Hayden Whites *Metahistory* fra 1973. Altså en i internationale sammenhænge ældre diskussion. Debatten har på det seneste taget en epistemologisk drejning, hvilket måske vidner om, at en ny historieforståelse er ved at sætte sig igennem blandt danske historikere.⁸

Der synes umiddelbart at være en sammenhæng mellem den måde, det postmoderne er blevet diskuteret på blandt historikere i Danmark, og den faglige traditions adskillelse af den æstetiske og politiske dimension fra den videnskabelige. Det kan i hvert fald være en forklaring på, hvorfor historikere hidser sig op over idéer om historie som litteratur, konstruktion og genre. De følelsesmæssige udbrud står i skarp modsætning til en ellers rationel og stringent videnskabspraksis. Spørgsmålet om den politiske dimension er derimod mere latent end direkte tematiseret i debatten. Teorien om de store fortællingers død griber voldsomt ind i de hidtidige forestillingsverdener og ideologier, danske historikere har virket inden for: nationalstaten og klassekampen, men som de ligesom så mange andre har haft svært ved at finde alternativer til. Det gælder også for postmodernisterne.

Idéer om, at det ikke kun er historie (fortællingerne om fortiden), som er konstruerede, men at fortiden også var formidlet (gennem subjektive bevidstheder), ligesom vores samtid er det, kolliderer frontalt med forestillingen om, at fortiden er en, der fandtes, og som kan rekonstrueres mere eller mindre afhængigt af det til rådighed stående kildemateriale. Hermed forskyder det postmoderne også interessen fra fortiden som

6. Se Nielsen 1995; Bryld m.fl. 1999.

7. Jf. Treter 2000.

8. Se *Historiefaget efter Postmodernismen*, 2000; Simonsen 2000.

sådan til den samtid, hvori fortiden er virksom og levende som del i forestillede fællesskabers arvs- og oprindelsesforestillinger og deres erindrings- og identitetsarbejde. Det postmoderne bliver således en udfordring for en fortidsfikseret historievidenskab, der har udskilt den æstetiske og politiske dimension. Det fremmer en åbning over for den anderledes historie – den uden for videnskabsfaget – som andet end bare dårlig historie, fordi den ikke er historievidenskab. De senere års voksende interesse for erindring, historiekultur, historiebevidsthed, kulturarv og forestillede fællesskaber har ikke udviklet sig uafhængigt af debatten om det postmoderne, selv om denne forskning ikke nødvendigvis har taget et direkte udgangspunkt i poststrukturelle teorier og tænkemåder.⁹

Debatten om det postmoderne har forskudt interessen fra rekonstruktion-dekonstruktion til dekonstruktion-konstruktion. Den »gamle« og den »nye« historie har således det dekonstruktive eller det kritiske som fælles værdi og mål. Selv om det postmoderne fokuserer på konstruktion, er det ikke ensbetydende med, at postmoderne eller poststrukturelle historikere i højere grad er aktive i skabelsen af nye forestillede fællesskaber, end andre historikere er det. Praksis har indtil videre ligget på det dekonstruktive. Postmoderne historikere fortæller gerne, at de store fortællinger og utopier er døde, men de peger sjældent på, hvilke forestillede fællesskaber der kan eller skal sættes i stedet. Den »nye« historie er altså ikke nødvendigvis ensbetydende med en modtagerorienteret og modtagerrelevant historie (forskning og formidling). Når poststrukturel teori og tænkning åbner for refleksioner over fagets æstetiske og politiske dimension, er det påfaldende eller paradoksalt, at fagets samfundsmæssige og sociale betydning og relevans ikke i højere grad bliver diskuteret af poststrukturelle historikere. Det skyldes måske præferencer for intellektuel historie, en akademisk diskurs og et højt sprogligt abstraktionsniveau?

Den sproglige vending har også gjort historie til en humanistisk disciplin igen. Før videnskabeliggørelsen af faget i slutningen af det 19. århundrede blev historie tænkt som en humanistisk disciplin integreret i teologiske og filologiske studier. Som eksponent for professionaliseringen af faget tænkte Erslev historie ind i en naturvidenskabelig videnskabsforståelse, som i efterkrigstiden bliver afløst af en samfundsvideinskabelig forståelse. Dansk historiografisk projektgruppe definerer således i 1981 historie som en samfundsvideinskab. I dag vil man ikke på samme skråsikre måde definere historie som en samfundsvideinskab, men snarere som en

9. Se fx Bryld og Warring 1998; Poulsen 1999; Ollila (red.) 1999; Bryld m.fl. 1999; Aronsson (red.) 2000.

humanistisk videnskab eller en hybrid, hvis man vil forstå historie som ét fag. Under alle omstændigheder har videnskabsforståelsen eller disciplinopfattelsen betydning for de emner, problemstillinger og perspektiver, historikerne vælger at arbejde med. Det unikke, individet og det metafysiske har således fået en renæssance med den humanistiske tænkning i modsætning til den samfundsvidenskabelige tænkning i strukturer, samfund og klasser. Den sproglige vending giver således atter plads til den æstetiske dimension i historiefaget, medens den politiske dimension risikerer at blive tabt af syne.

Mediekultur – eksperter – journalistiske præmisser

Når historiekulturen er i forandring i disse år, hænger det ikke bare sammen med udviklingen inden for faget, men også med udviklingen i mediekulturen og de præmisser, mediekulturen hviler på. Medierne er uundværlige for historiekulturens aktører, fordi medierne har adgangen og kontakten til det store og brede publikum. Hvis historikere vil henvende sig til andre end faglige kolleger, går kontakten i dag via medierne og medieinstitutionerne. Det sker imidlertid ikke på historikernes betingelser, men på mediekulturens, der har nyhedsformidlingens journalistiske kriterier som styrende norm. Man kan derfor godt tale om, at mediekulturen har koloniseret historiekulturen.¹⁰ Omvendt leverer historiekulturen i stigende omfang stof til medierne. Det gælder både, når historikere optræder som eksperter i medierne, og når nationale og internationale jubilærer og mindedage lægger beslag på spalter og sendeflader. Medierne bruger historikerne og historiekulturen på sine betingelser, men historikerne bruger også medierne til personlig og institutionel profilering.

Det bliver med mellemrum hævdet fra historikeres side, at bred formidling, deltagelse i den offentlige debat og medvirken i medierne ikke gavnner den akademiske karriere, fordi det kun er det, som er underlagt akademisk kontrol, der tæller i karrieresituationen. Sådan har det givetvis været engang, men med den øgede konkurrence om midler og studerende forskningsinstitutionerne imellem, bliver markante og medievante akademikere et aktiv for institutionerne og en efterspurgt kvalifikation og et konkurrenceparameter i kampen om stillingerne og forskningsmidlerne. De hurtigt afleverede budskaber i medierne står imidlertid i skærende kontrast til den forskningsmæssige praksis, historikere gennem deres uddannelse og øvri-

10. Jf. Nielsen 2000b.

ge faglige socialisation er blevet indført i. Offentlighedsarbejde i form af bredt anlagt formidling og mediedeltagelse indgår ikke i historikernes uddannelse – det gør det næppe i nogen akademisk uddannelse, men ikke desto mindre er det et krav og en forventning fra det omgivende samfunds side, at statsansatte historikere fungerer i samfundets tjeneste. Det betyder ikke blot at uddanne kommende historikere til gymnasieskolen og de højere læreanstalter, men også et engagement i samfundslivet og den offentlige debat. I de fleste tilfælde er det op til den enkelte at træffe sine valg, selv om der egentlig er tale om et kollektivt anliggende.

Medietræning og populærhistorie som obligatoriske områder i historikernes uddannelse vil næppe løse problemet. Kommunikationen mellem akademikere og offentlighed vil jo fortsat finde sted på mediernes præmisser, med journalistiske henvendelsesformer og modtagerforestillinger. Historikeren med en afsenderorienteret formidlingsforståelse og historikeren med en reflekteret kommunikationsbevidsthed må begge vejen omkring medierne i dagens historiekultur, hvis de vil noget bredere med deres forskning. Claus Bryld mener, det er vigtigt, at historikere går ind i medieproduktionen og samarbejder med mediefolkene for at påvirke mediernes historieproduktion.¹¹ Den kritiske tankning og objektivitets-søgen må ikke spærre for krav om fortælling og aktualisering, mener Bryld. Problemet er – og det er nok blevet mere synligt i dag – at den behårde konkurrence medierne imellem ikke levner plads for andre præmisser end de journalistiske.¹² Den enkelte historiker kan godt gå ind i medieproduktionen med den hensigt at påvirke den i en for faget mere gunstig retning, men det vil ikke fjerne den konkurrence medierne imellem, som forstærker og skærper de journalistiske kriterier. Historikeren vil ikke kunne bibeholde sin integritet og identitet som akademisk skolet historiker ret længe. Hvis han er omstillingsparat og -duelig, vil han kunne blive en god journalistisk historiker, men det er ikke det samme som at være akademisk historiker. Identiteten vil være en anden, selv om målet for virket eventuelt skulle være det samme.

Historikere bruger i stigende omfang medierne, når de vil promovere sig selv og deres forskning. Det er der ikke noget forkert i, men det er en proces, vi ikke selv er herre over. I medierne har journalisterne og redaktørerne retten til at iscenesætte og konstruere virkeligheden. Det er dem, som sætter dagsordenen og bestemmer, hvilket stof medierne skal indeholde, og hvilken vinkel det skal have. Det viste den såkaldte Else Han-

11. Bryld 1993. Se også Helle 1991.

12. Se Nielsen 1997.

sen-sag i 1996 om skrivningen af Roskilde Universitetscenters historie med al tydelighed. Parterne begyndte at kommunikere med hinanden gennem medierne og opfattede til sidst hinanden og virkeligheden, som medierne konstruerede og iscenesatte dem, selv om parterne havde kontor side om side på samme institution. Nu skal man ikke tillægge medierne større magt og betydning, end de reelt har, men jo mere vi bruger medierne til forskningspolitiske anliggender, jo større indflydelse giver vi også medierne på disse spørgsmål. Medierne er i stigende omfang begyndt som folkets stemme at rejse stemninger og krav om specifikke historiske undersøgelser. Det lyder jo umiddelbart demokratisk, men fører i værste fald til politisk intervention i de forskningspolitiske organers kompetence. Det kan ingen i længden være tjent med. Det er altså ikke bare et spørgsmål om at gå ud og bruge medierne og »samarbejde« med dem, men at gøre det med omtanke, da mediebrugen ikke er omkostningsfri.

Den frie forskning – den styrede forskning

Forud for oprettelsen af Statens Humanistiske Forskningsråd i 1968, som har til formål at støtte dansk humanistisk forskning gennem fondsbevillinger, begyndte danske historikere at diskutere og gøre status over historieforskningen i Danmark. Frygten for indblanding i den akademiske frihed var stor, men det kommende forskningsråd blev også imødekommet med håbet om en radikal kursændring. I en skarpt formulert kronik fremførte Erik Stig Jørgensen, at dansk historieforskning var utilstrækkelig, ineffektiv og irrelevant. Der manglede tid, koordination, socialt og politisk engagement. Forskningen var præget af høj grad af specialisering, detaljestudier og en uvilje til at samarbejde om større projekter. Danske historikere forsømte derved tre centrale forpligtelser: a) at bidrage til den fælles kultur, b) at udføre samfundsrelevant forskning og c) at informere offentligheden om centrale samfundsmæssige spørgsmål.¹³ Oprettelsen af forskningsrådet har ikke i sig selv været en garanti for opfyldelsen af de tre forpligtelser, men det har været medvirkende til at koordinere forskningen, at initiere forskning med et fremadrettet og samfundsmæssigt perspektiv og at give den nødvendige tid og ro til forskning, som mangler i dagligdagen på forskningsinstitutionerne.

De offentlige forskningsmidler har i de senere år i stigende grad gået til tematisk forskning i større gruppeprojekter. Det er især gået ud over den

13. Jørgensen 1967.

humanistiske forskning, hvor der er langt færre muligheder for anden finansiering og støtte end hos natur- og samfundsviden skaberne. Denne skævhed har man forsøgt at ráde bod på med oprettelsen af Danmarks Humanistiske Forskningscenter i 2000, som ráder over 20 årsstipendier til individuelle forskningsprojekter inden for alle grene af humaniora. Den tematiske forskning har enten være initieret af forskningsrådet selv, som det var tilfældet med projektet *Humanitisk historieformidling i komparativ belysning* (1995-1999) eller som et satsningsområde fra politisk side som fx *Kulturmødet* (2000-2004), men hvor den nærmere indholdsbestemmelse har ligget hos forskningsrådet.

En anden tendens, som gør sig gældende, er en stigende grad af direkte politisk igangsat forskning på baggrund af massiv medieomtale og lobbyvirksomhed. Således er der blevet oprettet et Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier, som bl.a. er blevet pålagt at undersøge praksis i den danske flygtningeadministration i 1930'erne. Centeret skal med direktørens ord udføre selvstændig forskning ligesom på universiteterne, medens man fra politisk side – med statsministerens ord – forventer en »operationel nytte for dansk udenrigspolitik«. Der er også blevet afsat midler til forskning i dansk erhvervslivs rolle under Danmarks besættelse 1940-1945, og der er blevet nedsat en kommission, der skal undersøge efterretningsvæsenets rolle under Den kolde Krig. Historikere har taget aktivt del i debatten og støttet kravene om undersøgelser. Kampen om forskningsmidlerne foregår ikke længere ved blot at formulere ansøgninger til forskningsrådet, men også ved at bruge medierne til at fremme egne interesser og projekter, men samtidig inviterer vi politikerne til at blande sig i prioriteringen af forskningen. Hermed er ikke sagt, at de igangsatte projekter er samfundsmæssigt irrelevante, men at der er tale om en skærpelse af konkurrencen, hvor andre kvalifikationer end de forskningsmæssige også har fået betydning. Kommunikationsstrategi og Public Relations Management er ikke længere blot begreber fra forretningsverdenen, men også kvalifikationer, humanistiske forskere må erhverve sig og forholde sig til. Vi må vænne os til at arbejde i forskningsprojekter, hvor en rekvisit forventer bestemte resultater eller konklusioner af den igangsatte forskning. Det er konsekvensen af at opfordre politikerne til at igangsætte en bestemt forskning. Vi må som historikere derfor (igen) lære at agere i spændingsfeltet mellem magten og etikken. En postmoderne videnskabsforståelse harmonerer jo unægtelig meget dårligt med politikeres og myndigheders omsiggrubende bestillinger på sandheden om dette eller hint. Den postmoderne historiker vil ikke interessere sig for sandheden, men for konstruktionen af den, men det er just ikke den vare, rekvisiten efterspørger, tværtimod.

Hvis og hvilken historie?

Historie blev en videnskab i slutningen af det 19. århundrede, fordi historikerne som led i den faglige professionalisering havde brug for at legitimere disciplinens selvstændighed over for teologi og filologi. Det forhindrede imidlertid ikke historikerne i at virke »i det levende Livs Tjenseste«¹⁴ og føre en national erindrings- og identitetspolitik via deres forskningsvalg og formidling. Dette forhold ændrede sig i efterkrigstiden, hvor der i stigende grad blev rejst kritik af historikernes forvaltning af historien.¹⁵ Povl Bagge var en af de få, som tog kritikken alvorligt, og han gav på det andet danske historikermøde i 1971 sine kolleger en gevældig op sang. Hvis ikke historikerne formåede at formidle for offentligheden, så ville historievidenskaben, dens institutioner og udøvere ikke have nogen samfundsmæssig berettigelse.¹⁶ I 1960'erne udviklede universitetet sig fra en eliteskole til en masseuddannelsesinstitution. Det førte for histories vedkommende til en yderligere videnskabeliggørelse af faget – med en nedtoning af fagets æstetiske og politiske dimension – og medførte yderligere isolation fra offentligheden og det offentlige rum. Forestillingen om et dansk folk, som historieproduktionen udgår fra, henvender sig til og handler om, blev opgivet. Fra at have været et mødested og en kampplads bliver danmarkshistorien ifølge Bernard Eric Jensen en genre i op løsning.¹⁷ Det at skrive en danmarkshistorie bliver et videnskabeligt an liggende uden erindrings- og identitetspolitiske ambitioner eller overvejelser. De historikere, som fortsat ønskede at virke erindrings- og identitetspolitisk, vendte sig mod forestillede fællesskaber som køn og klasse.

Postmodernismens afdækning af nationen som konstruktion gør erindrings- og identitetspolitik baseret på en national tankegang til en tvivlsom historiefaglig affære, ligesom kommunismens fald bliver brugt til at kompromittere historikere, der har talt klassekampens sag. Nogle sætter som historikeren Adam Holm ligefrem spørgsmålstejn ved det at virke ideologisk eller erindrings- og identitetspolitisk: »Den intellektuelles funktion er således at formulere en skarpsindig kritik, der påpeger uoverensstemmelser mellem officiel retorik og praksis. Sat på spidsen handler seriøs intellektuel kritik om at diagnosticere hykleri, selvmodsigelser, uretfærdigheder og myter. Ikke om at tilbyde forkromede løsninger på aktuelle problemer eller til-

14. Engelstoft 1943.

15. Jf. Jensen 1997b.

16. Bagge 1975.

17. Jensen 1997a.

lokkende visioner for et kommende rige«.¹⁸ Holm vælger altså dekonstruktionen som mål og mening med intellektuel virksomhed, tager afstand fra og fravælger den skabende og konstruerende virksomhed. Han vil fx ikke som Leo Tandrup forene narrens og kunstnerens rolle og se historikeren – den intellektuelle – som en formidler af oprøret,¹⁹ men ligger måske mere på linie med Benito Scocozza, som ikke mener, at historikere har større forpligtelse til at medvirke i den offentlige debat end andre medborgere.²⁰

I bogen *At formidle historie – vilkår, kendetegn og formål* (1999) taler man om, at forskning og formidling ikke bør tænkes som adskilte størrelser, men at modtageren, dennes interesser og situation tværtimod skal tænkes med helt fra begyndelsen.²¹ Forudsætningen for denne fagforståelse er, at historie kun giver mening, hvis den har betydning og relevans i en livsverdenssammenhæng. Nationsbygning og klassekamp har i mange år gjort det meningsfuldt at være historiker og har haft betydning og relevans for de mennesker, historikerne henvendte sig til med deres nationale eller marxistiske historieproduktion. I dag er nation og klasse af gode grunde genstand for en nødvendig dekonstruktion, fordi verden og tiden er en anden i dag. Der er behov for andre forestillede fællesskaber, men de skabes ikke alene ved dekonstruktion. Vores medborgere kan måske godt forstå, at forestillingen om et dansk folk bygger på en nationalromantisk konstruktion fra midten af det 19. århundrede, men det giver ikke i sig selv det nationale et nyt indhold eller skaber alternativer til det nationale. Det medvirker i værste fald til at cementere en utidssvarende national identitet til ulykke for landet og dets borgere. Det er jo ikke sådan, at den nationale selvforståelse i store grupper i befolkningen ophører med at være virksom, fordi historikere fortæller, at den er en konstruktion. Det er fint nok at få diagnosticeret »selvmodsigelser, uretfærdigheder og myter«, men det er langt fra tilstrækkeligt. Nye forestillede fællesskaber behøver ikke nødvendigvis at være »forkromede løsninger på aktuelle problemer eller tillokkende visioner for et kommende rige«. Det ville være blænd-værk af dimensioner, hvis historikere af i dag brugte dekonstruktionen til at lulle sig selv ind i den tro, at de ikke er ideologiske i deres virke, som de nationalistiske og marxistiske historikere var det. Den megen moralisering over nationalismen og marxismen skulle nødig føre til en genopliving af positivismen.

18. Holm 2000.

19. Tandrup 1980.

20. Jf. Nielsen 2000b.

21. Bryld m.fl. 1999.

Gentænkningens tid

Der er ikke bare, som Claus Bryld formulerede det i 1992, nødvendigt at gentænke, hvad en historiker er, men også hvori historievidenskaben adskiller sig fra andre historieproducerende institutioner i samfundet. Der er behov for en diskussion om, på hvilke måder faghistorikeres historie adskiller sig kvalitativt fra andre historieproducenters konstruktion af historie, fordi historikere fortsat bruger »videnskab« til at distancere sig fra og hæve sig over andre historieproducenter i samfundet. Gør man livsverdensrelevans og indfrie modtagerforventninger til målestok for kydig og habil historieproduktion, som det sker i *At formidle historie*, så står historikerne dårligt. Projektet *Humanistisk historieformidling i komparativ belysning* giver trods sine flerfaglige og tværinstitutionelle tilgange ikke svar på, hvad der er historievidenskabens kvalitative kendetegn i konkurrencen med andre historieproducenter i samfundet. Hvis historie er konstruktion, må vi også vide, på hvilket grundlag den bliver legitimert, og hvordan den kan og bør legitimeres. Vi må diskutere, på hvilke måder fagets videnskabelige, politiske og æstetiske dimension atter kan virke sammen, og vi må forholde os til, hvilke forestillede fællesskaber vi er med til og vil være med til at understøtte med vores historieproduktion, for under alle omstændigheder er vi med til at føre erindrings- og identitetspolitik med vores virke som historikere. Hvorfor så ikke gøre det på en reflekteret og kvalificeret måde? Hvilken erindrings- og identitetspolitik, historikeren vil virke for, må imidlertid være den enkeltes moralske og politiske valg.

Litteratur

- Aronsson, Peter (red.): *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*. Lund 2000.
- Bagge, Povl: »Status over dansk historieforskning«, Erik Stig Jørgensen (red.): *Det Danske Historikermøde 1971*, København 1975, s. 19-33.
- Bryld, Claus: »Fra A. D. Jørgensen til Erik Balling. Om nødvendigheden af at gentænke hvad en historiker er«, *Historisk Tidsskrift*, 1992, 2, s. 372-386.
- Bryld, Claus: »Formidlet bliver der alligevel – den massekulturelle historieformidling som udfordring for historikerne«, Claus Ladegaard (red.): *Når medierne spinder historiens tråd*. København 1993, s. 19-38.
- Bryld, Claus og Anette Warring: *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997*. Frederiksberg 1998.
- Bryld, Claus, Lene Floris, Lars Handesten, Karl-Johann Hemmersam, Bernard Eric Jensen, Carsten Tage Nielsen, Marianne Poulsen, Anne Birgitte Richard, Søren

- Schou, Annette Vasström, Anette Warring og Torben Weinreich: *At formidle historie – vilkår, kendetegn, formål*. Frederiksberg 1999.
- Christiansen, Palle Ove: *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*. København 2000.
- Dansk historiografisk projektgruppe: *Nyere dansk historieforskning 1780-1980. En kritisk analyse af historieproduktionen i Danmark, mål og midler*. København 1981.
- Engelstoft, Povl: »Historie«, Svend Dahl (red.): *Danmarks Kultur ved Aar 1940*, bind 7. København 1943, s. 155-165.
- Erslev, Kristian: *Historieskrivning. Grundlinier til nogle Kapitler af Historiens Teori*. København 1911.
- Helle, Knut: »Samarbeid mellom historiker og fjernsynsprodusent. Noen erfaringer«, Anders Brändström og Sune Åkerman (red.): *Icke skriftliga källor*, XXI Nordiska Historikermötet, Umeå 1991, s. 221-226.
- Historiefaget efter Postmodernismen*, Den Jyske Historiker, nr. 88, 2000.
- Holm, Adam: »Rumklang«, Weekendavisen, 11.-17. august 2000.
- Ilsoe, Harald og Kai Hørby: »Historie«, *Københavns Universitet 1479-1979*, bind X. København 1980, s. 309-526.
- Jensen, Bernard Eric: »Danmarkshistorie – en genre i opløsning?«, Bernard Eric Jensen, Carsten Tage Nielsen, Anne Birgitte Richard og Søren Schou: *Danmarkshistorier – en erindringspolitisk slagmark*, bind I. Frederiksberg 1997, s. 17-198 (1997a).
- Jensen, Bernard Eric: »Fagets dobbeltansigt – videnskab og politik i dansk faghistorie«, *Den Jyske Historiker*, nr. 75/76, 1997, s. 7-24 (1997b).
- Jensen, Bernard Eric: »Handling a Legacy. 20th Century on Method and Theory in Danish Academic History«, Frank Meyer og Jan Eivind Myhre (red.): *Nordic Historiography in the 20th Century*. Oslo 2000, s. 280-304.
- Jensen, Bernard Eric, Carsten Tage Nielsen, Anne Birgitte Richard og Søren Schou: *Danmarkshistorier – en erindringspolitisk slagmark*, bind I-II. Frederiksberg 1997.
- Jørgensen, Erik Stig: »Dansk historieforskning. Et udkast til en struktur«, *Information*, 23. november 1967.
- Mangfoldighedens pris. Dansk faghistorie – en status*, *Den Jyske Historiker*, nr. 75/76, 1997.
- Meyer, Frank og Jan Eivind Myhre (red.): *Nordic Historiography in the 20th Century*. Oslo 2000.
- Mordhorst, Mads og Carsten Tage Nielsen (red.): *Fortidens spor, nutidens øjne – kildebegrebet til debat*. Frederiksberg 2000.
- Møller Jørgensen, Claus: »Patterns of Professionalization and Institutionalization in Denmark 1848 to the present – from relative homogeneity and narrow professional control to fragmentation, pluralism, and specialized knowledge«, Frank Meyer og Jan Eivind Myhre (red.): *Nordic Historiography in the 20th Century*. Oslo 2000, s. 114-148.
- Nielsen, Carsten Tage: »Historiekultur og historiebevidsthed – alternative diskurser

- om historie», *Den Jyske Historiker*, Ekstranummer: Historieformidling, 1995, s. 31-41.
- Nielsen, Carsten Tage: »Danmarkshistorier i tv – om fortællere, serier og publikum«, Bernard Eric Jensen, Carsten Tage Nielsen, Anne Birgitte Richard og Søren Schou: *Danmarkshistorier – en erindringspolitis slagmark*, bind I. Frederiksberg 1997, s. 199-311.
- Nielsen, Carsten Tage: »Between Art and Scholarship. Danish Scholarly and Popular History in the 19th and 20th Century«, Frank Meyer og Jan Eivind Myhre (red.): *Nordic Historiography in the 20th Century*. Oslo 2000, s. 306-330 (2000a).
- Nielsen, Carsten Tage: »Historiekultur i det 21. århundrede – i anledning af niende november nitten hundrede ni og halvfems«, Bernard Eric Jensen (red.): *At bruge historie – i en sen/postmoderne tid*. Frederiksberg 2000, s. 159-178 (2000b).
- Ollila, Anne (red.): *Historical Perspectives on Memory*. Helsinki 1999.
- Poulsen, Marianne: *Historiebevidstheder – elever i 1990'ernes folkeskole og gymnasium*. Frederiksberg 1999.
- Simonsen, Dorthe Gert: »Tegnets udfordring til det kildekritiske subjekt«, Mads Mordhorst og Carsten Tage Nielsen (red.): *Fortidens spor; nutidens øjne – kildebegrebet til debat*. Frederiksberg 2000, s. 99-139.
- Tandrup, Leo: »Hjertet kræver handling. Et manifest om historikeren som formidler af oprøret«, *Noter om historie og undervisning*, nr. 66, 1980, s. 5-11.
- Trenter, Cecilia: »Verklighet och sanning i skandinavisk postmodern debatt och tidsskrifters roll i historiekulturen«, Mads Mordhorst og Carsten Tage Nielsen (red.): *Fortidens spor, nutidens øjne – kildebegrebet til debat*. Frederiksberg 2000, s. 17-39.
- White, Hayden: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore 1973.

Summary

The paper identifies and discusses challenges and changes academic history is facing as a profession at the beginning of the 21st century. The question of scholarly unity and identity is pushed forward due to the scholarly variety and the compartmentalization of the discipline. To overcome the gap between scholarship and the public the interplay between scholarship, aesthetics and politics have to be reconsidered in the light of postmodern thought. The 'discursive turn' has reinstalled the aesthetic dimension in history but has not been able to put the political aspects of history on the agenda. The author points to the professional training of historians which is solely based on scholarly merits and does not include training in how to act scholarly in a media culture based on

journalistic norms and to navigate between scholarly integrity and the fulfilment of increasing political expectations. The idea of scholarship must also be reconsidered in the light of the fading and contested nation state. History has so far been a national discipline and the historian a central part in the project of nation building. The historian must be aware of what kind of memory and identity politics he or she wants to take part in because we can not escape doing so. Which one is his or hers own moral and political decision.

Forfatterne

Ulrik Langen, f. 1966, ph.d., forskningsstipendiat ved Institut for Historie og Samfundsforhold, Roskilde Universitetscenter (Danmark). Arbejder primært inden for 1700-tallets kulturhistorie og påbegynder snart et forskningsprojekt om franske emigranter i Danmark under Den franske Revolution. Har bl.a. skrevet ph.d.-afhandlingen *I mindernes vold* (1998) om den franske restaurationstids kongelige ceremonier.

David Ludvigsson, f. 1971, fil.mag., doktorand i historia vid Historiska institutionen, Uppsala universitet (Sverige). Forskar om historiekultur, särskilt historisk dokumentärfilm. Har bl.a. skrivit »Den audiovisuella historien« i *Makten över minnet. Historiekultur i förändring* (red. Peter Aronsson, 2000).

Sigurður Gylfi Magnússon, b. 1957, PhD, researcher at the Reykjavík Academy (Iceland). Social historian with emphasis on microhistory. Recent publications include »From Children's Point of View: Childhood in Nineteenth Century Iceland« in *Journal of Social History* (1995), *Menn-tun, ást og sorg. Einsögurannsókn á íslensku sveitasamfélagi 19. og 20. aldar* (1997), »Félagssagan fyrr og nú« in *Einsagan ólíkar leiðir. Átta ritgerðir og eitt myndlistarverk* (ed. Erla Hulda Halldórsdóttir and Sigurður Gylfi Magnússon, 1998) and »Einvæðing sögunnar« in *Molar og mygla. Um einsögu og glataðan tíma* (2000).

Flemming Mikkelsen, f. 1946, dr.scient.pol., forskningslektor ved Akademiet for Migrationsstudier i Danmark (AMID), Aalborg Universitet (Danmark). Forsker i socialhistorie, historisk sociologi, politisk sociologi og mere specifikt i arbejdsmarkedsforhold, politiske organisationsformer, sociale bevægelser, transnationale politiske processer og etniske minoriteter. Har skrevet adskillige bøger inden for disse områder og publiceret i danske og internationale tidsskrifter. Seneste udgivelser omfatter bl.a. »Contention and Social Movements in an International and Transnational Perspective: Denmark, 1914-1995« i *Journal of Historical Sociology* (1999),

»Youth as a Political Movement« i *International Journal of Urban and Regional Research* (s.m. Rene Karpantschof, 2001), *Integrationens Paradoks* (2001) og *Sociale bevægelser og foreningsaktivitet i Danmark* (2001).

Carsten Tage Nielsen, f. 1962, ph.d. (Danmark). Forsker i historiekultur. Har bl.a. skrevet *Historie til aftenkaffen – en historiekulturel analyse af tv-nyhedsformidlingen som historieproducerende diskurs* (1996) og »Between art and scholarship. Danish scholarly and popular history in the 19th and 20th centuries« i *Nordic Historiography in the 20th Century* (ed. Frank Meyer og Jan Eivind Myhre, 2000).

May-Brith Ohman Nielsen, f. 1962, dr.philos., førsteamanuensis ved Høgskolen i Agder og Høgskolen i Bergen (Norge). Forsker på forholdet mellom ideologier og materialitet, på politikk og historieforståelse. Har blant annet skrevet *Jord og ord. En studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering i bondebevegelsen. Bondepartiet 1915-1940* (1997) og *Fortellinger om skapelse og syndefall* (2000).

Erling Sandmo, f. 1963, dr.art., forsker II ved Institutt for samfunnsforskning, Oslo (Norge). Arbeider med bind 2 av Norges Høyesteretts historie. Har skrevet *Mordernes forventninger: Kriminalhistoriske essay* (1998) og *Voldssamfunnets undergang: Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet* (1999).

Dorthe Gert Simonsen, f. 1968, ph.d. (Danmark). Har tidligere arbejdet med kønsforskning i historien og arbejder nu med et forskningsprojekt om historieteori efter »den sproglige vending«. Har bl.a. skrevet: *Kønnets grænser. Poststrukturalistiske strategier – historieteoretiske perspektiver* (1996), »Fortidi(g) oversettelse. Om historiens empiri i poststrukturalistisk tænkning« i *Den Jyske Historiker* (2000) og »Tegn og iagttagelse. At læse Erslev efter den sproglige vending« i *Historisk Tidsskrift* (2001).

Guri Jørstad Wingård, f. 1969, cand.polit., doktorgradsstipendiat ved Pedagogisk Forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo (Norge). Forsker på pedagogisk historie og arbeider med et prosjekt om identitets- og annenhetskonstruksjoner i debatten om religions-, livssyns- og etikkundervisning i den norske grunnskolen på 1990-tallet. Har bl.a. publisert *Gemeinsam leben lernen – Samfunnsdebatten om skolens tros-, verdi- og etikkundervisning i den østtyske delstaten Brandenburg under og etter de politiske omveltingene i 1989/90* (1996).

Lene Wul, f. 1968, cand.phil., forsker ved Dansk Data Arkiv, Odense (Danmark). Forsker i flygtninge- og indvanderhistorie i et mikrohistorisk perspektiv. Har bl.a. skrevet *Flygtning 38: Baggrunden og rammerne for de sudetertyske flygtninges ophold i Danmark 1938-45* (s.m. Troels Rasmussen, 1999).

DET 24. NORDISKE HISTORIKERMØDE
ÅRHUS 2001